

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШМІЛИК ІРИНА ДМИТРІВНА

УДК 81'366:81'367.622.11:821.161.2(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА:
ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ І. Д. Шмілик

Науковий керівник: **Добосевич Уляна Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент

Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Шмілик І. Д. Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню морфологічної варіантності іменних частин мови в поетичних творах І. Франка в контексті індивідуальних та суспільних мовотворчих процесів. Уперше в українському мовознавстві на широкому вичерпному фактичному матеріалі здійснено аналіз словозмінних особливостей іменників, прикметників, займенників у площині варіантності в усіх прижиттєвих поетичних збірках письменника (1876, 1887, 1893, 1896, 1911, 1890, 1900, 1906, 1911, 1914 роки).

Актуальність теми полягає в потребі розвитку теорії морфологічної варіантності як вияву динаміки мовотворення на певних теоретичних засадах в індивідуальному аспекті. Тому виникає необхідність поглиблено опрацювати творчу спадщину письменника з погляду морфологічних особливостей та інтерпретувати їх у контексті становлення його поглядів на шляхи розвитку української літературної мови. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують напрацювання в таких галузях мовознавства: 1) теорії мовної варіантності (О. Васецька, І. Вихованець, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, І. Кузьма, О. Тараненко, І. Царалунга, В. Юносова); 2) історії української літературної мови (Л. Булаховський, О. Горбач, О. Ніка, І. Огієнко, П. Плющ, В. Русанівський, В. Чапленко, Ю. Шевельов, Л. Шевченко); 3) теорії лінгвоперсонології (Н. Бабич, Т. Видайчук, Л. Гнатюк, С. Голик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Космеда, В. Статеева, Л. Струганець); 4) діалектології (С. Бевзенко, І. Верхратський, Г. Гримашевич, І. Матвіяс, М. Онишкевич, Н. Хобзей, Т. Ястремська).

Випрацьовано критерії морфологічної варіантності, їх застосовано в процесі дослідження змін у поетичному доробку І. Франка. Отримані результати сприяють

розвиткові досліджень у галузях морфології, діалектології, історії української мови, які покликані розкрити еволюцію мови письменника крізь призму словозмінних явищ.

Узагальнено комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням поняття варіантності. Термін *варіант* потрактовано як видозміну, паралельну форму існування мовної одиниці, що модифікує різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо) і не порушує принципу тотожності.

Морфологічну варіантність слова кваліфіковано в широкому розумінні й виокремлено такі основні ознаки: 1) формально відмінні словоформи, у яких тотожні лексичне та граматичне значення, а також спільна або варіантна словозмінна основа; 2) наявність варіантних флексій та формотворчих суфіксів; 3) взаємозамінність у тій самій позиції; 4) поширеність відповідно до стилю літературної мови; 5) варіювання словоформ, зумовлене акцентуаційними, фонетичними змінами, зміною лексичного значення слова; 6) варіювання граматичної категорії роду за змінної/незмінної форми слова та варіювання форм того самого роду. *Морфологічну, словозмінну варіантність і варіанти форм слова* визначено синонімами.

Окреслено базу загальнонаукових та лінгвістичних методів для дослідження варіантів іменних частин мови в поетичних творах І. Франка. Закцентовано увагу на необхідності застосування дедуктивного й індуктивного методів, принципів об'єктивності, динамічності та антропоцентризму. Опис варіантних словоформ здійснено за допомогою зіставного, структурного (описового), порівняльно-історичного методів, а також за допомогою прескриптивно-дескриптивного аналізу.

З'ясовано, що крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця XIX – початку XX ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти), що зумовлено екстралінгвальними (насамперед державно-політичною роз'єднаністю українських земель між Російською й Австро-Угорськими імперіями) та інтралінгвальними (діалектною розмежованістю та різноманітністю) чинниками.

Домінантну роль у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови відіграли наддністрянський, надсянський, гуцульський, буковинський, покутський говори південно-західного наріччя. Натомість східноукраїнський варіант літературної мови базувався на південно-східному наріччі, а також північних і волинському та подільському говорах південно-західного наріччя.

Відмінності в системі словозміни західноукраїнського та східноукраїнського варіантів мови проаналізовано на основі граматик другої половини XIX – початку XX ст., зокрема в С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка, В. Сімовича, у яких можна простежити вияви двох варіантів української літературної мови.

Розглянуто, як І. Франко осмислював процеси творення літературної мови в теоретичному (це відбито в його працях «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», «Літературна мова і діалекти») і практичному аспектах. Письменник самостійно редагував свої твори, очищав від вузьких діалектизмів, шукав словоформи, які були б найкращими. Стаючи на шлях зближення мови галичан до наддніпрянців, поет приймав не лише морфологічні особливості сходу, а й впроваджував у свою мову багато ознак західноукраїнських.

Окреслено основні чинники, які зумовили виникнення морфологічних варіантів у поезіях І. Франка: 1) неоднакові суспільно-політичні (зовнішні) та діалектні (внутрішні) умови, в яких відбувалося становлення літературної мови в Галичині та Великій Україні, що зумовило відмінності в регіональних нормах, а відтак і наявність двох варіантів літературної мови – західноукраїнського та східноукраїнського; 2) відсутність єдиної літературної мови та єдиних мовних норм; 3) вплив територіальних діалектів, а саме галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя; 4) вимоги римування, які притаманні поетичним творам.

У поетичних творах досліджуваних збірок І. Франка виявлено такі варіантні флексії: 1) іменники I відміни в давальному (-*i/-u*), орудному (-*ою(-ею)/-ов/-ої*) та місцевому ((*на*) -*и/-і*) відмінках однини, а також у знахідному (*З.в*, омонімний з *Н.в*; *З.в*, омонімний з *Р.в.*) та орудному (-*ами/-ми*) множини; 2) іменники II відміни чоловічого роду – у родовому (-*а (-я)/-у (-ю)*), давальному (-*ови, -еви (-єви) /-у (-ю)*),

знахідному (З.в, омонімний з Н.в; З.в, омонімний з Р.в.), орудному (-ом/-ем (-єм)) та місцевому ((в) -у(-ю)/-ови, -і/-и) відмінках однини. Серед іменників середнього роду варіантні словоформи зафіксовано лише в називному (-є/-я), орудному (-ем (-єм)/ -ом/-ам (-ям)) та місцевому (-і/-у (-ю)) відмінках однини. У множині виявлено варіантні іменникові словоформи в знахідному (З.в, омонімний з Н.в; З.в, омонімний з Р.в.), родовому (-ей/-ий/-ів), орудному (-ами/-има/-ми) та місцевому (-ах (-ях)/-ам/-ох/-ех) відмінках; 3) іменники III відміни в орудному (-ю/-ію/-ью/-єю), місцевому (-у/-і) відмінках однини, а також у родовому (-ей/-ий/-ів) та орудному (-ами/-ими/-ми) відмінках множини; 4) множинний іменник *люди/люде* у формі називного та знахідного відмінків, а також у родовому відмінку (-ей/-ий).

З'ясовано, що парадигма відмінювання іменників відбивала систему словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови, частково – східноукраїнського, а також в окремих випадках – риси галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Засвідчено варіантні пари словоформ, які фіксує сучасна українська літературна мова, давні форми, які є ненормативними, однак збереглися в галицько-буковинській групі говорів південно-західного наріччя, а також флексії, які не відповідають жодним нормам – ні варіантним, ні діалектним, ні літературним, а є наслідком язичія.

У прикметникових словоформах виявлено короткі ад'єктивні форми, однак засвідчено широке вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано наявність стягнених/нестягнених прикметників жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини (-а (-я) /-ая (-яя); -у/-ую (-юю); -е (-є)/-еє); варіантні форми прикметників також представлені й у множині (-і/-ії (-іі), -ії).

Зафіксовано варіантні пари в прикметниках чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини (-ім / -ому), в ад'єктивах жіночого роду у формі родового (-ої (-оі) /-ої /-оі) та орудного (-ою/-ої/-ов) відмінків однини.

Представлено загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (зумовлено впливом говорів і західноукраїнським варіантом літературної мови), однак виявлено паралельне вживання флексій твердої/м'якої групи, що свідчить про вплив східноукраїнського варіанта.

З'ясовано, що прикметники вищого ступеня утворено за допомогою формотворчих суфіксів *-ш-*, *-ьш-*, *-ійш-*, *-іщ-*. Творення найвищого ступеня репрезентовано за допомогою префікса *най-* та форми вищого ступеня з суфіксом *-ш-* (*-ч-*), *-ьш-*, *-ійш-*(*-ійш-*), *-іщ-* або форми звичайного ступеня (*найукоханий*); зафіксовано також уживання форми вищого ступеня в значенні найвищого. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-*(*-ійш-*) та *-іщ-* потрактовано як намагання І. Франка об'єднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

Виявлено використання варіантних форм особових займенників *я*, *ти*, *він*, *вона*, *вони* та зворотного займенника *себе* в аналізованих поезіях І. Франка, що зумовлено впливом говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, а також підпорядковано нормам західноукраїнського варіанта літературної мови. Серед *присвійних займенників* паралельні форми репрезентовано в родовому, давальному та в місцевому відмінках однини (*мого*, *твого*, *свого/мойого*, *твойого*, *свойого*; *моєї/моєї*; *твоєї/твоїї*; *своїї/своїї/своїї*; *мому/мойому*; *в моїм*, *на твоїм*, *в своїм* / *в мойому*, *на твоїому*, *в своїому*). З'ясовано, що це – відображення словозміни тогочасної української мови, характерної для Західної та Східної України, а також словозміни займенників південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів.

Зафіксовано стягнені та нестягнені варіантні форми *вказівних займенників* у називному та знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду, а також у множині (*та*, *те*, *ті/тая*, *теє*, *тії*; *ся*, *се/сяя*, *сеє*; *сю/сюю*). Виявлено поодинокі випадки вживання редуплікованих форм (*тата*; *тото*, *тоту*) та складних форм (*тамтой*, *тамті*) *вказівних займенників*. Засвідчено варіантні форми займенника *та*, *сей* в родовому відмінку однини (*тої/тієї*; *сього/сего*).

Простежено мовну еволюцію в контексті аналізу морфологічних варіантів іменних частин мови та виявлено послідовну відмову поета від вузьких говіркових форм на користь нормативних для західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови, окрім деяких випадків, зумовлених римуванням, що свідчить про спробу І. Франка долучитися до творення унормованої системи відмінювання

української літературної мови. Заміна літературних форм на говіркові, які пронизують поетичні твори від першої до останньої збірки, свідчить про вияв толерантності до діалектного мовлення в розумінні Каменяра. У контексті цієї праці досліджено два Франкові вектори: він прагнув інтегруватися в східноукраїнський варіант літературної мови й водночас намагався вивести мову галичан за регіональні межі та прилучити до загальнонаціональної літературної.

Ключові слова: варіантність, варіант, граматична варіантність, морфологічний варіант, словозміна, форма слова, іменні частини мови (іменник, прикметник, займенник), парадигма відмінювання.

SUMMARY

Shmilyk I. D. Morphological variability in Ivan Franko's poetic works: nominative parts of speech. – Academic work published as a manuscript.

Dissertation is written for the degree of the candidate of philological sciences on specialty 10.02.01 – the Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of morphological variability of nominative parts of speech in Ivan Franko's poetic works in the context of individual and social language processes. It is for the first time in Ukrainian linguistics that the analysis of word-changing peculiarities of nouns, adjectives, pronouns in the plane of variability in all lifelong poetic collections of the writer is carried out on a wide exhaustive factual material (1876, 1887, 1893, 1896, 1911, 1890, 1900, 1906, 1911, 1914).

The topicality of the topic lies in the need to develop the theory of morphological variability as a manifestation of the dynamics of language formation on certain theoretical principles in the individual aspect. Therefore, there is a need for in-depth study of the writer's creative heritage in terms of morphological features, which are interpreted in the context of the formation of his views on the development of the Ukrainian literary language. The theoretical basis of the study are the development of the following branches of

linguistics: 1) the theory of linguistic variance (O. Vasetska, I. Vykhovanets, S. Yermolenko, A. Zagnitko, T. Kots, I. Kuzma, O. Taranenko, I. Tsaralunha, V. Yunosova); 2) history of the Ukrainian literary language (L. Bulakhovskyi, O. Horbach, O. Nika, I. Ohienko, P. Plusch, V. Rusanivskyi, V. Chaplenko, Y. Shevelyov, L. Shevchenko); 3) theories of linguo-personology (N. Babych, T. Vydaichuk, L. Hnatiuk, S. Holyk, S. Yermolenko, A. Zagnitko, T. Kosmeda, V. Stateeva, L. Struhanets); 4) dialectology (S. Bevzenko, I. Verkhratskyi, H. Hrymashevych, I. Matviiyas, M. Onyshkevych, N. Hobzey, T. Yastremska).

The criteria of morphological variability are developed and applied in the process of studying changes in I. Franko's poetic works. The obtained results will contribute to the development of research in this field, which is designed to reveal the evolution of the writer's language through the prism of word-changing phenomena.

A set of theoretical issues related to the study of the concept of variability is generalized. The term «variant» is interpreted as a modification, parallel form of existence of a language unit that modifies various aspects of its expression (phonemic, morpheme or lexical composition, place of accent, declension paradigm, word order, etc) and does not violate the principle of identity.

Morphological variability of word is qualified in a broad sense and the following characteristic features are distinguished: 1) formally different word forms with identical lexical and grammatical meaning, as well as common or variant word forming basis; 2) the presence of variant flexions and word forming suffixes; 3) interchangeability in the same position; 4) the prevalence in accordance with the style of literary language; 5) variability of word-forms, determined by phonetic changes as well as changes of lexical meaning of a word; a 6) variation of grammatical category of gender at the variable/unchanging word form and variation of forms of the same gender or number. Morphological, word changing variability and variants of word forms are defined by synonyms.

The base of general scientific and linguistic methods for the study of variants of nominative parts of speech in the poetic works of Franko is outlined. The necessity to apply the principles of objectivity, dynamics and anthropocentrism is noted. The description of variant word forms is carried out by means of descriptive, comparative, historical, structural methods as well as by using prescriptive- descriptive analysis.

It is studied out that through the prism of variability it is possible to interpret the processes of formation of the Ukrainian literary language of the late XIX – early XX centuries that resulted in the formation of its Western and Eastern Ukrainian variants. Mainly it was caused by extralingual (primarily the state and political disunity of the Ukrainian territory between the Russian and Austro-Hungarian empires) and intralingual (dialectal diversity) factors. The Transnistrian, Nadsyan, Hutsul, Bukovinian, and Pokut dialects of the south-western dialect played a dominant role in the formation of the Western Ukrainian version of the literary language. Instead, the Eastern Ukrainian version of the literary language was based on the south-eastern dialect, as well as the northern and Volyn and Podolsk dialects of the south-western dialect.

The variation in the word-changing system of Western and Eastern Ukrainian variants was analyzed on the basis of grammars of the second half of the XIX – early XX centuries, in particular in S. Smal-Stotskyi, F. Gartner, Ye. Tymchenko, V. Simovych in which two variants of the Ukrainian literary language can be traced.

It is considered how I. Franko comprehended the processes of literary language creation in the theoretical and practical aspects (this is reflected in his works «Let's talk about the wolf – let's say about the wolf», «Literary language and dialects»). The writer independently edited his works, cleaned from narrow dialects, looked for word forms that would be the best. Standing on the path of convergence of the Galician language to the Dnieper, the poet not only accepted the morphological features of the East, but also introduced many Western features.

The main factors that led to the emergence of morphological variants in the poems of Ivan Franko are outlined: 1) different socio-political (external) and dialectal (internal) conditions in which the formation of literary language in Galicia and Great Ukraine were taking place, which led to differences in regional norms, and hence the existence of two variants of the literary language – Western Ukrainian and Eastern Ukrainian; 2) the absence of a single literary language and common language norms; 3) the influence of territorial dialects, namely the Galician-Bukovinian group of dialects of the south-western dialect; 4) the requirements of rhyming, which are inherent in poetic works.

In the poetic works of the studied collections of I. Franko the following variant inflections are revealed: 1) nouns of the first declension in the dative (-i/-y), instrumental (-oiu/-eiu/-ov/-oi) and local ((na) -y/-i) and local (na) -y /-i singular cases, as well as in the accusative (A.c., homonymous with N.c.; A., homonymous with G.c.) and the instrumental (-amy/-my) of the plural; 2) nouns of the second declension of the masculine gender - in the genitive (-a (-ya)/-u (-yu)), the dative (-ovy, -evy (-yevy)/-u (-yu)), the accusative (A. c., homonymous with N.c.; A.c., homonymous with G.c.), instrumental (-om / -em (-em)) and local (in) -u (-yu)/ -ovy, -i singular cases. Among nouns of the neuter gender, variant word forms are recorded only in the nominative (- e /-ya), instrumental (-em (-em) /-om / -um (-yam)) and local (-i /-u (-yu)) singular cases. In the plural, parallel noun word forms are found in the accusative (A.c, homonymous with N.c .; A.c., homonymous with G.c.), genitive (-ei/-yi), instrumental (-yma/-my) and local (-ukh (-yakk)/ -um/ -okh /-ekh) cases. 3) nouns of the third declension in the instrumental case (-yu/-iyu/), local case (-y/-i) of the singular, as well as in the genitive (-ei/-yi/-iv) and instrumental case (-amy/-ymy) cases of the set; 4) plural noun liudy / liude in the form of nominative and accusative cases, as well as in the genitive case (- ei/-yi).

It was found that the paradigm of declension of nouns reflected the system of word change of the Western Ukrainian version of the literary language, partly – Eastern Ukrainian, and in some cases – the features of the Galician-Bukovinian group of dialects of the south-western dialect. Variant pairs of word forms recorded by the modern Ukrainian literary language are outlines together with the ancient forms that are non-normative, but preserved in the Galician-Bukovinian group of dialects of the south-western dialect, as well as inflections that do not correspond to any norms – neither variant, nor dialectal, nor literary , but are the consequence of paganism.

The following features are found in adjective word forms – short forms along with full ones. Among the latter, the presence of constricted / non-constricted feminine and neuter adjectives in the nominative and accusative cases of the singular (-a/-ya/-aya); -u/-yu (-yuyu); -e (-ye)/-eye); variant forms of adjectives are also represented in the plural form (-i/-iyi (-ii), -yyi).

Variant pairs are recorded in masculine and neuter adjectives in the form of the local singular (-im / -omu), in feminine adjectives in the form of genitive (-oyi) -oi/- oy) and instrumental / -oyu/-oy/-ov) singular cases.

The general tendency of adjectives to belong to the hard group is presented (due to the influence of dialects and the Western Ukrainian version of the literary language), but the parallel use of inflections of the hard / soft group is revealed, which indicates the influence of the East Ukrainian version.

It is revealed that adjectives of the comparative degree are formed with the help of formative suffixes -sh-, -sh'-, -iysh-, -isch-. The formation of the superlative degree is represented by the prefix nay- and the form of comparative degree with the suffix -sh- (-ch-), -sh'-, -iysh - (-yish-), -isch- or the form of the usual degree (nayukokhanyi); the use of the form of comparative degree in the meaning of the superlative is also recorded. The parallel use of the suffixes -iysh - (-yish-) and -isch- is interpreted as I. Franko's attempt to unite the word-changing systems of the Western and Eastern Ukrainian variants of the literary language.

The use of variant forms of personal pronouns I, you, he, she, they in the analyzed poems of Ivan Franko is revealed, which is due to the influence of dialects of the Galician-Bukovinian group of the south-western dialect, and also subordinated to the norms of the western Ukrainian version of literary language. It was found that among possessive pronouns parallel forms are represented in the genitive, dative and local singular cases. It was found that this was a reflection of the word change of the current Ukrainian language, typical for Western and Eastern Ukraine, as well as the word change of pronouns of the south-western dialect, in particular the Galician-Bukovinian group of dialects.

Constricted and non-constricted variant forms of indicative pronouns in the nominative and possessive cases of the feminine and neuter singular, as well as in the plural (ta, te, ti/taya, tee, tii; sia, se/siaia, seie; siu/siuiu) are recorded. Exceptional cases of using reduplicated forms (tota; toto) and complex forms (tamtoi, tamti) of indicative pronouns have been revealed. Variant forms of the pronoun ta, sei in the genitive singular (toi/tiei; sioho/seho) are revealed.

Linguistic evolution is traced in the context of analysis of morphological variants of noun parts of speech and the poet's consistent refusal of narrow spoken forms in favor of normative for western and eastern Ukrainian variants of literary language, except for cases caused by rhyming that testifies to Ivan Franko's attempt to join the creation of a standard system of declension of the Ukrainian literary language. The replacement of literary forms by colloquial ones, which permeate poetic works from the first to the last collection, testifies to the manifestation of tolerance for dialectal speech in the understanding of Kameniar. In the context of this work, two Franko's vectors are traced: the desire to integrate into the Eastern Ukrainian version and, at the same time, the attempt to bring the language of Galicians beyond regional borders and to join the national literary one.

Key words: variability, variant, grammatical variability, morphological variant, word change, word form, nominative parts of speech (noun, adjective, pronoun), declension paradigm.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стукало І. Д. Проблема варіантності у мовознавстві. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2006. Вип. 38. Ч. 1. С. 24–31.
2. Шмілик І. Д. Паралельні відмінкові форми іменників у поетичних творах Івана Франка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ, 2008. Вип. 4. С. 451–458.
3. Шмілик І. Д. Особливості відмінкових форм іменників у поетичній збірці І.Франка «Зів'яле листя». *Науковий вісник Міжнародного університету*. Серія: «Філологія». Одеса, 2019. Вип. 43. Т. 1. С. 125–128.
4. Шмілик І. Д. Особливості форм давального відмінка іменників у поезії І.Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 109–116.

5. Шмілик І. Д. Українська літературна мова та І. Франко. Проблема кодифікації. *Scientific development of European countries in the area of philological researches: collective monograph*. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 621–639.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Шмілик І. Д. Іменникові форми у збірці І.Франка «З вершин і низин» та в граматиці В. Сімовича. *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU: International scientific and practical conference (Baia Mare, September 20–21, 2019)*. Baia Mare, Romania: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 82–86.

7. Шмілик І. Д. Варіантні форми давального відмінка іменників у поезії Каменяра. *Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі: зб. матеріалів Міжнар. наук. інтернет-конф. (Острог, 12–13 березня 2020 р.)*. Острог, 2020. С. 16–18.

8. Шмілик І. Д. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І. Франка. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 квітня 2020 р.)*. Київ: Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 20–24.

9. Шмілик І. Д. Варіантні форми місцевого відмінка іменників у поетичних творах І. Франка. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22–23 травня 2020 р.)*. Одеса: Південноукр. організація «Центр філологічних досліджень», 2020. Ч. I. С. 37–41.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. Варіантність у сучасному мовознавстві: теоретичний аспект.....	23
1.1. Поняття варіантності: причини, підходи, тлумачення	23
1.2. Критерії визначення морфологічної варіантності	28
1.3. Методологія дослідження варіантних форм іменних частин мови	35
Висновки до Розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. І. Франко в контексті мовотворчих тенденцій кінця ХІХ – початку ХХ століття	40
2.1. Варіанти української літературної мови: передумови виникнення та особливості	40
2.2. Західноукраїнський та східноукраїнський варіанти мови в граматичних студіях	44
2.3. Мовний феномен І. Франка	49
2.3.1. Літературна мова в теоретичних засадах	53
2.3.2. Поетичні збірки: авторське редагування	61
Висновки до Розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. Іменник у поетичних творах І. Франка	68
3.1. Словозміна іменника в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.	68
3.2. Варіантність іменникових форм.....	71
3.2.1. І відміна	71
3.2.2. ІІ відміна	81
3.2.3. ІІІ відміна	112
3.2.4. Множинні іменники.....	118
Висновки до Розділу 3.....	122
РОЗДІЛ 4. Інші іменні частини мови у Франковій поезії.....	125
4.1. Особливості словозміни прикметника	125
4.2. Варіантність прикметникових форм.....	126
4.2.1. Повні форми прикметників.....	126

4.2.1.1. Стягнені/нестягнені форми	126
4.2.1.2. Тверда/м'яка групи	135
4.2.1.3. Парадигма відмінювання.....	139
4.2.1.4. Ступені порівняння	144
4.2.2. Короткі форми прикметників.....	148
4.3. Особливості займенника як частини мови.....	151
4.4. Варіантність займенникових форм	154
4.4.1. Особові займенники та зворотний займенник <i>себе</i>	154
4.4.2. Присвійні займенники.....	170
4.4.3. Вказівні займенники.....	174
Висновки до Розділу 4.....	178
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ	211

ВСТУП

Розвиток літературної мови – багатовекторний процес, одним із напрямів якого є тенденція до уніфікування та нормалізації граматичної системи. Усталення мовної норми пов'язане з явищем варіантності, яке привертало увагу багатьох дослідників. В історії становлення української літературної мови особливе місце належить Іванові Франкові. У різних гранях його мовотворчості можна простежити тенденцію до нормалізації, однією з характерних ознак якої є варіантність як вияв динаміки поглядів письменника на мову.

Постать І. Франка-мовотворця була й залишається в центрі уваги лінгвістів. Сучасна мовознавча франкіана охоплює широкий науковий спектр: лексику поетичних творів (В. Грещук, І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга), текстологію та лексикографію (С. Бук, З. Терлак), лінгвостилістику (О. Сербенська, В. Статеева), ономастику (О. Сколоздра-Шепітко), синтаксис (І. Петличний, О. Труш, Н. Фарина), термінологію (І. Кочан), мовно-правописне редагування літературної та наукової спадщини (М. Білоус, Л. Невідомська), дослідження фольклорного мовлення та діалектних особливостей (Г. Гримашевич, Я. Закревська, В. Лев, І. Матвіяс, М. Онишкевич, С. Рабій-Карпинська, І. Ціхоцький), формування української літературної мови (О. Гузар, М. Лесюк, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Ткач, З. Франко), лінгвокомунікативні, когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози І. Франка (Ф. Бацевич, С. Бук, Л. Процак, А. Сваричевська, О. Ясіновська), теорію лінгвоперсонології, зокрема комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості та комунікативну компетенцію І. Франка (А. Загнітко, Т. Космеда).

На сьогодні не до кінця висвітлено роль поетичного доробку І. Франка в становленні єдиної української літературної мови, оскільки ще не було здійснено ґрунтовного опису мовних особливостей прижиттєвих видань поезій Каменяра в граматичному аспекті. **Актуальність теми** полягає в потребі розвитку теорії морфологічної варіантності як вияву динаміки мовотворення на певних теоретичних засадах в індивідуальному аспекті. Тому виникає необхідність поглиблено опрацювати творчу спадщину письменника з погляду морфологічних

особливостей та інтерпретувати їх у контексті становлення його думок на шляхи розвитку української літературної мови. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують напрацювання в таких галузях мовознавства: 1) теорії мовної варіантності (О. Васецька, І. Вихованець, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, І. Кузьма, О. Тараненко, І. Царалунга, В. Юносова); 2) історії української літературної мови (Л. Булаховський, О. Горбач, О. Ніка, І. Огієнко, П. Плющ, В. Русанівський, В. Чапленко, Ю. Шевельов, Л. Шевченко); 3) теорії лінгвоперсонології (Н. Бабич, Т. Видайчук, Л. Гнатюк, С. Голик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Космеда, В. Статєєва, Л. Струганець); 4) діалектології (С. Бевзенко, І. Верхратський, Г. Гримашевич, І. Матвіяс, М. Онишкевич, Н. Хобзей, Т. Ястремська).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка в межах комплексної наукової теми «Діахронія граматичної системи української мови» (номер державної реєстрації ДР 0116U001699) (до 01.01.2019 року) та «Структура української мови в синхронії та діахронії» (номер державної реєстрації ДР 0119U002398). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 18/4 від 28 квітня 2004 року) та уточнено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 2/12 від 29 грудня 2020 року).

Мета дисертації – комплексний аналіз варіантних форм іменних частин мови (іменників, прикметників, займенників) у поетичних творах І. Франка в контексті індивідуальних та суспільних мовотворчих процесів.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) узагальнити комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням поняття варіантності, у цьому контексті виокремити ознаки морфологічної варіантності;

2) виявити та зіставити основні морфологічні (словозмінні) ознаки західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови кінця XIX – початку XX ст. в системі іменних частин мови;

3) визначити роль мови поетичних творів І. Франка, розвиток його поглядів та практичні заходи в процесах випрацювання норм української літературної мови;

4) окреслити чинники, які зумовили виникнення явища морфологічної варіантності в поезіях;

5) охарактеризувати особливості вживання варіантних відмінкових форм іменників, прикметників, займенників, розглянути авторські тенденції щодо їх редагування, а також зіставити морфологічні варіанти, виявлені в поетичних творах І. Франка, з кодифікованими в граматиках кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

б) простежити етапи мовної еволюції І. Франка.

Об'єкт дослідження – іменні частини мови в поетичних творах І. Франка.

Предмет дослідження – варіантні словоформи іменних частин мови (іменників, прикметників, займенників).

Джерельною базою дослідження стала картотека, створена на основі суцільної вибірки з таких прижиттєвих видань поетичних збірок І. Франка: «Баляды и рассказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій Ізмарагд» (1890), «Із днів журби» (1900), «Semper tigo» (1906), «Давне й нове» (1911), «Із літ моєї молодости» (1914). Проаналізовано понад 4000 словоформ. Залучено граматики та лексикографічні праці другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема: С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер «Грамматика руської мови» (1914); В. Сімович «Грамматика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці» (1919); Є. Тимченко «Українська грамматика» (1917); Б. Грінченко «Словарь української мови» (1907–1909); Є. Желеховський, С. Недільський «Малоруско-німецький словар» (1886).

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та окреслені завдання зумовили вибір відповідних методів, серед яких загальнонаукові та лінгвістичні. Завдяки *дедуктивному підходу* описано поняття варіантності, варіанта в мовознавстві й виокремлено особливості морфологічних варіантів. *Індуктивний метод* дав змогу показати, як І. Франко, вживаючи у своїх поезіях варіантні словоформи іменних частин мови, намагався об'єднати особливості західноукраїнського та східноукраїнського варіантів літературної мови, упорядкувати словозмінну систему

мови і долучитися до творення єдиної літературної мови. *Принцип об'єктивності* виявляється у всебічному врахуванні факторів, які сприяють виникненню відповідного явища. Дослідження варіантних форм із погляду *принципу динамічності* дало змогу виявити занепад старих форм та утворення й функціонування нових. *Антропоцентрична* проєкція мови звернена на постать І. Франка, на відображення його світорозуміння в мовленні. Збирання матеріалу з прижиттєвих поетичних збірок І. Франка реалізовано за *методом суцільної вибірки*. *Зіставний метод* використано з метою порівняння словоформ іменників, прикметників, займенників у поетичних творах І. Франка та виявлення варіантних форм слова. Зібраний матеріал покласифіковано й описано за допомогою *структурного (описового) методу*. Аналіз варіантних словоформ у мові поетичних творів І. Франка здійснено за допомогою *порівняльно-історичного методу*. Встановлення співвідношення між прескриптивною нормою, яка була характерна для української мови XIX – початку XX ст., та мовною практикою І. Франка здійснено за допомогою *прескриптивно-дескриптивного аналізу*.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше в українському мовознавстві на широкому вичерпному фактичному матеріалі здійснено комплексний аналіз словозмінних особливостей іменних частин мови в площині варіантності в прижиттєвих виданнях поетичних творів І. Франка.

Удосконалено:

- теоретичні засади дослідження явища варіантності в мовознавстві;
- критерії, за якими визначено явище морфологічної варіантності.

Набули подальшого розвитку:

- методи та прийоми вивчення й інтерпретації особливостей морфологічних варіантних словоформ іменних частин мови;
- дослідження ролі І. Франка в процесах творення української літературної мови крізь призму морфологічних явищ.

Наукова новизна отриманих результатів представлена в таких **положеннях, які винесено на захист:**

1. На певних етапах розвитку мови явище варіантності є виявом динамічного характеру норми літературної мови. Варіант є результатом модифікування різних аспектів вираження мовної одиниці – фонемного, морфемного або лексичного складу, місця наголосу, парадигми відмінювання, порядку слів тощо. Морфологічні варіанти (далі МВ) – це формально відмінні словоформи, у яких тотожне лексичне та граматичне значення, спільна або варіантна словозмінна основа, наявні варіантні флексії, формотворчі суфікси. Для МВ притаманне неоднакове поширення в стилях літературної мови і взаємозамінність у тій самій позиції.

2. Крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти). Відмінності в системі словозміни наявні не лише в слововживанні, але й кодифіковані в граматичних працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в С. Смоль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка, В. Сімовича.

3. І. Франко в поетичній творчості пройшов певний еволюційний шлях, який, зокрема, можна простежити в контексті аналізу МВ іменних частин мови. Напрямок цих змін визначали зовнішні й особисті чинники.

4. Становлення І. Франка як мовотворця зумовлено дією різних факторів: від язичія до говірок південно-західного наріччя та західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також впливом тогочасної літературно-мовної традиції Східної України. Усі ці складники спроектовано на аналізовану систему словозміни, зокрема на явище морфологічної варіантності.

Теоретичне значення дисертації. Випрацьовано критерії морфологічної варіантності й застосовано їх у процесі дослідження поетичного доробку І. Франка. Отримані результати, покликані розкрити еволюцію мови письменника крізь призму словозмінних явищ, сприятимуть розвиткові досліджень у галузі морфології, діалектології, історії української літературної мови.

Практичне значення дослідження. Отримані висновки та сформульовані положення можна використати для написання наукових праць із граматики, історії української мови, діалектології, культури мовлення, а також для читання лекцій чи

спекурсів, пов'язаних із вивченням ролі І. Франка в становленні української літературної мови. Матеріал дослідження може стати допоміжним для укладання словника мови письменника.

Апробація результатів дисертації. Положення й результати дослідження обговорено на щорічних звітних конференціях кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2004–2007 рр.), Міжнародному науковому конгресі «І. Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)» (Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.), Міжнародній науковій конференції «Взаємодія лексичної і граматичної семантики» (Київ, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут української філології, 22–23 травня 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук в Україні і Євросоюзі» (International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU») (Румунія, 20–21 вересня 2019 р., дистанційно), Міжнародній науковій заочній інтернет-конференції «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» (Острог, Національний університет «Острозька академія», 12–13 березня 2020 р., дистанційно), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Навчально-науковий інститут філології та журналістики, 3–4 квітня 2020 р., дистанційно), VIII Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 4–5 травня 2020 р., дистанційно), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку» (Одеса, 22–23 травня 2020 р., дистанційно).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертації відображено в дев'яти одноосібних публікаціях, з них чотири статті опубліковано у фахових виданнях України, одна – у закордонній колективній монографії, чотири – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (271 позиція) та 3 додатків. Повний обсяг роботи – 222 сторінки, основний зміст викладено на 170 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ВАРІАНТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Поняття варіантності: причини, підходи, тлумачення

Літературна мова – унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній та усній практиці, основними ознаками якої є «наддіалектний характер, стабільні літературні норми в граматиці, лексиці, вимові, функціонально-стильова розгалуженість» [60, с. 318]; її граматична будова створюється віками, і відповідно, безперервно, хоча й дуже повільно, змінюється. Упродовж цього процесу поряд зі старими явищами, що зберігаються, виникають нові, унаслідок чого в мові трапляються варіанти вимови, наголосу, форм слів, синтаксичної будови. Спостереження над змінами норми в часі й у функціональній варіантності дало змогу лінгвістам осмислити її діалектичну суть і власне мовну природу [203, с. 34].

Історія розвитку мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови відбивають процес усталення мовної норми, яка є сукупністю мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства [190, с. 156; 61, с. 420; 67, с. 300]. Мовна норма – категорія історична, зумовлена змінами в самій системі мови, взаємодією мови, зокрема української, з іншими мовами, що виявляється в поширенні інтерферентних явищ на всіх рівнях мовної системи, через взаємодію усних і писемних стилів, впливом книжної і розмовної мови на процес формування. Як зазначив Ю. Шевельов, «норми літературної мови не є щось абсолютно нерухоме. Вони припускають коливання в певних межах, щоб забезпечити стилістичну гнучкість» [252, с. 35]. У 30–60-ті роки ХХ ст. літературну норму розглядали насамперед як заборону, яка категорично визначає, що правильне, придатне, а що неправильне і неприпустиме. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. лінгвістичні акценти у визначенні мовної норми змінюються. На сьогодні, норма – «це результат відбору

мовних елементів (лексичних, морфологічних, синтаксичних, орфоепічних) із переліку наявних традиційних у мові одиниць, новотворів, повернених із пасивного запасу минулого засобів, у процесі їх соціальної оцінки» [90, с. 48].

Як зауважила Н. Жмаєва, термін «мовна норма» в лінгвістиці вживається у двох значеннях – широкому та вузькому [64, с. 75], зокрема це: 1) способи мовлення, що склалися традиційно та стихійно, які відрізняють цей мовний ідіом від інших мовних ідіомів (у цьому розумінні норма близька до поняття узусу); 2) результат «цілеспрямованої кодифікації мови (таке розуміння норми пов'язане з поняттям літературної мови) [74, с. 9]. Поняття *норми* і *кодифікації* розмежовано та охарактеризовано в студіях Б. Гавранека, який вважав, що поняття *норми* значно ширше, ніж *кодифікації* [271, с. 28].

Розуміння динамічної природи норми містить як статику (систему мовних одиниць), так і динаміку (функціонування мови) [64, с. 79]. При цьому функціональний аспект норми особливо цікавий, оскільки пов'язаний із таким явищем як *варіантність* – «діалектична взаємозалежність стабільності й змінності в мовній нормі як головного показника літературної опрацьованості мови» [171, с. 63]. Норми літературної мови дозволяють певні варіанти, за допомогою яких можна надавати викладу додаткових відтінків значення або чуттєвого забарвлення, припасовувати мову до певних обставин. Кожний функціональний стиль літературної мови по-різному реагує на рекомендації мовної норми, допускаючи більшу чи меншу варіантність. Н. Семенюк, вивчаючи варіювання літературної мови, зазначила про двосторонню залежність між нормою і варіантністю: «Якщо характер варіантності – у сукупності з іншими ознаками – визначає специфіку норм літературної мови, то, з іншого боку, саме норма встановлює кількість і типи варіантів, які допускаються, а також регулює їх уживання» [181, с. 49]. Варіантність передбачає співіснування в мові певної одиниці принаймні у двох модифікаціях, не пов'язаних зі зміною її семантичної функції [268, с. 3].

Мовна система є продуктом довгого і складного історичного розвитку. У ній завжди помітні безперервні зміни, збереження старих і виникнення нових елементів. Досліджуючи види варіантності, причини їх виникнення та шляхи розвитку,

Н. Семенюк акцентувала увагу на важливому значенні варіантності в мові. «Варіантність мовних засобів становить той резерв мови, який забезпечує гнучкість та різновид форм вираження відповідного лінгвістичного змісту, а також базу для вияву цілого ряду значень функціонально-стилістичного і експресивно-стилістичного плану» [181, с. 55]. Відповідно, варіантність є неминучим явищем мовної еволюції.

Уперше звернув увагу на проблему *варіантності* в мові, тобто прагнення до змінюваності, швейцарський лінгвіст Ф. де Сосюр у «Курсі загальної лінгвістики» (1916) [197, с. 89]. Значну роль у становленні теорії варіантності відіграли представники Празької лінгвістичної школи – чеські мовознавці Й. Вахек [13, с. 88–94] та В. Скалічка [185, с. 119–127], які обґрунтували теорію варіантності/інваріантності; деякі особливості цієї теорії окреслив В. Матезіус [127, с. 378–394]. Згодом дослідники почали вивчати варіантність у різних аспектах діалектології (Л. Денисенко, О. Костів) [230; 88, с.114–120]. На синхронному та діахронному рівнях варіантність в українському мовознавстві початку ХХІ ст. репрезентовано в студіях із словотвору [99], морфології [268; 136; 244] та лексикології [70]. Засади теорії варіантності в термінології висвітлено в сучасних дослідженнях А. Ткач [218], О. Тараненка [208], О. Васецької [12].

Отже, теорія *варіантності* – відносно новий напрям у лінгвістиці, розпочатий у другій половині ХХ ст., однак, попри активне опрацювання проблем цієї теорії, й досі немає єдності в розумінні її основних понять, як-от: *варіантність/варіативність/варіювання*, а також у називанні самої теорії, хоч остаточно визначеним на сьогодні є те, що «варіантність охоплює всі рівні мовної системи» [12, с. 22].

Появу варіантності в літературній мові мовознавці початку ХХІ ст. пов'язують також із соціально-професійним розрізненням, функціональними різновидами і розгалуженою системою стилів літературної мови, потребою окремих жанрів художнього.

В. Семиряк серед причин, що породжують варіанти слів, виокремила такі:

1) існування на певному синхронному зрізі мови співвідносних утворень, об'єднаних спільним значенням, але різного часу виникнення. На якомусь етапі розвитку мови вони функціонують як варіанти, аж поки один із них не змінить свого значення або й зовсім не вийде з ужитку;

2) участь у формуванні літературної мови кількох територіальних діалектів, а також безперервне збагачення української літературної мови з ресурсів народних говорів, унаслідок чого виникають передумови для об'єднання в літературній мові ідентичних за своїм значенням, але різносистемних за походженням варіантів, що можуть закріплюватись мовною нормою і функціонувати паралельно;

3) поєднання в літературній мові одиниць різних функціональних підсистем. Поява значної кількості паралельних утворень зумовлена співіснуванням слів літературної мови та їхніх розмовних варіантів [182, с. 21].

У лінгвістичних студіях кінця ХХ – початку ХХІ ст. репрезентовано термінний ряд на позначення досліджуваного явища – *варіантність* [223, с. 27; 67; 219; 24; 12; 70], *варіативність* [190, с. 32–33; 67, с. 102; 244], *варіювання* [219]. У деяких мовознавчих працях розмежовано поняття «*варіантність*» та «*варіативність*». Зокрема Н. Жмаєва вказує, що «*варіативність* можна розглядати як динаміку, процес розвитку та зміни мови, а *варіантність* – як результат варіативності (динамічних змін у мові), що знаходить відображення в самій системі мови та проявляється у наявності певних варіантів» [64, с. 80]. Однак у нашому дослідженні послуговуватимемось лише терміном *варіантність* (за І. Вихованцем), вважаючи при цьому терміни *варіантність* та *варіативність* синонімами.

У сучасному мовознавстві подано такі основні тлумачення терміна «*варіантність*»:

– наявність різновидів: видозмін у мові й мовленні, що викликана умовами вживання мовних одиниць, а також відмінністю в належності мовців до соціального чи територіального середовища [190, с. 32–33];

– здатність мовних одиниць різними формами передавати той самий зміст; властивість мови виступати в різновидах, на яких позначається функціонування її в певних територіальних соціальних, історико-культурних умовах [223, с. 27];

– основне поняття узагальненого позначення різних форм варіювання (тих чи тих окремих мовних одиниць, окремих форм існування мови, національно-територіальних, соціально-корпоративних різновидів мови та ін.), зумовлених внутрішньомовними і позамовними чинниками; універсальна властивість мови як системи, що виявляється в одночасному існуванні кількох (двох і більше) модифікацій тієї самої мовної одиниці (фонемі, морфемі, лексемі, конструкції, семантичного комплексу) [67, Т.1, с. 102].

Отже, на сьогодні сучасна лінгвістика репрезентує два підходи до вивчення варіантності: 1) у широкому значенні – «можливість функціонування в той самий часовий проміжок або в ширшій часовій перспективі різних термінів на позначення того самого поняття, а отже, здатності його плану вираження до змінюваності, варіювання»; 2) у вузькому значенні – «наявність відмінних позначень (сигніфікантів, ексформ) того самого мовного знака, або знака з певною графічною структурою та акцентними властивостями» [79, с. 10].

У мовознавстві над проблематикою розмежування варіантності та синонімії працювало чимало дослідників ХХ – початку ХХІ ст. Синонімію та варіантність як «явища близькі, але не тотожні» представлено в студіях О. Ходаковської [243, с. 201]. Натомість Т. Коць зазначає, що варіантність і синонімія – це різні поняття. «Синоніми мають тотожне або майже тотожне значення, але різні стилістичні та граматичні характеристики та сполучуваність. Отже, це не абсолютно ідентичні одиниці. Незважаючи на різну генетичну субстанцію, спільнокореневі слова з однаковим лексичним та граматичним значеннями часто не мають ані стилістичного відтінку, ні відмінностей у сполучуваності. Тобто вони протягом певного часу функціонують як дублети. Це й дає підстави кваліфікувати їх як варіанти» [93, с. 86]. На думку дослідниці, за таких умов можна побачити двобічність явища варіантності: від тотожності змісту і відмінності в формі до диференціації змісту в межах тієї самої форми, тобто з проблемою варіантності тісно пов'язані не лише явище синонімії, а й омонімії. Співвідношення понять «синонімія» – «варіантність» представлено й у межах терміносистеми, на що вказує І. Кочан [94, с. 14]. Розмежування «синонімії» – «дублетності» – «варіантності» серед термінів

репрезентовано в працях О. Васецької [12, с. 67–81]. Відокремлення словотвірної синонімії від словотвірної варіантності відображено в студіях І. Кузьми, на думку якої, «дериваційні синоніми – це спільнокореневі слова з тотожним або близьким словотвірним і лексичним (на омоосновному рівні) значенням, а саме: деривати, утворені за допомогою однофункційних словотворчих засобів від спільної мотивуючої бази або від різноструктурних спільнокореневих мотивуючих баз (*вільховий-вільшаний*); деривати, утворені тим самим афіксом від різноструктурних спільнокореневих мотивуючих баз (*азійський-азіатський*), і деривати різних способів творення (*безтактний-нетактовний*)» [99, с. 178].

Отже, аналізуючи явища синонімії та варіантності, виявляємо поняттєві перехрещення. Відповідно, у нашому дослідженні розрізняємо *варіантність* (формальну тотожність) та *синонімію* (близькість значень) (семантична варіантність (за О. Васецькою) [12, с. 81]). Братимемо за основу концепцію, що варіантність – це «важливий фактор розвитку і змінності мови» [244, с. 22], дія якого пов'язана з іншими внутрішніми і зовнішніми чинниками мовного розвитку і який реалізується в процесі функціонування мовних одиниць. Аналіз лексикографічних, термінознавчих та інших лінгвістичних праць засвідчив активне функціонування терміна *варіантність*, починаючи з другої половини ХІХ ст. і до сьогодні.

1.2. Критерії визначення морфологічної варіантності

У лінгвістичних студіях початку ХХІ ст. репрезентовано термінний ряд для одиниць, яким властива варіантність, – *варіант*, *інваріант* [78, с. 59–61; 190; 223; 142; 67, с. 99–100; 219; 26; 12; 244; 70], *варіація* [190].

У сучасній українській лінгвістиці термін *варіант* має кілька тлумачень:

- «формальна видозміна або різновид (реалізація) тієї самої мовної одиниці на різних рівнях мови – фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному;
- стилістичне поняття, за яким допускаються паралельні форми (комбінаторні, факультативні та стилістичні);
- різновид, один зі способів вираження, конкретна мовленнєва реалізація якої-небудь мовної одиниці;

– морф, що перебуває у відношенні вільної дистрибуції зі співвідносним (співвідносними) морфом (морфами)» [67, Т. 1, с. 99–100].

Під *інваріантом* розуміємо «теоретичне поняття, абстрактну величину, абстрактну одиницю (абстрактну модель) мови (фонему, морфему, лексему, семему, конструкцію) у відзосередженні від її конкретних мовленнєвих реалізацій» [67, Т. 1, с. 364]. «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника репрезентує термін *варіація* на позначення різновиду (відтінку) фонемі, який виступає замість головного вияву фонемі в сильній позиції або під впливом звукового оточення і не збігається з іншими фонемами чи виявами інших фонем певної мови [190, с. 83]. Однак у нашому дослідженні послугувуватимемося терміном *варіант*.

Серед мовознавців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. немає однастайности щодо трактування терміносполуки *варіант слова*. Зокрема, на думку М. Карп'юка, це «різновиди однокореневих словоформ, які не зачіпають їх внутрішньої сторони (план змісту) і, охоплюючи всі рівні мови, виявляються на певному етапі мовного розвитку» [77, с. 74]. Подібне тлумачення подано і в «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко (2001) [223, с. 26–27]. «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника репрезентує інше визначення: «видозміна або різновид мовної одиниці, фонемі, морфемі, слова» [190, с. 31]. Дослідники також розглядають *варіант слова* в широкому та вузькому значеннях:

– видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т.ін.), але не порушують принципу її тотожності; конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних одиниць – фонемі, морфемі, лексемі [209, с. 62–63].

– засоби, один із яких несе додаткову інформацію чи смисловий відтінок, стилістичне навантаження; близькі за функціями засоби тієї самої мови, рівноцінні, не диференційовані [203, с. 38–39] тощо.

Отже, поняття *варіанти слова* мовознавці тлумачать як видозміну того самого слова, що постають регулярно відтворюваними і яким властива

морфологічно-словотвірна тотожність, спільність лексичного та граматичного значення з послідовним розрізненням у фонетичному (вимова звуків, склад фонем, місце і статус наголосу, поєднання усіх цих ознак), формотворчому (суфікси, флексії, префікси тощо) аспектах [190, с. 31; 67, с. 102]. Варіанти слів – це історичне явище, тому можна простежити, як один із варіантів стає застарілим і переходить у пасивний запас мови. Проте в мові є й такі слова, які стають застарілими в одному стилі літературної мови, але продовжують існувати в іншому. Відповідно, багато слів, які вийшли з ужитку, зберігаються в поетичному мовленні і не сприймаються як застарілі.

У мовознавстві, зокрема в українській лінгвістиці, подано різні класифікації варіантів слів. До прикладу, на синхронному рівні в «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника подано лише *фонетичні* (онук-внук), *акцентуаційні* (оповідач-оповідач), *морфологічні* (бурлак-бурлака) та *семантичні* варіанти слів [190, с. 31]. Однак «Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко репрезентує такі варіанти слів: *фонетичні* (вирій-ирій), *акцентуаційні* (дівчина-дівчіна), *орфоепічні* (соня(чн)ий і соня(шн)ий), *словотвірні* (вечірній-вечоровий), *морфологічні* (зал-зала) та *семантичні* (світла кімната, світла тканина, світла душа) [223, с. 27].

А. Загнітко запропонував класифікацію варіантів, яка враховує еквівалентність граматичного значення, граматичну системність і регулярність взаємозамінності, однорідність порівнюваних структур та стильову належність. Мовознавець виокремив *категорально-граматичні*, *лексико-граматичні*, *семантико-граматичні*, *фонетико-граматичні*, *словотвірно-граматичні*, *граматико-стилістичні* та *граматико-стильові варіанти* [66, с. 126–127]. Натомість О. Тараненко розрізняє варіанти слів залежно від структури та формальних модифікацій:

- *акцентуаційні* (за місцем наголосу): *ма́буть-мабу́ть*;
- *фонетичні* (із різним звуковим складом (не пов'язані з чергуванням звуків, крім орфоепічних, і парадигматичними змінами слова). Сюди належать чергування

в-у, і-й, з-із-зі; різні форми транслітерації чи транскрипції іншомовних слів): *зикати-ікати, бігос-бігос; Ван Кліберн-Вен Клайберн;*

– *орфоенічні* (виділяються в межах двох попередніх типів залежно від норм вимови без відображення на письмі): *Гете-Гете;*

– *орфографічні* (без відображення у вимові): *Парнас-парнас;*

– *словотвірні* (розрізняються видозмінами морфем і взагалі частин слова при словотворенні, порядком компонентів): *тишком-нишком і нишком-тишком;*

– *комбіновані* варіанти слів, що одночасно розрізняються більш як однією з названих ознак: *життє'вий-життьовий*, а також *морфологічні* [209, с. 62–63].

П. Дудик виокремив такі види варіантності: *семантико-лексичні* (здебільшого виявляється у відносних (відтінкових) синонімах); *лексико-граматичні* (певне слово тільки своєю морфологічною формою вносить зміну до семантики того самого сполучення слів) та *граматичні (морфологічні)* (паралельні форми відрізняються не семантично, а лише граматично (морфологічно), фонетично й стилістично) [57, с. 296–297].

На думку Т. Коць, варіантність в історії літературної мови, а саме в її писемному різновиді, «в плані діахронії і в плані синхронії виявляється на рівні лексичних, морфологічних і синтаксичних одиниць» [93, с. 85]. Розрізняючи три групи варіантів (*лексичні, морфологічні та синтаксичні*), останні дві мовознавець об'єднує під загальним терміном *граматичні варіанти слів* – «функціонально тотожні граматичні одиниці, які мають регулярні відмінності граматичної форми» [93, с. 87].

Із-поміж різноманітної класифікації варіантів ґрунтовного аналізу потребують саме МВ. Мовознавці другої половини ХХ ст. використовували різні терміносполуки на позначення спільнокореневих утворень з тотожним змістом і деякими видозмінами форми, а саме: *паралельні форми* [164, с. 35]; *паралельно існуючі варіанти* [132, с. 18]; *варіантні закінчення, паралельні закінчення, паралельні граматичні форми* [196, с. 48]; *морфологічні варіанти, варіантні утворення* [164, с. 35]; *варіантні форми* [137, с. 62; 30, с. 14;]; *паралельні засоби* [30, с. 14] тощо. В. Поставний зазначав, що це «форми слова, які виникають внаслідок

паралельного вживання флексій слів (*гурта-гурту, крилами-крильми*) і тих афіксів, які виконують формотворчу, а не словотворчу роль (*ім'ям-іменем, плем'ям-племенем*). Такі варіантні форми можуть мати різну функціональну активність у сучасному слововживанні, неоднакове поширення в стилях літературної мови, відрізнятися своїм походженням, часом і місцем виникнення тощо» [164, с. 35].

У тогочасній українській лінгвістиці дискусійним було питання розмежування понять «паралельна форма», «дублет» і «варіант». М. Карп'юк вважав, що терміносполука «паралельна форма» і термін «дублет» є невдалими на позначення спільнокореневих утворень з певними видозмінами форм при збереженні єдиного змісту. Натомість учений уважав доречним використання терміна *варіант*, що «найбільш повно з інших існуючих виражає суть явища варіювання мовних засобів» [77, с. 74]. Учений зазначив, що поняття «паралельна форма» і «дублет» – це перші своєрідні ластівки, які сигналізували про існування в межах синонімів відмінних одиниць мовлення, і вони мають бути підпорядковані як вужчі більш широкому за змістом термінові «варіант» [77, с. 75].

На початку ХХІ ст. у мовознавстві МВ потлумачено як «видозміни слів чи форм слова, які при семантичній тотожності всіх членів варіантної пари чи ряду мають відмінності в граматичному оформленні» [268, с. 3]. Згодом О. Тараненко вказував, що ці варіанти характеризуються:

1) наявністю різних формотворчих афіксів та парадигмою відмінювання (дієвідмінювання): *сліпуче – сліпучо* (присл.), *затискати – затискувати, штаньми – штанам – штанями*; наявністю повних і коротких форм: *жодний – жоден*;

2) варіантністю граматичних категорій при змінній або незмінній формі слова, особливо на рівні роду або числа: *тонт* (ч.р.) і *тонта* (ж.р.), *лелека* (ч.р. і ж.р., рукави-рукава); з варіантним оформленням того самого роду: *вовкулак-вовкулака* (ч.р.), *постіль-постеля* (ж.р.) [209, с. 63].

Т. Коць до МВ зараховує «формальні словозмінні модифікації, що за будь-яких умов не змінюють лексичного і граматичного значень і стилістичної однорідності» [93, с. 87]. На думку дослідниці, це афіксальні різновиди словоформ з граматичним значенням відмінка, роду, числа, часу і способу. На рівні морфології

формальна варіантність можлива в тих випадках, коли «зберігаючи одне значення, дві різні форми можуть бути взаємозамінними в одній і тій самій позиції» [93, с. 87].

Принцип тотожності – це основний критерій ідентифікації варіантів (за О. Тараненком), який полягає в тому, що мовні одиниці, які розглядаються як варіанти, є насправді не різними фонетичними, морфологічними, лексичними одиницями тощо, а виявом однієї мовної одиниці, тобто тотожним є не значення, а саме одиниці. Варіанти слова – «це лише різні форми існування одного й того ж слова» [70, с. 33]. Формотворчі афікси, не функціонуючи для утворення нових слів, цілком можуть бути компонентом модифікації плану вираження слова, якщо вони не порушують морфемної структури, лексичного та граматичного значення слова. Такі мовні одиниці називатимемо МВ.

Отже, спираючись на різні думки мовознавців щодо *морфологічної варіантності*, розглядатимемо цю терміносполуку в широкому розумінні, виокремивши такі її особливості:

- форми того самого слова;
- тотожність лексичного й граматичного значення;
- наявність спільної або варіантної словозмінної основи (*братові/брату* – спільна, *золотому/золотім* – варіантна);
- наявність варіантних флексій (*нова* – *новая*);
- наявність формотворчих суфіксів (*ім'ям-іменем*);
- неоднакове поширення в стилях літературної мови;
- взаємозамінність у тій самій позиції.

Морфологічна варіантність також може бути зумовлена такими чинниками:

- зміною і словозмінної основи, і флексій (*сльозами* – *слізьми*);
- акцентуаційними змінами (*стола*–*столу*);
- фонетичними й акцентуаційними змінами (*на тоці* – *на току*);
- зміною лексичного значення слова (*духу* – *духа*, *каменю* – *каменя*);
- варіюванням граматичної категорії роду при змінній або незмінній формі слова (*зал* ч.р. – *зала* ж.р. – не потребує контексту, *купіль* – ч.р. і ж.р. – потребує контексту);

– варіюванням форм того самого роду (*вовкулак* ч.р. – *вовкулака* ч.р., *постіль* ж.р. – *постеля* ж.р.).

На нашу думку, якщо йдеться про морфологічну варіантність, то доцільно вживати саме терміносполуку «варіанти форм слова». Адже, форма слова – це «граматичні видозміни слова, його морфологічні різновиди, які стосуються явищ словозміни і яким притаманний певний комплекс граматичних значень та їхніх формальних показників» [26, с. 61]. Терміносполуку «форма слова» використовують як щодо певного конкретного слова, так і щодо класу однофункційних граматичних форм різних слів. Відповідно, формальними показниками виступають морфеми (закінчення, формотворчі суфікси). Для варіантів форм слова характерні фонемна близькість, наділеність тотожним граматичним значенням і здатність замінити один одного в складі тієї ж словоформи, напр.: дієсл. закінчення 1 ос. мн. наказового способу *-імо/ -ім* (*ходімо, ходім*); суфікси інфінітива *-ти/-ть* (*жити, жить*); закінчення прикметників М.в. одн. ч. і с.р. *-ім/-ому* (*у синім/у синьому*) тощо. Оскільки морфологічна форма слова є поєднанням основи та закінчення, то, відповідно, будь-який елемент морфологічної форми, який варіює, розглядатимемо як МВ.

МВ та словотвірні варіанти – поняття не тотожні. До словотвірних варіантів належать такі слова, які при спільності кореня і лексичного значення мають різну словотвірну будову [182, с. 21]. Як зазначила І. Кузьма, словотвірні варіанти – це «похідні, що мають близьку або тотожну словотвірну і лексичну семантику; утворені від тої самої мотивуючої бази за допомогою суфіксів-аломорфів або вільних простих чи складних похідних варіантів одного форманта (*лицьовий-лицевий*), а також похідні, утворені шляхом додавання того самого суфікса до варіантних твірних основ (*важенький-важкенький*)» [99, с. 178–179]. Словотвірна варіантність слова як лінгвостилістична категорія особливо цінна тим, що збільшує виражальні можливості української синоніміки [246, с. 40; 99, с. 179].

Варіантність має зв'язок і зі стилістикою літературної мови, оскільки чимало варіантів, зберігаючи спільність значення, різняться функціонально в стилістичному або експресивному планах. На думку В. Ярцевої, «на рівні морфології формальне

варіювання має значення в тих випадках, коли при збереженні одного значення дві різні форми можуть чергуватися в тій самій позиції. Ці форми і є варіантами для одного з елементів парадигматичного ряду, хоча умови їх дистрибуції в межах мови можуть бути різні» [269, с. 10]. Відповідно, використання варіантів часто залежить від стилістичного маркування, ступеня частоти та різних конкретних контекстуальних умов.

Отже, до МВ зараховуємо формально відмінні словоформи, у яких тотожне лексичне та граматичне значення; спільна або варіантна словозмінна основа, наявні варіантні флексії, формотворчі суфікси, притаманне неоднакове поширення в стилях літературної мови і взаємозамінність у тій самій позиції. Аналізуючи МВ в аспекті словозміни, поняття *морфологічна варіантність*, *словозмінна варіантність*, *варіанти форм слова* вважаємо синонімами.

1.3. Методологія дослідження варіантних форм іменних частин мови

Вивчення варіантності форм іменних частин мови в поетичних творах І. Франка передбачає різні принципи та методи діахронного дослідження, які частково відрізняються від методів синхронного мовознавства, хоча й не застосуються відірвано від них.

Наукове дослідження базується на загальнонаукових і на лінгвістичних методах. Щодо загальних послуговуємося методами дедукції (перехід від загальних тверджень до конкретних) та індукції (узагальнення результатів окремих конкретних спостережень, шлях від конкретного до загального) [180, с. 49]. Завдяки *дедуктивному підходу* описано поняття варіантності, варіанта в мовознавстві й виокремлено особливості МВ. *Індуктивний метод* дав змогу побачити, як І. Франко, уживаючи у своїх поезіях варіантні словоформи іменних частин мови, намагався об'єднати особливості західноукраїнського та східноукраїнського варіантів літературної мови, упорядкувати словозмінну систему мови і долучитися до творення єдиної літературної мови.

Методологія дослідження проблеми варіантності передбачає *принцип об'єктивності*, що виявляється у всебічному врахуванні факторів, які сприяють

появі відповідного явища. Зокрема, для об'єктивних висновків щодо наявності в досліджуваних поетичних творах варіантних форм іменних частин мови враховано взаємозв'язок суспільно-політичних подій та духовно-освітніх процесів у Західній та Східній Україні в кінці XIX – на початку XX ст., а також мовно-етнічне самоусвідомлення І. Франка. Діахронне вивчення варіантності здійснюємо, зважаючи на позалінгвальні чинники розвитку української мови кінця XIX – початку XX ст.

У лінгвістиці *принцип динамічності* реалізується у вивченні особливостей формування й стандартизації норм літературної мови, які є динамічними та змінними за своїм характером. Дослідження варіантних форм з погляду динаміки дає змогу виявити занепад старих форм та утворення й функціонування нових.

У нашому дослідженні використовуємо також *антропоцентричний принцип*, запроваджений із часів античності та розвинений у сучасній лінгвістиці. Антропоцентризм спрямовує дослідження в бік вивчення мовної особистості, її індивідуальних смислів, мовної, комунікативної та культурної компетенції [180, с. 39–40]. Зокрема антропоцентрична проєкція мови звернена на постать І. Франка, на відображення його світорозуміння в мовленні. Про історико-антропологічний підхід у лінгвістиці згадує О. Ніка. Мовознавиця зазначає, що зосередженість на «внутрішній історії» – на носіях мови, авторах текстів – актуалізує поняття мовної свідомості в соціокогнітивному та індивідуальному аспектах [144, с. 66].

Збирання матеріалу з прижиттєвих поетичних збірок І. Франка «Баляды и рассказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зів'яле листе» (1896, 1911), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Давнє й нове» (1911), «Із літ моєї молодости» (1914) реалізовано за *методом суцільної вибірки*.

Зіставний метод, який сформувався в 30–40-их рр. XX ст. та спрямований на вияв спільних і специфічних рис мов на всіх рівнях і в мовленні, тексті за принципом синхронії [180, с. 61], використано з метою порівняння словоформ іменників, прикметників та займенників у поетичних творах І. Франка та виявлення варіантних форм слова.

Структурний (описовий) метод, який виник у 20-их рр. ХХ ст., передбачає розгляд мови як складного утворення, у якому можуть бути виділені певні компоненти та відношення між ними, а також вивчення форм з погляду їхньої структури, складу, будови тощо. Підтримуємо думку О. Селіванової, яка не виокремлює описовий метод, а ототожнює його зі структурним [180, с. 52, с. 55]. І хоча М. Кочерган виділяє окремо ці два методи, але девізом структурного, на думку мовознавця, є економний опис мовних фактів [95, с. 373]. Застосування структурного (описового) методу сприяє систематизації варіантних словоформ іменних частин мови, дає змогу осмислити специфіку їх функціонування на конкретному часовому зрізі й узагальнити результати дослідження. Зібраний матеріал виструктуровано й описано так: іменники – за відмінами; прикметники – за формою (повна/неповна; стягнена/нестягнена) та належністю до твердої/м'якої груп, за парадигмою відмінювання та ступенями порівняння; займенники – розряди за значенням (особові, зворотний, присвійні, вказівні) та формою (стягнена/нестягнена).

Опис варіантних словоформ у поетичних творах І. Франка здійснено за допомогою *порівняльно-історичного методу*, який передбачає розуміння мови як явища, що історично розвивається [133, с. 338; 180, с. 53]. У нашому дослідженні він реалізується в реконструкції давніх форм іменних частин мови, порівнянні словоформ, успадкованих із попередніх періодів розвитку та зафіксованих в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Встановлення співвідношення між прескриптивною нормою, яка була характерна для української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., та мовною практикою І. Франка здійснено за допомогою *прескриптивно-дескриптивного аналізу*.

В українському мовознавстві до сьогодні ще не до кінця з'ясовано проблему становлення української мови, що зумовлює наявність різних її періодизацій (І. Огієнко [146, 147, с. 137, с. 148, с. 165], Ю. Шевельов [252, с. 456], О. Горбач [39, с. 7–12], В. Німчук [145, с. 11–12], О. Крижанівська [98, с. 20–21] тощо). У нашому дослідженні дотримуватимемося періодизації О. Горбача, у якій виокремлено староукраїнську (X – середина ХІV ст.), середньоукраїнську (середина ХІV –

середина XVIII ст.) та новоукраїнську добу (з середини XVIII ст. і до нашого часу) та яка, на нашу думку, безпосередньо відповідає соціально-історичним процесам на українській території.

Висновки до Розділу 1

1. Окреслено процес усталення *мовної норми*, який відбито в історії розвитку мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови. До розуміння динамічної природи норми включено статичний (систему мовних одиниць) та динамічний (функціонування мови) аспекти, останній з яких пов'язаний із *варіантністю*.

2. З'ясовано, що теорія *варіантності* – відносно новий напрям у лінгвістиці, який виник у другій половині XX ст., але досі немає єдиного терміна на позначення цього явища (*варіантність*, *варіативність*, *варіювання*) та немає єдності в розумінні його понять. *Варіантність* – це універсальна властивість мови як системи, вона виявляється в існуванні різних форм варіювання (тих чи інших окремих мовних одиниць, окремих форм існування мови, національно-територіальних, соціально-корпоративних різновидів мови тощо), які пов'язані з розвитком та змінністю мови, а також із екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками. Виявлено, що поняття варіантності перетинається з поняттям граматичної синонімії, однак розрізнено *синонімію* (близькість значень) та *варіантність*, визначальним критерієм ідентифікації якої є формальна тотожність.

3. Репрезентовано терміни на позначення одиниць, яким властива варіантність (*варіант*, *інваріант*, *варіація*), відтак подано відповідні тлумачення. Поняття *варіант* потрактовано як видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо) і не порушують принципу тотожності.

4. *Морфологічну варіантність слова* кваліфіковано в широкому розумінні, основними ознаками якої є: 1) формально відмінні словоформи, у яких тотожні лексичне й граматичне значення, а також спільна або варіантна словозмінна основа;

2) наявність варіантних флексій та формотворчих суфіксів; 3) взаємозамінність у тій самій позиції; 4) поширеність відповідно до стилю літературної мови. Варіювання словоформ може бути зумовлене також акцентуаційними, фонетичними змінами, зміною лексичного значення слова, а також варіюванням граматичної категорії роду при змінній/незмінній формі слова та варіюванням форм того самого роду. Аналізуючи МВ в аспекті словозміни, *морфологічну варіантність словозмінну варіантність і варіанти форм слова* визначили синонімами.

5. Окреслено базу загальнонаукових та лінгвістичних методів для дослідження варіантів іменних частин мови в поетичних творах І. Франка. Закцентовано на необхідності застосування принципів *об'єктивності, динамічності та антропоцентризму*. Опис варіантних словоформ здійснено за допомогою індуктивного, дедуктивного, зіставного, структурного (описового), порівняльно-історичного методів, а також за допомогою прескриптивно-дескриптивного аналізу.

Результати дослідження представлено в такій статті: [205].

РОЗДІЛ 2

I. ФРАНКО В КОНТЕКСТІ МОВОТВОРЧИХ ТЕНДЕНЦІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Варіанти української літературної мови: передумови виникнення та особливості

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у терміносистему української мови було введено поняття «варіанти національної мови» та його потрактовано як «різновиди однієї національної мови, що використовуються в різних суспільних, територіальних межах і усталюються як форми літературної мови» [223, с. 27.]; «різновиди однієї національної (етнічної) мови, що використовуються учасниками міжособистісної міжмовної комунікації у різних суспільних, територіальних межах; паралельно чинні форми мови» [67, с. 101]. Незважаючи на тривалу історію української літературної мови писемної та усної форми, у мовознавстві загальноприйнятою була думка про те, що в основі української літературної мови лежать говори Середньої Наддніпрянщини, галичанізм ж вважалися відхиленням від норм, визначених на основі східного варіанта. «Термін, а не поняття, *варіантність* повернувся в науку тільки зі статтею Ю. О. Жлуктенка про варіантність літературних мов у 70-х роках» [232, с. 171]. Розбіжності в поглядах учених можна пояснити, по-перше, тим, що «східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови в другій половині ХІХ ст. розвивались відокремлено, базувались на різних діалектах. По-друге, факт існування двох варіантів літературної мови в ХІХ ст. у радянському мовознавстві ігнорувався, що було неминучим наслідком політичного поділу країни» [20, с. 199].

У лінгвістичних працях останніх десятиліть науковці схиляються до того, що мовлення більшості регіонів України стало ґрунтом для української національної літературної мови. Зокрема, проблему виділення варіантів української літературної мови порушив П. Гриценко, розрізняючи наприкінці ХVІІІ – у середині ХІХ ст. середньоподніпровську, галицьку, буковинську, закарпатську та русинську літературні мови [47, с. 287–289]. І. Царалунга, зазначивши, що дослідження мови

давніх писемних пам'яток «привели до висновків І. Панькевича про існування закарпатського, В. Німчука та В. Мойсієнка – північноукраїнського (поліського) варіантів староукраїнської мови» [244, с. 48; див. також: 136, с. 114–125], виокремила «південно-західний та північний варіанти староукраїнської мови XIV–XV ст.» [244, с. 356]. Формам частин мови в граматиках першої половини XIX ст. у зіставленні з граматичними нормами, зафіксованими в засобах тогочасної текстової кодифікації, присвячено ґрунтовну монографію Г. Мацюк «Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.)» [131]. Особливості варіантності відмінкових закінчень іменників у сучасній українській мові XX ст. репрезентувала В. Юносова [268].

Т. Коць, досліджуючи прескриптивну та дескриптивну норми в граматиці [92] й аналізуючи варіантність відмінкових форм іменників у мові преси початку XX ст. [91], диференціювала синхронний та діахронний аспекти вивчення варіантності в історії української мови [93].

Отже, в новій українській мові кінця XIX – початку XX ст. виокремлено східноукраїнський варіант літературної мови, який базувався на південно-східних, північних і волинському та подільському південно-західних говорах, та західноукраїнський, діалектну основу якого становили решта говорів південно-західного наріччя [120, с. 3–4]. Це пов'язано з тим, що наприкінці XIX – на початку XX ст. українська літературна мова переживала надзвичайно складний етап розвитку, оскільки «суспільно-політичні умови, в яких перебував український народ, розділений між Російською та Австро-Угорською імперіями, спричинилися до існування двох варіантів літературної мови – східноукраїнського та західноукраїнського, що характеризувалися відповідними регіональними нормами» [60, с. 319].

У XIX ст. галицька інтелігенція усвідомила єдність української мови наддніпрянської з наддністрянською, необхідність її вивчення та розбудови, впровадження в освіту й науку. Певний час галицькі українці вважали, що літературною мовою не може бути жива народна мова, лише церковнослов'янська – виникає велика кількість т.зв. москвофілів. Як наслідок, із 1851 р. Галичина має

нову літературну мову – українсько-російське язичіє [146, с. 178; див. також: 135, с. 602–626; 641–667; 134, с. 20]. У Галичині та Буковині «після періоду модного захоплення москвофільством уже в дев'яностих роках основна маса духовенства повертається до українства. Щодо богослужб, то їх завжди відправляли церковнослов'янською мовою з українською вимовою» [254, с. 18]. Національне відродження в Галичині супроводжувалося заснуванням великої кількості шкіл, із народною мовою викладання, багато уваги було приділено виробленню українського алфавіту й правопису. І хоча Емський указ, як зауважує В. Русанівський, «надовго поклав кінець і спробам виробити оригінальне українське письмо і намаганням впорядкувати українську граматику», однак розвиток граматичної думки і словникарства у Східній Україні позитивно вплинув на пробудження наукової уваги до української мови в Галичині й у Закарпатській Україні [172, с. 229, 232]. Особливість мовної ситуації в Галичині полягала в тому, що освічені українці хоч і розмовляли між собою по-українськи, однак було б перебільшенням вважати, що вони говорили тою мовою, якою писали автори з підросійської України і яка теоретично вважалася взірцем для всієї України. На думку Ю. Шевельова, «і до тодішньої мови підросійської України термін «літературна» можна прикладати з великим застереженням. Існували певні правила вжитку, але вони не були унормовані, ні навіть ґрунтовно описані, не було й авторитету, що міг би їх запровадити» [254, с. 20]. Мовно-літературна практика в Галичині, за визначенням С. Гірняк, «це варіант української літературної мови зі специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними чинниками, який функціонував на Українських землях краю упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст.» [35, с. 50].

Отже, «нова українська літературна мова (на народній основі) з кінця ХVІІІ і початку ХІХ ст. розвивалася, в основному, під впливом двох літературно-мовних традицій: 1) східноукраїнської (наддніпрянської); 2) західноукраїнської (наддністрянської, або галицької), яка з 60–70-х років має щодалі більш виражену тенденцію наближатись до східноукраїнської» [63, с. 2; див. також: 114, с. 13–17]. Однак українська мовознавиця Л. Ткач, досліджуючи джерела і соціокультурні

чинники формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., обґрунтувала розвиток і становлення в цей період наддіалектного утворення на західноукраїнських землях – галицько-буковинського койне [221, с. 355; див. також: 59, с. 6–19]. У Галичині літературно-мовна традиція старокнижної мови XVIII ст. фактично не переривається в XIX ст., як це було наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. у Східній Україні, де витворюється літературна мова на народній основі. Ця традиція старокнижної мови відчутна в Галичині протягом усього XIX ст. і навіть на початку XX ст. Відповідно, дослідження передумов виникнення та особливостей функціонування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – це «неунікненне завдання, що не розв’язавши його годі дійти історично вірогідних висновків про роль того чи іншого просторово-часового континууму в формуванні узвичаєних, а згодом і кодифікованих норм української літературної мови» [221, с. 12].

Грунтовне дослідження особливостей західноукраїнського варіанта літературної мови, зокрема словотвору, словозміни, лексики та фразеології здійснив І. Матвіяс [125; 124; 123]. Мовознавець зазначив, що важливу роль у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови становили наддністрянський (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич, М. Устиянович, О. Маковей та ін.), гуцульський та буковинський (Ю. Федькович), гуцульський (М. Черемшина), буковинський (О. Кобилянська), покутський (В. Стефаник) говори південно-західного наріччя [120, с. 9–11; див. також: 118, 119]. Бойківський і лемківський говори, з яких найвизначнішу роль у розвитку української літературної мови відіграв бойківський, утворюють карпатську групу говорів у південно-західному наріччі [270, с. 56]. Саме з Бойківщиною пов’язана творчість І. Франка, оскільки духовним середовищем його дитинства були бойківський говір і фольклор. На думку І. Матвіяса, «бойкізми найвиразніше виявляються в лексиці творів І. Франка, фонетичні і граматичні говіркові риси загалом відображають особливості галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя, що були притаманні тодішньому західноукраїнському варіантові літературної мови» [120, с. 12]. Своєрідність словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови полягала,

як зазначає мовознавець, в основному у відображенні морфологічних форм південно-західних говорів, частково – у збереженні архаїчних форм [124, с. 11].

Отже, варіантність української літературної мови ХІХ – початку ХХ ст. простежувалася на всіх мовних рівнях – лексико-семантичному, фраземному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному та правописному. Відмінності між західно- та східноукраїнським варіантами літературної мови зумовлені впливом різних чинників, серед яких Л. Ткач виокремила: 1) місцеві діалекти, 2) державно-політична роз'єднаність українських земель, 3) контактування з мовами вищого політичного та суспільного статусу (німецькою, російською), з мовами, на які українська інтелігенція культурно орієнтувалася (російською, німецькою, польською, церковнослов'янською) а також зі співтериторіальними мовами (польською, румунською, німецькою, угорською), 4) суб'єктивні нахили авторів – репрезентантів різних варіантів [221, с. 14; 220, с. 247; див. також: Статєєва 198, с. 27]. Відповідно, західноукраїнський варіант літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. історично ввібрав у себе лексико-семантичні елементи соціолектів української світської інтелігенції, духовної верстви та інших груп осіб, що послуговувалися українською мовою та брали безпосередню участь у виробленні нових слів та творенні нових стилів.

2.2. Західноукраїнський та східноукраїнський варіанти мови в граматичних студіях

Нова українська літературна мова періоду становлення була тісно пов'язана з говорами, що стало причиною існування східноукраїнського та західноукраїнського різновидів літературної мови (від виходу «Русалки Дністрової» (1837)). Ці два варіанти літературної мови відображали особливості різних українських говорів. Зокрема, східноукраїнський варіант ґрунтувався на східнополіських говірках (П. Куліш, С. Васильченко), середньонадніпрянських (Т. Шевченко, Л. Глібов, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, М. Старицький, А. Тесленко), слобожанських (П. Грабовський, Я. Щоголів, Б. Грінченко), степових (М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий), подільських (А. Свидницький, С. Руданський,

М. Коцюбинський), волинсько-західнополіських (Леся Українка). На галицько-буковинсько-карпатських говірках основана мова творів письменників, що репрезентують західноукраїнський варіант (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Ю. Федькович, І. Франко, О. Кобилянська, В. Стефаник, М. Черемшина, Лесь Мартович, О. Маковей та ін.) [116, с. 6]. Однак саме граматики «розкривали граматичний компонент та його теоретичне підґрунтя у змісті поняття «літературна мова»: лінгвістична свідомість кожного автора спрямовувалася на нормалізацію мови, а отже, на її подальше удосконалення як носія та інструмента мовної культури» [130, с. 32]. І. Могильницький, І. Вагилевич, Й. Лозинський, Й. Левицький, Я. Головацький систематизували лінгвістичне знання з метою обґрунтування норм літературної, в їхньому розумінні, мови і відібрали її граматичні норми. Регіональна граматична традиція першої половини ХІХ ст. певною мірою підтримувала формування західного варіанта нової української літературної мови [130, с. 407].

У другій половині ХІХ ст. визначною подією в Галичині стала поява великої кількості граматик – підручників для середніх та народних шкіл або ж посібників для самостійного вивчення мови [див.: 112], зокрема були надруковані граматичні праці М. Осадци (1864) [150], Г. Шашкевича (1865) [249], П. Дячана (1865) [58], О. Партицького (1873) [158], О. Огоновського (1889) [148], С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893) [194], В. Коцовського й І. Огоновського (1900) [89] та ін. Відповідно «реалізований у граматиках першої половини ХІХ ст. греко-латинський канон граматичної правильності у формі конструктивних ознак і розвинутої в межах канону видової характеристики, зумовленої пізнанням україномовного матеріалу, став надалі надбанням прескриптивного мовознавства другої половини ХІХ ст.» [130, с. 406; див. також: 131].

Мовознавці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (М. Осадца, О. Партицький, С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, Є. Тимченко, В. Сімович та ін.) здійснили граматичний опис української мови, чітко схарактеризувавши мовні явища, які відбивали відмінності західноукраїнського та східноукраїнського варіантів мови.

«Грамматика руської мови» (1893, 1914) С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (далі См.-Ст.Гр. 1914) була «важливою кодифікаційною працею української мови, на яку спиралися майже всі автори подальших граматики, значний вплив справила вона і на формування літературної мови, а також на усталення еталонного мовного образу у свідомості українців» [70, с. 74], оскільки «наближалася до норм Центральної України, зокрема в запровадженні так званого фонетичного письма, хоч і з чималою кількістю місцевих особливостей, попереджена в лексикології першим великим словником – Є. Желехівського – 1886 р.» (далі СлЖел.) [254, с. 21]. Ця грамматика мала значний успіх. Її було затверджено 1893 р. і неодноразово перевидано, зокрема 1907, 1914, 1928 рр. [див.: См.-Ст.Гр. 1914; 195; 193].

У «Граматиці» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера репрезентовано низку особливостей, які утверджували західноукраїнський варіант літературної мови, однак лише у виданні 1914 р. на противагу було представлено східноукраїнські норми (див. також: [124; 117]). Зокрема, у праці мовознавці протиставили ці особливості при словозміні:

1) в іменниках чоловічого роду «відм. 3 одн. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того подибуєть ся деколи закінчене *-у Богу, духу* (побіч *Богови, духови*)»; «на *-еви, -єви* (на Україні *-еві, -єві*): *учителеви, добродієви*» (См.-Ст.Гр.1914, с. 67, 71);

2) в іменниках середнього роду «м'якої відміни», які мають закінчення «на *-е, -є* (*писанє, поясненє, житє*). «У всіх тих іменників подибуємо на Україні, в 1-ім відм. одн. замість *-є(-е)* закінчене *-я (-а)* після аналогії 1-го відм. іменників *ягня, лоша* і т.д.: *життя, безвіддя, колосся*» (См.-Ст.Гр.1914, с. 78);

3) в особових займенниках *він, вони* «на Україні уживають також замість *ним, ними, них* форм *їм, їми, їх*» (См.-Ст.Гр.1914, с. 85); в «указовому» займеннику *та* «на Україні уживають замість *тої, тою* форм *тієї, тією*; замість *сеї, сею* пишуть *цієї, цією*» (См.-Ст.Гр.1914, с. 86) тощо.

Натомість у «Методичній граматиці української мови» (1900) В. Коцовського та І. Огоновського описано лише західноукраїнський варіант літературної мови. До прикладу, в іменниках чоловічого роду у Д.в. однини подано тільки закінчення «*єви,*

єви (учителеви, добродієви); по співзвучу змягченім і по р може бути *ови* та *єви* (товаришови, ліварови або товаришеви, лівареви); у, ю: *Богови, Богу, монастиреви, монастирю*; в О.в. одн. – «*ем* (учителем); по змягченій і по р буває *ом* або *ем* (товаришом і товаришем); закінчені на й мають *єм* (добродієм); в О.в. жіночого роду – закінчення *-ю* та *-ю*: *частю, частю, любовю; кровю, кровю* [89, с. 22, 28]. Учені вказали, що в Р.в. множини деякі іменники чоловічого роду мають замість закінчення *ів, їв – ий*: *гостий, коний, гроший*; жіночого роду – *ий–ів*: *частий, піснів, ночів*. «В III, VI і VII-ім відмінку є побіч закінчень *-ям* (*ам*), *-ями* (*-ами*), *-ях* (*-ах*) – також *-ем, -ьми* (*-ми*), *-ех*: *грудем, грудьми, пригощми, в грудех*» [89, с. 23, 28]. Мовознавці запропонували ґрунтовні та розлогі пояснення словозміни й щодо інших іменних частин мови.

На початку ХХ ст. були укладені граматики, які репрезентували східноукраїнський варіант літературної мови – «Українська грамика» (1917) Є. Тимченка (далі Тимч.Гр. 1917), «Грамматика українського язика» (1913) І. Нечуй-Левицького, «Грамика української мови» (1921) В. Сімовича тощо.

В «Українській граматиці» (1917) Є. Тимченка, на відміну від граматик Західної України, зафіксовано в іменниках чол.роду в Д.в. однини закінчення *-ові, -єві, -єві* (*братові, слухачеві, красві*), *-у*. «Пануюча форма на *-ові* (*-єві*); кінцівка у вживається переважно при збігу двох дативів: *пану Иванові*; у родовому відмінку множини *-ів, -ей* (*-ьй*): *панів, тестів, але коней, грошей, гостей, людей* (Тимч.Гр. 1917, с. 96, 98). Для іменників середнього роду подані форми *бажання, бажанє, бажаннє*; в О.в. фіксуємо флексії *-ям, -єм*: *бажанням, бажанєм, бажаннєм* (Тимч.Гр. 1917, с. 100). Відмінювання іменників жіночого роду теж має свої особливості, напр.: Р., Д., М.в. одн. – *речі, тіни* (*тіні*); О.одн. – *річчу, тінню, частю, вдячністю*; Н., З.в. множини – *речі, тіні, часті, вдячності*; Р.мн. – *речей, тіней, частей, вдячностей* тощо (Тимч. Гр. 1917, с. 107–108).

І. Нечуй-Левицький у «Грамматиці українського язика» (1913) здебільшого репрезентує таку ж словозміну іменників, однак в іменниках жіночого роду в множині пропонує закінчення *-ів*. «Усі загалом слова жіночого роду 2 склоніння, що закінчуються на *-ь*, в част.падіжі множ. числа мають закінчення *-ів*: *тінів, цілів*,

повістів, статтів» [143, с. 25]. Мовознавець також дає певні зауваги: «Не можна писати слова жіночого роду з закінченням на *ія*, змінюючи *ія* на *ія*, як пишуть в Галичині: *нація, поезія, резиденція, традиція*, бо це польські закінчення» [143, с. 26].

Про два типи відмінкових форм в українській мові зазначав і В. Сімович, називаючи варіантні пари «*форми*» або «*твори*». Мовознавець не рекомендував на письмі вживати територіальні варіанти, які не збігаються з нормативними. У «Граматиці української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці» (1919) (далі Сім.Гр. 1919) В. Сімович вказував, що «іменики на *-я (-є)*, поутворені з прикметників, інших імеників, та з дієслів [...] подвоюють перед тим *-я (-є)* шелестівку, якщо вона тільки одна» (Сім.Гр. 1919, с. 64) та наголошував, що «давальний відмінок однини має правильне закінчення *-ові*», однак зазначав, що «галицька й подільська форма – *-ови*, у м'якій відміні – *-єви*» (Сім.Гр. 1919, с. 148). В. Сімович розрізняв відмінювання іменників жіночого роду III відміни, зокрема у родовому і місцевому відмінках однини допускав такі закінчення: *повісти, тіни (тіні), ночі*; решта іменників вказаної відміни мали відмінюватися за аналогією (Сім.Гр. 1919, с. 168). Лінгвіст зауважив, що «у західноукраїнських говірках у цілій цій відміні ніякої різниці немає, всі іменики відмінюються як: *повість*» (Сім.Гр. 1919, с. 169).

Отже, аналіз окремих граматичних явищ у працях, надрукованих наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах Галичини та Наддніпрянщини, засвідчує різноманітність форм, що було спровоковано саме наявністю двох варіантів літературної мови. Як слушно зазначає М. Зарінова, «наукові граматики, звертали увагу на питання варіантності, вказуючи не тільки на існування паралельних форм, але й на причини їх виникнення. Практичні ж граматики розглядали еквівалентні форми менше, що було зумовлено їх призначенням [70, с. 78]. Однак у цих граматиках у межах одного варіанта (західно- чи східноукраїнського) теж не було чіткої, виробленої системи. Спільна літературна мова, на думку тогочасних мовознавців, мала творитися на базі лише східного варіанта, а не як сума двох варіантів. «З бажанням галичан внести і свою лепту у витворену спільними зусиллями єдину в майбутньому літературну мову не захотіли рахуватися ні тоді, ні

пізніше» [232, с. 175; див.: 139; 140; пор.: 224]. Неприйнятність для наддніпрянців західних лексем стало практикою і лексикографічних праць, наприклад, «Словарь української мови» Б. Грінченка, 1907–1909 (далі СлГр.). Із встановленням радянської влади у Західній Україні і, відповідно, обов'язкового єдиного правопису і норм літературної мови (див.: [227; 226] тощо), західноукраїнський варіант «був усунений з писемного ужитку [...], але не припинив свого існування і пішов в «підпілля» (в недруковану продукцію та усне мовлення). У відкритій формі, в друкованому слові, він продовжив своє існування в українській діаспорі» [232, с. 176]. І лише в останній редакції «Українського правопису» 2019 року повернуто в українську літературну мову низку не виправдано відкинутих мовних особливостей, зокрема варіантні форми родового відмінка іменників (*радості – радости, любові – любви, осені – осени*), паралельне вживання *i/u* на початку українських і давно засвоєних слів (*ірій – ирій, ірод – ирод*), варіантність у написанні слів іншомовного походження (*аудієнція – авдієнція, пауза – павза, кафедра – катедра, ефір – етер*) тощо [225].

2.3. Мовний феномен І. Франка

У становленні української літературної мови значну роль відіграв І. Франко. Особливості мови письменника неодноразово було представлено і в розділах праць з історії української мови (В. Чапленко [247], І. Огієнко [146], В. Русанівський [172]), і в окремих розвідках В. Лева [106; 107], Ф. Жилка [63], З. Франко [233], П. Коваліва [81], Л. Полюги [163], І. Ковалика та І. Ощипко [108], Т. Панько [157], І. Матвіяса [121], І. Ціхоцького [245], О. Сербенської [183], В. Грещука [54], З. Терлака [210; 211], М. Лесюка [112; 111], Г. Гримашевич [45; 46], О. Сколоздри-Шепітко [186; 187] тощо. У синтаксичному аспекті мову художньої прози І. Франка досліджував І. Петличний [159], мову наукових праць – О. Труш [222]. Аналізу варіантів прозових творів І. Франка, які зазнали авторського редакторського опрацювання, присвячено студії Н. Корнієнко [86], І. Ощипко [151; 152], Н. Фарини [228]. Питання літературної мови в листах І. Франка представлено в розвідці В. Статеевої [199], дослідження мовно-правописного редагування літературної та наукової спадщини

Каменяра репрезентовано у працях М. Білоус [9], Л. Невідомської [141]. Лінгвокомунікативні, когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози І. Франка досліджували Ф. Бацевич С. Бук, Л. Процак, А. Сваричевська, О. Ясіновська. [3; 201]. Теорію лінгвоперсонології, зокрема комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка вивчав А. Загнітко [68]. Комунікативна компетенція Каменяра стала об'єктом дослідження Т. Космеди [87].

Однак на сьогодні не до кінця висвітлено роль його поезій у становленні української літературної мови, оскільки до І. Франка в Галичині не було єдності в думках щодо шляхів її розвитку й нормування і, відповідно, письменник був змушений працювати в умовах, коли поряд з літературною мовою на народній основі існувало язичіє.

Література Галичини 1848–1852 рр. відзначалася «деякими спробами наблизитися до народної мови», однак на чисту народну мову перейти не змогла, а для 50-их років XIX століття вже було характерним цілковите засилля язичія, якому сприяв москвофільський рух. Чітке визначення цьому мовному феномену дала О. Муромцева – це «один з типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні XIX ст. Назва виникла в полеміці з прихильниками язичія і мала зневажливий відтінок. В основі язичія була старослов'янська мова з домішками елементів російської і староукраїнської мов, західноукраїнських діалектів. В язичії застосовувалася кирилиця та історико-етимологічний правопис. Його підтримували москвофіли, які гадали в такий спосіб досягти т.зв. мовної єдності з Росією, а також тими, хто заперечував здатність народної («мужичої») мови піднятися до рівня літературної» [138, с. 813].

Одночасно з москвофільством у 60-их роках XIX ст. в Галичині зародилося т.зв. народовство, яке орієнтувалося на народну мову, не визнаючи язичія. Прихильники цієї течії писали свої твори місцевим діалектом, хоч такі перші спроби зробили автори «Русалки Дністрової» [81, с. 6].

Із 70-их років XIX ст. в українську літературу приходять нове покоління, серед них – І. Франко, який увійшов у консервативне галицьке письменство із уже вповні сформованою «духовною фізіономією»: з естетичною програмою новочасної

літератури, із власним розумінням її завдань і тематичних пріоритетів, із оригінальним трактуванням авторської концепції та індивідуального стилю, врешті – з новою концепцією реальної мови, що в сумі мали б прорвати естетичну, тематичну й мовностилістичну блокаду млявої літературної практики й відкрити шлях всеосяжному мистецькому експерименту [245, с. 6]. Дослідниця Франкового наукового стилю В. Березянська зазначила, що «своїм лексиконом, унікальним як у кількісному (номінативному), так і якісному (семантичному) аспектах, характером сприйняття й омовлення дійсності вчений збагачував тогочасні не лише «канонічні» науки (літературознавство, мовознавство, історію, правознавство), а й «неканонічні» (психологію, політекономію, філософію тощо)» [8, с. 12–3]. Мовний феномен І. Франка полягав у тому, що природне чуття живої, чистої народної мови, яке змалечку проявилось в письменника, сильно розвинулося: «дар «ословеснювати» все, що торкалося його вуха, на чому відпочивало зацікавлене око, генетична здатність фіксувати в пам'яті спосіб мовлення рідних, знайомих, подивляти гарну бесіду, а ще праця впродовж усього свідомого життя над збиранням лексичного та фразеологічного матеріалу, – багатьох інших творів усної словесності, – усе це, зміцнене енциклопедичними знаннями в галузі гуманітарних і природничих наук, підсилене ґрунтовною лінгвістичною освітою, практичним знанням багатьох мов та історією їхнього розвою» [183, с. 28], дало І. Франкові міцну основу для витворення цілісної концепції слова, розуміння особливостей розвитку та функціонування рідної мови. Мислитель вважав, що галицька українська молодь (як нова генерація української інтелігенції) повинна стати рушієм процесу відродження української нації; протистояти внутрішньому ворогові незалежності України – російському лібералізові, який озброєний трьома доктринами: «православ'є, самодержав'є й обрусеніє» [237, с. 13], натомість інтелігенція мала розуміти й усвідомлювати потреби «руського» народу у сфері культури, освіти, економіки, а також відчувати відповідальність за долю народу [34, с. 67].

Письменник у лінгвосамоідентифікації пройшов складний шлях, у якому постають і період хитань, і період осмислення статусу мови в загальнонаціональному просторі [68, с. 35]. Однак І. Франко – сильна мовна

особистість з високим рівнем комунікативної компетенції, наділена «енергією» думки, що втілена в «енергію» слова, широтою мовленнєвої діяльності, здатністю йти до мовленнєвої стратегії через гнучкість мовленнєвих тактик, умінням висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, тобто враховувати «живу» реакцію на «живе» слово. [87, с. 20–21]. Поняття мовної особистості окреслене як центральне у новому напрямі лінгвістичних досліджень – лінгвоперсонології. Це наука, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрету мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортрету мовного етносу в синхронному й діахронному вимірах [68, с. 8]. В українському мовознавстві чимало лінгвістів досліджувало цей аспект: Н. Бабич [1], Т. Видайчук [21], Л. Гнатюк [36; 37], С. Голик [38], С. Єрмоленко [62], А. Загнітко [68], Т. Космеда [87], В. Статєєва [200], Л. Струганець [204] та ін. Ґрунтовне визначення мовної особистості дала Л. Гнатюк, розуміючи під цим поняттям «індивіда, розгляданого в сукупності його мовних здібностей, зумовлених історично, національно-культурно, соціально та психологічно, які виражаються у здатності сприймати та творити тексти і слугують для досягнення певних цілей» [37, с. 30]. Мовознавиця зазначає: «Реконструкція мовної свідомості українця минулого – в конкретну історичну епоху – допоможе глибше осягнути закономірності й тенденції розвитку української мови, зокрема літературної, у проекції на людську особистість, адекватніше зрозуміти давні тексти і прихований за ними духовний мікрокосм» [37, с. 6]. Мовну самоідентифікацію можна розглядати в різних площинах, зокрема – і під кутом зору морфологічних варіантів та певної динаміки, яку ці варіанти репрезентують.

Отже, І. Франко як великий науковець, мовознавець найбільше спричинився до розвитку літературної мови і глибоко розумів, яку роль вона відіграє в суспільстві. На формування мовної особистості Каменяра в контексті епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття вплинуло декілька чинників: діалектне мовлення говорів південно-західного наріччя, знання кількох мов, набуття певних мовленнєвих навичок у процесі навчання й активної громадської діяльності, світогляд поета,

комунікативно-географічний простір, який був динамічним у письменника, час, у який жив і писав Каменяр, умови, в яких перебувала тогочасна Україна тощо.

2.3.1. Літературна мова в теоретичних засадах

Перші твори І. Франка позначилися мішаниною української, російської і польської мов, оскільки друкувалися в московфільському часописі «Другъ», уживав поет також і діалектні морфологічні форми. Як зауважив Т. Франко, «для мови перших писань Івана Франка характерні чотири -ізми: провінціалізми, германізми, латинізми й польонізми» [241, с. 31], у їх основі лежить говірка села Нагуєвичі, що належить до крайньої західної частини наддністрянського та північної частини бойківського діалекту. Загалом на території західної Дрогобиччини поєдналися надсянська, бойківська та наддністрянська говіркові групи [168, с. 19]. Як зауважує І. Ціхоцький, «це, очевидно, давало підстави І. Франкові дивитися на говірку рідного села як на відносно інтердіалектну сутність, що не містила маргінальних відхилень від мовної норми західноукраїнського діалектного простору» [245, с. 77–78]. Відповідно, унікальність регіону й полягала власне у зародках інтердіалектності – необхідній передумові формування літературної мови. На думку І. Матвіяса, бойкізми найвиразніше відтворює лексика творів І. Франка, натомість фонетичні та граматичні діалектизми відображають особливості галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя [121, с. 13].

Згодом, приєднавшись до народовців, поет орієнтувався лише на українську мову, щоправда, «це не була літературна мова, що усталилася на той час на Наддніпрянщині» [172, с. 252]; це була «ще тільки сировина, що з неї треба було створити літературну мову як повноцінне знаряддя культурного життя українського народу» [247, с. 152].]. Як припускає Л. Ткач, «галицько-буковинське койне кінця XIX – початку XX ст. становило собою таке мовне утворення, в якому поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися від кінця XVI ст., народнорозмовне мовлення у його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів, що відображали професійне розгалуження соціалеми української мови» [220, с. 251–252]. Тоді нелегко «було зорієнтуватися,

яка лексема має право на існування й використання, оскільки українська мова на той час ще не була унормована, словників, які можна було б вважати нормативними (крім словника Желехівського), теж не було» [112, с. 617]; майже всі редакції, видання і видавництва були під сильним впливом москвофілів [81, с. 8].

Не применшуючи літературної вартости Франкових творів, чимало дослідників, як зауважує І. Ціхоцький, ставило під сумнів мовну вартість його текстів. «Полеміка щодо Франкової мови і мови галицького письменства в цілому не була новою – початки її віднаходимо у «пуристичних» писаннях В. Чайченка (Б. Грінченка)» [245, с. 7], який звинувачував галичан у надмірному захопленні «полонізмами», «москалізмами», «провінціалізмами» і «рутенізмами». Поліфункціональність західноукраїнського варіанта літературної мови, постійний опір будь-яким впливам російської мови як вияву агресії та асиміляції і широке територіальне охоплення східноукраїнського варіанта, з перевагою у кількості носіїв викликали у 90-х рр. XIX ст. тривалу дискусію, у якій зіткнулись «різні погляди на шляхи розвитку національної української літературної мови» [20, с. 200], участь у якій взяли з боку східних українців Б. Грінченко, М. Школиченко, А. Кримський, а з боку галицьких – І. Франко, І. Кокорудз, І. Верхратський, О. Маковей. Східноукраїнські письменники висунули низку звинувачень-аргументів: «1) Галичина не може претендувати на створення української літературної мови, бо вона становить лише малу частину України. Не може бути мови галицько-української, як не може бути мови херсонсько-української; 2) створена в Галичині книжна мова – це макаронічне «язичіє», незрозуміле більшості українського народу; 3) ця мова відійшла від мови творів Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка» [112, с. 22–23].

За винятком А. Кримського, І. Кокорудза та частково І. Франка, дискусію було проведено нефахово. «Дискутантанти ставили на перше місце свою льокальну говіркову мову як основу для літературної, а деколи й перевагу своєї говірки над іншою» [107, с. 130]. Однак ця дискусія мала надзвичайно велике значення в розвитку української літературної мови загалом та в творчості І. Франка зокрема, оскільки вона не лише підняла на поверхню ті процеси, які відбувалися в

літературній мові, а й змусила українську інтелігенцію хоч частково їх усвідомити. Це була «пересторога галичанам щодо їхніх екстремізмів у запровадженні галицьких мовних елементів до літературної мови, а великоукраїнцям – щодо нетолерантного ставлення їх до галицьких впливів на літературну мову» [256, с. 79]. Хоч дискусія і не змінила напряму розвитку літературної мови, однак її учасники почали більше звертати увагу на мову Великої України. І. Франко, узявши в ній участь, виступив проти надання переваги в українській літературній мові східноукраїнським елементам, однак був за те, щоби використовувати всі «відтінки, котрих годі не бачити, на котрих тяжко гніватися» [247, с. 153].

У статті «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» (1891) І. Франко зазначив: «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – будущої єдності і одноцільності нашої літературної мови, будущої, повторяю, бо тепер ми ще її не маємо і задля, звісних, дуже важних причин мати не можемо» [234, с. 171]. У питанні єдності літературної мови Іван Франко виходив із того, що вона є важливим об'єднувальним, консолідувальним чинником будь-якої нації, а її відсутність пояснював відповідними історичними обставинами – «Галичина 1772 р. перейшла під панування Австрії і втягнена була в культурний круг, дуже відмінний від того, в який втягнена була решта України» [234, с. 174]. Слушно зауважив В. Грещук, вказавши, що «для тогочасної України, яка впродовж кількох століть була поділена і входила до складу різних держав, проблема літературної мови, спільної для всіх українців, була особливо актуальною і значущою. Та обставина, що Наддніпрянщина, Галичина, Закарпаття тривалий час, власне від занепаду Галицько-Волинського князівства, не становили собою державної, політичної цілості, позначилося на культурі і мові українців» [54, с. 29]. І. Франко, окреслюючи причини й історію втрати державности, відзначив виняткову роль української мови, яка, незважаючи на різні несприятливі умови, зберігає єдність нації в просторі й часі.

Каменяр надзвичайно глибоко розумів вагу соборної літературної мови та мав чітку позицію щодо важливості всіх говорів. Але згодом, «вступивши в ХХ ст., змінив свою думку, зрозумівши, що без оволодіння мовою Котляревського і Шевченка, жоден письменник у нову українську літературу не ввійде» [172, с. 252]. Над культурою своєї мови поет спочатку працював мало, пишучи звичайною «галицькою говіркою», але, як зазначив І. Огієнко, «Драгоманова наука про літературну мову проте не пішла Франкові на марне, а він був його вірним учнем, і пізніш Франко рішуче повернув у своїй мові на схід і став більше працювати над своєю мовою» [146, с. 183]. І. Франко обстоював зближення мови галицьких письменників і літературної мови Східної України, присвятивши все своє письменницьке життя «утвердженню єдиної для всього українського народу літературної мови і своєю науково-теоретичною і художньою практикою істотно сприяв тому, щоб літературна мова західноукраїнських земель, як і західноукраїнська література в цілому, вийшли за регіональні межі і прилучились до загальноукраїнських, загальнонаціональних» [69, с. 142]. Каменяр ніколи не стояв осторонь полеміки щодо питання функціонування й розвитку української мови. Як зауважила Т. Панько, поет розумів, що «літературна мова живиться діалектизмами, головним чином, лексичними та фразеологічними, одночасно зберігаючи стабільність своїх норм. Літературне їх уживання доцільне тоді, коли діалектизм розширює номінативні засоби літературної мови, збагачує її виражальні можливості» [156, с. 14]. Умотивовані певними комунікативними чи емотивними потребами, діалектизми, на думку І. Франка, поступово можуть набувати статусу літературної мови.

У розвідці «Літературна мова і діалекти» (1907) І. Франко чітко окреслив своє бачення єдиної української літературної мови, при цьому вже розуміючи, що пріоритет треба віддати східноукраїнському варіанту. «Наша літературна мова в остатніх десятиліттях таки значно виробила ся. Кождий, хто брав ся писати тою мовою, на скільки черпав із книжкової традиції, мусів черпати зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явити ся

вироблена літературна мова всіх Українців. Уже хоча би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який в повні відповідав українському національному типови, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кождий, Галичанин чи Українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників» [236, с. 226]. І. Франко став систематично наближати свою мову до наддніпрянської, однак вважав, що «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість з одного боку всисати в себе всі культурні елементи сучасности, значить, збогачувати ся новими термінами, та висловами відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку доки має тенденцію збогачувати ся чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [236, с. 226]. Письменник ставився дуже критично і до себе, і до мови, яка функціонувала в Галичині, зазначаючи, що «у нас в Галичині, де друковано і писано довжелезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товкмачено тисячам інтелігентних дітей у голови на шкільній лаві, все таки знає нашої мови дуже мало, язик поплутаний і запоганений, язикове почуте у всіх що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене і затулене» [236, с. 225]. Ось тому, вважає М. Лесюк, І. Франко й орієнтувався на мову письменників з Великої України, «хоча там також тривалий час українська мова була під забороною, не була впорядкована і кожен письменник також використовував її на власний розсуд» [112, с. 620].

Мовний феномен І. Франка необхідно розглядати з позицій реконструйованої мовної свідомости мислителя й тогочасного українського суспільства, не оцінюючи його з погляду носія української літературної норми, орієнтованого на сучасну мовну норму. «Мовна свідомість давніх українців «опредметнена» передусім у текстах, для адекватного прочитання яких потрібне ґрунтовне вивчення мовно-культурного контексту епохи» [56, с. 594]. Власне епоху становлення української

літературної мови кінця XIX – початку XX ст. у Галичині, її кристалізацію та витворення літературної норми відображають морфологічні особливості, відтворені в поетичних та прозових творах І. Франка. Значний вплив на утвердження спочатку дескриптивної, а потім і прескриптивної норми, мали письменники, які вживали ті чи інші варіантні форми, популяризуючи їх. Очищення власних творів від вузьких діалектизмів, пошук кращих іменникових, прикметникових, займенникових та дієслівних словоформ було особливістю творчості І. Франка. Різноманітність відмінкових форм у поетичних збірках, виданих за життя І. Франка, свідчать про те, що «мова не була кодифікована, унормована і він [І.Франко – І.Ш.] інтуїтивно вишукував форми, які б були оптимальними» [112, с. 635]. Поряд із формами, характерними для мовлення тогочасних галичан, І. Франко використовував також і «східні» форми, тобто поет прагнув знайти найкращий варіант.

С. Смаль-Стоцький у праці «Іван Франко і українська літературна мова» (1926) наголошував, що однією з найбільших заслуг Франка є те, що «він надзвичайним способом причинився до вироблення, очищення, збагачення української літературної мови» [192, с. 131]. Учений намагався виправдати будь-які хитання у виборі форм іменників, зазначаючи, що мова І. Франка «дуже жива, не закована в ніякі пута. Живе народне чуття для гомінкої гармонії мови веде його певно і без вагання при доборі слів і їх форм, при звуковим складі віршів» [192, с. 138]. Проаналізувавши поему «Іван Вишенський», С. Смаль-Стоцький виявив «цікаві» особливості «у мужеських, женських, середних іменниках», у прикметниках, займенниках та дієсловах [детально див.: 192, с. 136–138]. Таку різноманітність форм учений мотивує також і поетичною необхідністю та вимогами ритму, рими, інтонації, вказуючи, що це «не самоволя в доборі форм, а просто конечність» [192, с. 139].

І. Франко удосконалював мову своїх творів, зокрема поетичних, «поправляв [їх – І.Ш.] скрізь, де це тільки було можливо», перевидавав збірки своїх творів «з численними поправками язовими» [85, с. 20], про що неодноразово зауважує у передмовах до перевидань – це привело до наявності кількох редакцій одного поетичного твору. Протягом усього свого життя поет прагнув до витворення

загальноукраїнської літературної мови, тому, перевидаючи свої твори, поет «робив поправки в давнішій мові їх відповідно до своїх нових поглядів на справу. Вивчаючи виправлення, які зробив Франко в давніших текстах творів, ми бачимо, що становило його окрему індивідуальну мову, його характерні вислови, звороти, будову фраз, його улюблені слова» [33]. Це можна простежити на прикладі поеми-казки І. Франка «Лис Микита». Т. Франко, детально проаналізувавши п'ять її прижиттєвих перевидань, звернув увагу на правопис та варіант літературної мови, якими послуговувався поет:

I. 1891 р.; надрукований т.зв. етимологічним правописом, себто «максимовичівкою».

II. 1896 р.; правопис т.зв. фонетичний: *свѣт, тіло*; мова виправлена.

III. 1902 р.; поправлене на східноукраїнський лад; правопис: *зіле, свѣт, зняв ся, але сніг*.

IV. 1909 р.; передрук з III видання з малими змінами.

V. 1914 р.; передрук з II видання; правопис: *світ, тіло* [241, с. 5].

Як зазначає О. Гузар, «початок 80-их рр. XIX ст. засвідчив у Галичині наявність двох орфографічних течій. У той час як преса (газета «Дѣло», літературно-науковий журнал «Зоря») перейшла на «максимовичівку», в наукових колах почала здобувати поширення нова система у вигляді «желехівки» [51, с. 39]. Правопис Є. Желехівського, як і «кулішівка», не був у Галичині офіційно визнаний, однак за його допомогою боролися проти «рутенства», проти панування «етимологічної» орфографії. 1886 року С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, проаналізувавши фактичний стан української літературної мови, констатували повний хаос в українських шкільних книжках як щодо мови, так і щодо правопису. Помітні зрушення на шляху до утвердження фонетичного правопису в Галичині стали відчутними 1893 р., коли вийшла друком «Руська граматика» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера. Загалом правила правопису, викладені в граматиці, зводилися до таких змін:

- повністю було ліквідовано букву *ѣ* (*нес, стіл*);
- після букв *б, в, м, р, н, ч, ж, ш, щ* не потрібно було писати *ѣ* (*кров, муж*);
- замість букви *і*, де вона звучала як *і* та *и*, потрібно писати *и* (*шия, мити*);

– для розрізнення букв *ь, і, ѓ, и, ѝ* треба звертати увагу на те, що при вимові одного звука [і] – пишеться [і]; при вимові перед [і] звука [й] або пом'якшеного попереднього приголосного – пишеться [ї];

– правильним вважати написання *є*, а не *ье* (*житє*);

– правильним вважати написання прийменника *від* (а не *отъ* або *водъ*);

– частка *ся* пишеться окремо від дієслів тощо [194, с. 26–40]. Відповідно, у передмові до другого видання «Лиса Микита» 1896 р. І. Франко зазначив, що «невідповідну до духа нашої мови старосвітську правопись перемінено на фонетичну, що дозволяє віддати гнучкість та мелодійність нашої мови» [240, с. XV]. Такі правописні зміни прослідковуємо й у перевиданнях та пізніших виданнях поетичних збірок.

І. Франко в розвідці до цієї поеми-казки «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?» вказував на те, що «в тих частях, що лишилися з першого видання, мало котра строфка лишила ся без зміни, багато дечого подавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоби мова моєї перерібки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й Українців і наближувала ся до тої спільної Галичанам і Українцям літературної мови української, котрої витворенє так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою» [240, с. XV]. У передмові до перевидання 1902 р. І. Франко пояснював і свій вибір варіанта літературної мови, яким послуговувався: «Користуючись по часті увагами наших знавців, а головно деяких учителїв, а почасти й своїм власним язиковим почутєм, не в одному далї розвиненим супроти 1896 р., я перед друком шліфував та перебудовував не одну строфу, усуваючи дещо таке, що менї тепер видає ся менш відповідним або слабшим, і старав ся довести по змозї до того, щоб оповіданє читало ся гладко, плавно, було яснє й прозоре, щоб із кожної строфки віяло нашим рідним українським духом» [240, с. V]. Дослідник В. Лев навів приклади виправлень, які ілюструють цей процес у розвитку Франкової мови: *високообразований* – *високоосвічений*, *висказувались* – *висловлювались*, *звісний* – *відомий*, *знакомий* – *знайомий*, *наболівший* – *наболілий*, *писатель* – *письменник*,

помочи – допомогти, противно – навпаки, той, сей – цей, та прецінь – та все таки, хоть – хоч тощо [107, с. 128].

Отже, І. Франко ніколи не був байдужим до питання рідної мови. Перевидаючи свої твори, він удосконалював їх, підправляв, де це було можливо, і прагнув наблизитися до тієї спільної мови для галичан й українців.

2.3.2. Поетичні збірки: авторське редагування

Із-поміж збірок поетичних творів І. Франка саме збірка «З вершин і низин» (далі – ЗВН) (1887) стала найбільшим набутком у розвитку української поезії після Т. Шевченка і водночас – першим авторським підсумком поетичної діяльності І. Франка за двадцять років. У «Передньому слові» до другого доповненого видання, яке вийшло друком 1893 року, І. Франко «користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, которое вироблене до ступня мови літературної за остатніх 20 літ все ж таки значно посунулось наперед» [235, с. 4]. Поет вказував, що в його «давнійших віршах мова не все чиста» та пояснював це тим, що «особисто переходив деякі такі ступні розвитку [...], де панувало намагане притлумити почуте живої, чистої народньої мови, котре з малку ще було у мене сильно розвите. На мні в мініатурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народньої мови» [235, с. 4–5].

Поет влучно також і «кував слова, головно в ранній творчості, або й запроваджував такі слова, що прикметні наддністрянському говорі: *бездух* (*трус, боязуз*), *вмір* (*загибель*), *зговір* (*умова*), *повість* (*розповідь*), *почин* (*початок*) тощо» [107, с. 129]. Як зауважила Я. Закревська, до розуміння та розв'язання складних мовних питань, зокрема «до оцінки ролі та функцій народної мови в процесі утворення загальнонаціональної літературної мови, І. Франко підходив не стихійно, не просто як «син Яця-ковалія», що вийшов з діалектного середовища, з якого виніс знання і особливу прихильність до нього» [69, с. 141]. Письменник був добре обізнаним із лінгвістичними працями про різні слов'янські мови, а також із мовною ситуацією, з національно-визвольними і культурно-освітніми рухами у слов'янському світі.

І. Франко черпав слова із місцевої говірки, з мови інших українських письменників, здебільшого східних, що зумовлено його поїздками до Києва. Стаючи на шлях зближення мови галичан до наддніпрянців, поет приймає щораз більше панівних у літературній мові «східних елементів лексичних, морфологічних, синтаксичних, а крім того впроваджує в свою мову багато ознак західноукраїнських, які за його прикладом стають загально-українські, літературні» [106, с. 72].

Досліджуючи мову ранніх творів І. Франка, В. Лев звернув увагу на особливості відмінювання іменників. «Серед деклінаційних форм цікаві у Франка прикметні галицьким говіркам закінчення іменників чоловічого роду у Дав.одн.: *товаришу* і місц.одн.: *товаришом*. В середньому роді іменник приголосівкової відміни дістає закінчення *-ом*: *плечом* та *-ів* у род. множ.: *з віконців*. З поміж форм жіночого роду в найбільшій кількості появляється закінчення одн. *-ов*, *-ев*, яким поет послуговується в поезії і часто ставить його поруч літературного *-ою*, *-ею*» [106, с. 70]. Щодо прикметників, то варто згадати про суфікс вищого ступеня порівняння *-ійший*: *тривкійша*. Серед займенників багато форм, які притаманні галицьким говіркам: *ми*, *мя*, *тя*, *в мні* тощо. Аналіз лексики поетичних творів письменника засвідчує, що в її складі є немало слів, запозичених з російської чи старослов'янської мов, які, звичайно, не стали нормативними для української мови ні тоді, коли він писав, ні в новітні часи. «Водночас є значна частина слів, які відрізняються від питомих українських лише словотворчими афіксами, морфологічною будовою, фонетичним оформленням (що відбито на письмі), граматичними ознаками (різний граматичний рід тощо). Дуже часто вживані і в прозових, і в поетичних творах письменника є активні дієприкметники минулого часу, що теж не є нормативними для української мови» [112, с. 614].

Участь І. Франка у дискусії 1891 року стала поштовхом до виправлення творів, зокрема і поетичних. Відповідно, пізніші поетичні твори репрезентують удосконалення мови І. Франка, що зумовлено титанічною працею над мовою своїх творів і «послідовних редакцій цієї мови в напрямі наближення її до великоукраїнської» [256, с. 79]. У 1896 році Іван Франко опублікував ліричну драму «Зівяле листе» (далі – ЗЛ), яку згодом було перевидано 1911 року в Києві. У

«Передньому слові до другого видання» І. Франко коротко зазначив, що «де можна поробив язикові поправки, хоч се не скрізь було можливе» [238, с. 8]. У проаналізованих поезіях із цих двох видань засвідчено не тільки особливі відмінкові форми іменних частин мови, а й динаміку змін у їх використанні (у порівнянні зі збіркою «З вершин і низин»).

Поетична збірка «Мій Ізмарагд» (далі – МІ) (1898) стала наступницею громадсько-політичного спрямування «З вершин і низин» та інтимного чуття «Зів'ялого листя» І. Франка [15, с. 39]. 1911 року виходить друком друге, розширене видання під назвою «Давнє і нове», однак у «Передньому слові» увагу звернено здебільшого на «характер збірки» і немає жодних зауваг щодо мови поезії (див.: [239, с. III–V]). Окремі цикли зі збірки «Мій Ізмарагд» (66 поетичних творів), поезії з якої зазнали певних мовних правок, І. Франко доповнив новими віршами (114 поетичних творів). На думку З. Терлака, «при укладанні словника мови поетичних творів письменника збірки «Мій Ізмарагд» та «Давнє і нове» треба розглядати як окремі об'єкти лексикографічного опрацювання» [211, с. 3]. Однак, щоби виявити та простежити мовні зміни чи їх відсутність у поезіях І. Франка, до уваги братимемо не лише ті поезії, які наявні в обох виданнях, а й нові.

Свідченням невинного розвитку І. Франка як поетичного генія, що «розкривав обрії української літератури, еднаючи її з літературами світу» [129] є наступна збірка «Із днів журби» (далі – ІДЖ) (1900), яка репрезентує мовний феномен Каменяря. Спроби поета кодифікувати єдину літературну мову виявляються в поєднанні західноукраїнського та східноукраїнського варіантів української літературної мови. Наступною з-поміж досліджуваних прижиттєвих видань є збірка поезій «Semper tiro» (далі – ST), яка вийшла друком 1906 року. У цих поезіях простежуємо подальші спроби унормування іменникових форм при словозміні, у якій чітко поєднуються два варіанти української літературної мови. 1904 р. у Львові вийшла друком «Руска правопись зі словарцем» [173, с. 122–146]. Цей посібник містив правописні правила, прийняті на основі висновків комісії, скликаної Крайовою шкільною радою, і ухвалені філологічною секцією НТШ [53, с. 115]. Однак ще 1900 р. для вироблення єдиних правописних норм у НТШ у Львові

створили «Язикову комісію», до складу якої в різні роки входили О. Колесса, В. Гнатюк, М. Грушевський, А. Кримський, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, І. Франко та ін. «Правописна система, викладена в «Рускій правописі» базувалася на офіційному й загальноприйнятому в Галичині й на Буковині правописі Є. Желехівського та проіснувала до 1922 р.» [169, с. 122].

Останньою серед досліджуваних поетичних збірок І. Франка є «Із літ моєї молодости» (далі – ІЛМ) (1914), яка є перевиданням доповненої та переробленої збірки «Баляды и рассказы» (далі – БР) (1876). Ці дві збірки відображають еволюцію І. Франка як мовознавця, його спробу унормування української літературної мови: від етимологічного правопису до фонетичного, від говіркових форм до нормативних для західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови. Позиція І. Франка щодо правописної системи зводилася до вимоги відтворювати нею національну специфіку мови в усіх виявах. «Учений повсякчас відстоював необхідність наукового, системного підходу до тих можливостей, що несуть у собі і фонетичний, і етимологічний принцип правопису. І це не випадково саме концепція І. Франка відіграла значну роль в утвердженні фонетичного принципу українського правопису, до деякої міри зберігаючи і морфологічні, і етимологічні засади його вироблення» [52, с. 721]

Мова І. Франка «за сорок літ літературної діяльності переходила природну еволюцію, як її взагалі переходила письменницька мова на західних українських землях» [241, с. 31], зазнавала постійного удосконалення та кристалізації, набувала ознак єдиної української літературної мови. «Така вічно жива й чутка людина, як був Франко, ніколи не лишала написаного ним у тому виді, як воно було надруковане колись; що більш, він дуже радо слухав порад і уваг сторонніх людей і, що вважав за справедливе, виправляв краще і зрозуміліше» [231, с. 29]. Влучно згодом зазначив В. Чапленко, вказавши, що тенденція до очищення літературної мови «від вузьких галицьких льокалізмів мала велике значення взагалі, бо це визначало шлях, яким повинні були йти пізніші галицькі діячі в царині українського мовотворення» [247, с. 155]. І хоч І. Франко так і не виробив для себе «зразкової мови», однак «важливість літературної мови він розумів і свідомо йшов до неї» [146,

с. 178]. Поет перший у Західній Україні став на шлях мовної уніфікації, оскільки «орієнтуючись на Східню Україну, не забував і своєї рідної говірки чи говірок – як невичерпного джерела живлення української літературної мови» [81, с. 12]. У цьому й полягає заслуга І. Франка в історії української літературної мови взагалі і в Галичині зокрема. За словами Ю. Шевельова, «витворювався синтетичний характер нової української літературної мови: при незаперечній центральноукраїнській говірковій основі, вона ввібрала в себе і чимало елементів периферійних – східних, південних, меншою мірою – північних, а найбільше – західних» [252, с. 455].

Використання МВ надає мові милозвучности (евфонії), що є важливою ознакою художньої літератури, зокрема поезії. Саме в останній значного поширення набули варіантні форми, що зумовлено потребами віршування – необхідністю дотримуватися відповідного ритму і рими. У зв'язку з цим поети, зокрема й І. Франко, могли свідомо відходити від уже усталених і загальноприйнятих норм або ж ширше й різноманітніше користуватися варіантними формами, частина яких уже вийшла чи майже вийшла з ужитку у прозовій мові, ставши нормою мови поетичної. Частина МВ має стилістичне навантаження, оскільки є одним із важливих засобів мовної індивідуалізації або, рідше, типізації персонажів, відтворення місцевого чи історичного колориту, що притаманне художнім творам [212, с. 70].

Отже, І. Франко відіграв надзвичайно велику роль і в розвитку літературної мови Галичини, і в творенні єдиної літературної мови для всієї України. Письменник не тільки удосконалював свою мову відповідно до розвитку своєї літературної творчості, не тільки виправляв мову своїх ранніх творів, а також дбав про вироблення мови публіцистичної та наукової. Відповідно, на формування його індивідуального мовного стилю вплинули: 1) розмовно-народна мова південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинська група говорів; 2) західноукраїнська літературно-мовна традиція; 3) літературно-мовна традиція Східної України.

Висновки до Розділу 2

1. Термін *варіанти національної мови*, введений у терміносистему української мови в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., потрактовано як різновиди однієї національної (етнічної) мови, що використовуються в різних суспільних, територіальних межах і функціонують як форми літературної мови.

2. З'ясовано, що варіантність української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема існування західно- та східноукраїнського варіантів, зумовлена державно-політичною роз'єднаністю українських земель між Російською й Австро-Угорськими імперіями. Для обох варіантів літературної мови були характерні відповідні регіональні норми. Висвітлено своєрідність західноукраїнського варіанта літературної мови, яка здебільшого виявлялася в засвоєнні особливостей говорів південно-західного наріччя, частково – у збереженні архаїчних форм.

3. Мовні явища з відмінностями в західноукраїнському та східноукраїнському варіантах мови проаналізовано на основі мовознавчих праць другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і здійснено граматичний опис української мови. З'ясовано, що в історії української лінгвістики знаковою працею стала «Граматика» (1893) С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, яка наближалася до норм Східної України (запровадження фонетичного правопису), хоч і містила велику кількість мовних особливостей Західної України. Існування варіантних форм, а також причини їх виникнення (територіальний поділ, вплив діалектів, контакт із іншими мовами) окреслено в тогочасних наукових граматиках.

4. Основний постулат І. Франка, сформований під впливом мовної дискусії у 90-х рр. ХІХ ст., – творення української літературної мови без надання переваги східноукраїнським чи будь-яким іншим елементам. Розвиток мовознавчої думки І. Франка відображено у його лінгвістичних працях, в авторських виправленнях власних текстів, у публіцистиці та епістолярії. І. Франко усвідомлював вагу єдиної літературної мови і намагався зблизити мову галицьких письменників та літературну мову Східної України.

5. З'ясовано, що основними чинниками, які зумовили появу МВ в поезіях І. Франка, є неоднакові суспільно-політичні умови та діалектне оточення, в яких відбувалося становлення літературної мови в Галичині та Великій Україні, що зумовило відмінності в регіональних нормах, а відтак і наявність двох варіантів літературної мови – західноукраїнського та східноукраїнського.

6. Морфологічні особливості, репрезентовані в поетичних творах І. Франка, свідчать про становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині, її кристалізацію та витворення літературної норми. Зокрема, виявлено послідовну відмову І. Франка від говіркових форм на користь нормативних для західноукраїнського варіанта, окрім випадків, зумовлених римуванням, а також паралельне вживання форм, притаманних західно- та східноукраїнському варіантам мови.

Основні положення розділу знайшли відображення в такій праці: [263].

РОЗДІЛ 3

ІМЕННИК У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ І. ФРАНКА

3.1. Словозміна іменника в українській мові кінця XIX – початку XX ст.

Відміна іменників в українській мові, як і в інших слов'янських мовах утворилася внаслідок занепаду колишньої системи відмінювання за основами. «Система ця занепала, але в спадок лишила більше типів закінчень, ніж потребує сучасна система відмінювання. Постала проблема використання таких дублетних закінчень» [252 с. 224]. Велику роль у становленні морфологічної будови мали місцеві діалекти. Відповідно, українська мова (враховуючи її говірки) багата на варіантні форми, які з різних причин (екстра- та інтралінгвальні чинники) знаходять або знаходили в минулому неоднакове відображення в різних стилях літературної мови [212, с. 70].

Відмінкову систему іменників широко подано в працях українських мовознавців Є. Тимченка [217; 215; 216; 214; 213], О. Курило [103], І. Матвіяса [122; 124], І. Вихованця [29; 23; 25; 24], В. Юносової [268], Є. Кравченко [96] та ін. У сучасній мовній практиці помітна суперечність між прескриптивною і дескриптивною нормою, яка полягає в тому, що «вжиткова дескриптивна мовна норма не завжди відповідає ідеальній прескриптивній (морфологічні форми знахідного відмінка іменників із закінченням *-а (-я)*, знахідного відмінка множини, що збігається з називним відмінком, давального та місцевого відмінків однини на *-ові, -еві (-єві)*)» [84, с. 51–52; 83, с. 28–29]. Однак у різні періоди розвитку української мови співвідношення між варіантними флексіями родового, давального, знахідного, орудного та місцевого відмінків постійно змінювалося, оскільки морфологічну (відмінкову) форму іменника визначає саме граматична норма.

Кінець XIX – початок XX ст. став переломною епохою у формуванні національної культури загалом та у творенні української літературної мови зокрема. У такий час особливо помітна концептуально-мовотворча роль письменників, з якими пов'язані «пікові періоди вияву етносвідомості, що з ними безпосередньо корелюють етапи становлення й інтенсивного розвитку національної мови» [206,

с. 17]. Упродовж ХІХ ст. саме стиль тогочасної художньої літератури відіграв домінуючу роль у літературних та мовотворчих процесах.

Основні особливості словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови, окремі з яких виявлено й у творах І. Франка, виокремив І. Матвіяс:

- **-ов, -ев** в О.в. одн. (відпадання звука [й] між голосними й часткової редукції [у] в нормативних закінченнях *-ою, -ею* у формах іменників) (*водов, гадков, косов*);
- **-и** в іменниках І відміни м'якої і мішаної групи та іменниках III відміни в Д.в. та М.в. одн. (*(по) вулиці, землі, (в) душі*);
- **-е** в іменниках середнього роду II відміни (переходу голосного [а] після м'яких і стверділих приголосних у голосні переднього ряду) (*оруже, весельє, вістре, листє*);
- **-ови, -еви** в Д.в. одн. II відміни чол. роду (*батькови, Гнатови, панови*);
- **-ом** в О.в. одн. іменників чол. і серед. роду з м'якими приголосними основи (перейнято від іменників II відміни твердої групи) (*гайом, дьогтьом, жальом, житьом, оружом, пірйом*);
- **-и** у М.в. одн. в іменниках II відміни чол. і серед. роду колишніх *jo*-основ (*на кінци, кони, в поли*);
- **-ею** в О.в. одн. в іменниках III відміни (*грудєю, п'ядєю, радостєю, солєю*), а також **-ев** (*волостєв, ночєв, січєв*) та **-ію** (*злостію, повістію*);
- **-у** в Д.в.одн в іменниках IV відміни із суфіксом *-ат-* (під впливом іменників II відміни) (*лошату, теляту; дівчатю, ягнятю*);
- **-і** з **-ѣ** в іменниках твердої групи I відміни (залишки давньої двоїни) та **-и** з давнього *-и* для іменників м'якої групи I відміни в Н.в. мн. (*дві-чотири березі, дівці, доньці*); **-і** в іменниках II відміни серед. роду (*дві-чотири ділі, оці, селі, слові*);
- **-и** в Н.в. мн. в іменниках чол. і жін. роду (*друзи, товариши, зори, пісни, вісти*); **-е, -еве** – в іменниках чол. роду (*жовняре, косаре, лікаре, пушкарє; мужєве, отцєве, царєве*);
- **-ів** у Р.в. мн. в іменниках I та II відміни серед. роду (*бабів, владиків; селів, чудів*); **-ей** – в іменниках чол. і серед. роду (*братаєй, дняєй, читателєй; столітєй*); -

ий – іменниках чол. і жін. роду (*братий, звірий, гроший; корогвий, пісний, сльозий, миший*);

- спорадично **-ем** в Д.в. мн. та **-ех** в М.в. мн. в іменниках II відміни чол. роду, а також у множинних іменниках (*братем, людем, дітем; дітех, людах, Чернівцех*);

- рідко вживані **-ох** у М.в. мн. в іменниках жін. роду I відміни м'якої групи, III та IV відмін (*книжницьох, пісньох; безвістьох, грудьох, костьох*); **-іх, -их** – в множинних іменниках (*на воротіх; при людих*);

- **-и** в Н.в. та З.в. мн. іменники III відміни (*тіни, части*); **-ий** (відповідник давньої форми на **-ии**) у Р.в. мн. (*ночий, тиний, частий*); зрідка **-ми** в О.в. мн. (*волютьми, нічми, печатьми, а також щитьми, громадьми, вічми*); **-ем** (*гостем, костем*), **-ех** (*на грудех, костех, ночех*), що є відповідниками давніх форм Д.в. і М.в. мн.;

- **-ий** у Р.в. у множинних та парних іменниках (*людий, гроший; очий, уший*), **-ами** в О.в. в парних іменниках (*очами, ушами*) [124, с. 11–13].

Використання МВ відповідних словоформ у досліджуваних поезіях І. Франка дозволяє визначити їхнє місце та значення в поетичних творах, а також указати на причини їх виникнення. У передмові до видання «З вершин і низин» (1920) В. Сімович виокремив чималу кількість особливостей вживання іменникових, прикметникових, займенникових та дієслівних форм у прижиттєвих виданнях І. Франка [184, с. 10–12]. Зокрема мовознавець детально схарактеризував іменникові словоформи:

- «О.в. жін. р. ім. **-ов**: *силов* (Веснянки, III), *утіхов* (Скорбні пісні, IX), *стежков* (Нічні думи, VIII);

- у м'яких (і шелест.) відмінах імеників уживав місцевика на **-и**: *в вогни* (Нічні думи, VI), *по землі* (Думи пролет. V, VI), *у грани* (Похорон), хоча де й не треба задля риму вживав літературного **-ї**: *на старці* (Наймит), *на землі* (Ботокуди), *у печі* (Профілі, V);

- шелестівкові відміни й іменники з шипучими пнями мають у нього здебільшого форми на **-и**: *очи*, (Профілі), *ночи* (Нове життє), хоч бувають форми й на **-ї**: *у печі* (Профілі), *у ночі* (Нове життє);

- давальник одн. чоловічих імеників усе має закінчення *-ови, -еви* (я їх змінював на *-ові, -еві*): *старцеви* (Думи пролет., II);
- стрічають ся форми: *очех* (Баба Митриха), *грудех* (Гадки на межі, III), *в сінех* (Сурка), навіть: *очох, грудьох*, де й не треба було риму;
- уживав, як це буває в західноукраїнських говірках, неподвоєних форм у імеників (*бжанє, жите*), і закінчення дієслівних імеників в нього: *є*, не *-я* (так і лишено), хоч зустрічають ся і подвоєння, н. пр.: *сіллю, цвіллю*
- *дітей, коней – дітий, коний*» [184, с. 10–12].

Отже, виникнення варіантності загалом та іменникових форм зокрема зумовлене цілим комплексом зовнішніх та внутрішніх причин («розмежованість українських територій; вплив мажоритарних та інших мов, поширених у Російській та Австро-Угорській імперіях; взаємовплив говорів української мови» [70, с. 63]). Зважаючи на зауваги С. Смаль-Стоцього, В. Сімовича, І. Матвіяса та спираючись на власні спостереження, у досліджуваних поетичних творах прижиттєвих видань І. Франка виявляємо чимало варіантних відмінкових форм іменників, а також прослідковуємо деякі зміни в наступних перевиданнях його поезій.

3.2. Варіантність іменникових форм

3.2.1. І відміна

До І відміни сучасної української мови належать іменники жіночого роду із закінченням *-а (-я)* (іменники колишніх *ā-, jā-, ĭ, ū, er-*основ): *жінка, перемога, сівба, земля*, а також іменники спільного роду з таким закінченням: *базіка, сирота* та чоловічого роду (назви осіб): *джура, кровопивця, суддя, Микита, Ілля* [225, с. 97].

Однина. Давальний відмінок. Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує наявність двох типів звука *i* (графічно – *ї* та *i*), що є «собі осібною, незмінною голосівкою», походить з давнього *ǐ* та «мягчить попередню шелестівку, якщо вона давала ся змягчити; тільки по таких шелестівках, що зовсім не дають ся змягчити, *ǐ* стає простим *i* (*тіло*, але *віра*)» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 24). Саме такі особливості написання спостерігаємо і в мові поезій І. Франка, для яких характерною ознакою є наявність флексії *-ї* в іменниках І відміни у формі давального відмінка

однини (богині, служниці): *Служи богині непохитно, щиро* (СТ 1906, с. 6); *Пан служниці сказав – і та пішла* (СТ 1906, с. 50). Ця флексія є типовою і для західноукраїнського, і для східноукраїнського варіантів української літературної мови (пор.: См.-Ст.Гр. 1914, с. 74; Тимч.Гр. 1917, с. 103), яка фонетично утворилася з давнього *ǃ* в іменниках твердої та м'якої груп [207, с. 203; 175, с. 76–77].

Однак спорадично в поетичних творах репрезентовано варіантне закінчення *-и*, яке фіксуємо лише у двох збірках – «З вершин і низин» (1887, 1893) та «Semper tūro» (1900): *І горе землі тій, як стане на ній обома ногами Давид!* (ЗВН 1887, с. 32); *Готов був всякий цілій землі і небесам кричать, співать: минуло лихо!* (ЗВН 1887, с. 219), *Труп Пилата, всій землі на горе, ще й доси плавле десь по океані* (ЗВН 1893, с. 179), що було зумовлено впливом південно-західних українських говорів, зокрема галицько-буковинською та карпатською групою говорів [18, с. 122–124; 155, с. 227, 230], оскільки в них зберігається рефлекс давнього закінчення *-и* (→ *-и*) в іменниках м'якої і мішаної груп: *землі, царици, долони* [207, с. 205; 5, с. 94]. В окремих випадках І. Франко використовував цю флексію для ритмомелодики тексту (йменини-княгини): *На новий рік, на вродини, йменини, Богаті дари він складав княгини* (СТ 1906, с. 24).

Орудний відмінок. У прижиттєвих виданнях творів І. Франка в іменниках жіночого роду І відміни у формі орудного відмінка однини фіксуємо варіантні флексії *-ою(-ею) / -ов / -ой (-ей)*. Наявність цих закінчень зумовлена історичним розвитком граматичної системи мови, оскільки І відміна сформувалася на основі іменників із колишніми основами на *ā-*, *jā-*. В українській мові XIV–XVII ст. утворилося закінчення *-ою (-ею)* [80, с. 89], яке збереглося до сьогодні (пор.: Тимч.Гр. 1917, с. 103; См.-Ст.Гр. 1914, с. 73–74) [100, с. 226; 24, с. 197; 225, с. 108]. Однак у галицько-буковинських, карпатських і частково подільських говорах відома флексія *-ов*, зокрема в говорі батюків [16, с. 45], у долівському говорі [19, с. 66], у говорі галицьких лемків [18, с. 7, 121], у закарпатських говорах [155, с. 222–223]. Форми на *-ов (-ев)* могли утворитися після властивого цим говорам випадку *й* між голосними і дальшої втрати голосним у складотворчого характеру» [207, с. 205–206; див. також: 80, с. 89] та поширювалися, за Ю. Шевельовим, саме з Карпатського

регіону на схід і південь [251, с. 868]. У крайніх західних українських говорах засвідчено форми на *-ом* (перенесені, очевидно, від іменників чоловічого роду [5, с. 95]), зокрема в говорі галицьких лемків [18, с. 7, 121], у закарпатських лемківських говорах [155, с. 217, 222–223], в долівському говорі [19, с. 66], рідко – у говорі батюків [16, с. 45].

В аналізованих текстах поетичних творів І. Франка простежуємо переважання форм із закінченням *-ою (-ею)*, яке репрезентовано у граматиках С. Смаль-Стоцького (См.-Ст.Гр. 1914, с. 73–74) та Є. Тимченка (Тимч.Гр. 1917, с. 104). Зокрема, із флексією *-ою* фіксуємо іменники жіночого роду твердої групи І відміни (*бляхою, вагою, водою, дитиною, думкою, зіркою, корою, ложкою, мірою, молитвою, парасолькою, пишнотою, правдою, просьбою, річкою, травою, хатою, шаблюкою, щіткою* та ін.) у збірках:

– «З вершин і низин»: *Я не лукавила з тобою, кленуся **правдою** святою!* (ЗВН 1893, с. 79; див. ще: с. 40); *Дуб той, що шумів понад дитиною* (ЗВН 1893, с. 66); *І **думкою** гонив єї тихенькі хвилі* (ЗВН 1893, с. 66); *Під **пишнотою** золотою крив червяка* (ЗВН 1893, с. 78) та ін.;

– «Зів'яле листе»: *Без впину за **річкою** геть у долину... мій зір летить* (ЗЛ 1896, с. 44; ЗЛ 1911, с. 44; див. також: ІДЖ 1900, с. 27);

– «Із днів журби»: *У нас ще дух не розколовсь на двоє під **корю*** (ІДЖ 1900, с. 13); *А он під **хатою** дитя сільське само* (ІДЖ 1900, с. 29); *Мов під хреста **вагою** йшов я далі* (ІДЖ 1900, с. 30); *Ввижаєть ся в уяві статъ дитини, що море черна **ложкою*** (ІДЖ 1900, с. 31); *Парасолькою бє, від жінок відганя* (ІДЖ 1900, с. 41); *Засиплетъ ся помалу і **травою** поросте* (ІДЖ 1900, с. 66); *Під тою **бляхою** огонь розпалює помалу* (ІДЖ 1900, с. 67) та ін.;

– «Мій Измарагд»: *Воля, слава, сила відмірюють ся **мірою** борби* (МІ 1898, с. 10); *Хоч і втопилась моя мила, то в низ **водою** не поплила* (МІ 1898, с. 31); *Як від лютого Татарина, що **шаблюкою** маха* (МІ 1898, с. 45); *І **просьбою** вернути назад минулий час* (МІ 1898, с. 78); *Ідиж тепер і до схід сонця на небі **зіркою** світи* (МІ 1898, с. 92); *А побожний аскет вік в пустині прожив і **молитвою** й постом... заслужив* (МІ 1896, с. 106) та ін.;

– «Semper tiro»: *Покоївка в хаті робить те **щиткою** своєю* (СТ 1906, с. 67) та ін.

Подекуди вживання цієї флексії передбачено римуванням (*боротьбою-собою, юрбою-косою, затрутую-нутою, нутою-отрутою, тобою-рікою* тощо). До прикладу: *Та щож, Степане, Бог с **тобою**, ййй шукаєш в-верх **рікою*** (МІ 1898, с. 29); *З кожною строфою, с кожною **нутою** слабшає відгомін твій... Пісне напоєна горем-**отрутою**, час тобі вже на спокій* (ЗЛ 1896, с. 98); *Годі вглублятись у рану **затрутую**, годі благать о любов; с кожною строфою, с кожною **нутою** капає з серденька кров* (ЗЛ 1896, с. 98; ЗЛ 1911, с. 98); *Ми можемо втомить ся **боротьбою**, зломить ся, впасти, та не наша річ розмикать ся в борні з самим собою* (ІДЖ 1900, с. 13); *Страх мете **юрбою** – смерть мете **косою*** (СТ 1906, с. 67) та ін.

Закінчення **-ею** характерне для іменників м'якої групи (*долонею, землею, панею, працею, рушницею, сівнею, хвилею, кішенею* тощо): *Рад би я... **хвилею** бурхать о скали розбиті* (ЗВН 1887, с. 14); *Не збруєю, не силою, А правдою і **працею** й наукою* (ЗВН 1887, с. 40); *Не понизив голос, хіба **кішенею** потряс* (ЗВН 1887, с. 79); *Він сам з **рушницею** в руці став у отворенім вікні* (ЗВН 1887, с. 214); *А ти йдеши з **сівнею** й тихо сієши* (ЗЛ 1896, с. 33); *Дух якийсь могучий і таємний пролітає по над **землею*** (МІ 1898, с. 151); *Що по за сею **працею**, то гріш змарнований* (ІДЖ 1900, с. 15); *Взяв би, бачить ся, в долоню й другою **долонею** прикрив* (ІДЖ 1900, с. 39); *Під **землею** для чужого камінь-вугіль цюкать* (СТ 1906, с. 88); *Щоб свіжою **хвилею** духа скріпить і тутка братів в переднівку* (ДН 1911, с. 234) та ін.

Однак виявлено випадки сплутування закінчень в іменниках мішаної групи, зокрема виявляємо флексію **-ою** замість **-ею**: *Не довелось геройським боєм бить ся, ламать ся звільна мусив, **ржою** вкрить ся* (МІ 1896, с. 3). Подекуди це зумовлено римуванням (*ржою-стрілою*): *А як єго безділе вкриє **ржою**, під ржою й сила гине, мов у гробі, - От так і серце, що грижі **стрілою** прошиблене, само зйідаєсь в собі* (ЗВН 1887, с. 58; ЗВН 1893, с. 155). Як зауважує І. Керницький, іменники з основою на шиплячий приголосний звичайно зберігають своє первісне закінчення **-ею**, але

«зрідка трапляються форми на *-ою* за аналогією до іменників з основою на *-ā-*» [80, с. 89–90], що засвідчено в багатьох західноукраїнських говорах [207, с. 205].

У досліджуваних поезіях І. Франка спорадично репрезентовано словоформи іменників жіночого роду І відміни у формі орудного відмінка однини із флексіями:

1) **-ов (-ев)**: *віров, головов, горов, добов, дорогов, ласков, мглов, неправдов, охотов, руков, силов, смуговь, стежков, стрілов, утіхов; волев, кішенев* тощо. До прикладу: *Въ небесахъ пльвѣ мѣсяць смуговь рожевою* (БР 1876, с. 19); *Так і грудиь землі диха-двигаєсь силов дивною* (ЗВН 1893, с. 12); *А днесь тя що днини з утіхов дитини видаю* (ЗВН 1893, с. 31); *Тихо пливеш ти стежков таємною* (ЗВН 1893, с. 36; див. також: ДН 1911, с. 224); *Сій, хоч не твойов руков пожати буде жниво!* (ЗВН 1893, с. 46; див. ще: с. 176); *На віки мглов густов Закрила доля мою ясну зорю* (ЗВН 1893, с. 78); *Обколесив, тепер шибнув стрілов* (ЗВН 1893, с. 78); *І ти підеш убитою дорогов* (ЗВН 1893, с. 79); *І рука твоя кривдов сплюгавить ся* (ЗВН 1893, с. 84); *Ви добов нічною напали мя* (ЗВН 1893, с. 174); *Ануж нашим дітям не вийде в пожиток неправдов нажите добро?* (ЗВН 1893, с. 248); *З полудня вернув... під охотов* (ЗВН 1893, с. 252); *Не вмів єі, зломану волев вітця, знов випряить* (ЗВН 1893, с. 257); *Ласков панськов я гордив ся* (ЗВН 1893, с. 267); *Хоч то й нині – хочеш права, то кішенев потряси* (ЗВН 1893, с. 275); *Наша ціль – людське щастє і воля, верх освіти над віров сліпов* (ДН 1911, с. 165); пор.: *силою* (ЗВН 1887, с. 58; ЗВН 1893, с. 155), *рукою* (СТ 1906, с. 61; ЗВН 1893, с. 75, 78; ІДЖ 1900, с. 48; МІ 1896, с. 55). Ці флексії виникли з «-оју, -еју внаслідок утрати інтервокального [j] і переходу кінцевого [у] в [ў]», їх фіксують у «галицько-буковинській та карпатській групах говорів південно-західних діалектів та волинсько-поліських і підляських говірках поліських діалектів» [5, с. 94]. Подекуди в поезіях виявляємо закінчення *-ов*, яке зумовлене потребами римування (*горов-кров, руков-кров, покров-руков*): *Цвіти серед поля Долом і горов, Тільки тьма й неволя Ссе народну кров* (ЗВН 1887, с. 17), *Старий погладить хтів єі руков – Тай обімлів: ті крильця сніжнобілі* *Обризькала червона людська кров* (ЗВН 1893, с. 176), *Не знайде потіхи, хто її покров посміє зірвати зухвалов руков* (ІЛМ 1914, с. 69). Порівняймо: *Тож все горе світовеє, що від сонних утекло, на мою безсонну душу мов горою налягло* (ЗВН 1893,

с. 33), див. також: *горою* (МІ 1896, с. 49; ІДЖ 1900, с. 56); *головою* (ЗЛ 1896, с. 5, 35, 58; ЗЛ 1911, с. 15, 35, 58; МІ 1896, с. 55, 140) та ін.;

2) **-ой (-ей)**: *похідкой, силой, стежкой, тучей*. Напр.: ***Похідкой*** важкою пройшов сь два рази по покою (ЗВН 1898, с. 115); *Залопотить і ліс могутий, застогне градовою тучей* (ЗВН 1898, с. 148). Закінчення *-ой, -ей* виникли внаслідок «повної редуції (втрати) кінцевого *-у*» та зафіксовані в деяких північних діалектах, зокрема «в північній і східній частині східно-поліських говірок, а також і в деяких полтавських та степових говірках» [5, с. 94]. Як зауважує С. Бевзенко, такі форми на *-ой* є «основні форми орудного однини цих іменників в російській мові і з'явилися в цих говірках не без впливу російської мови» [5, с. 58]; припускаємо, що використання таких словоформ у ранніх творах І. Франка спровоковане впливом язичія.

У другому виданні збірки «З вершин і низин» І. Франко замінив флексію *-ой* на діалектну *-ов*, напр.: *Так і груди землі дише-двигаєсь **силою/силов** чудною, оживуючою* (ЗВН 1887, с. 5; ЗВН 1893, с. 12); *Нічкою темною тихо пливеш ти **стезкой/стезков** таємною* (ЗВН 1887, с. 63; ЗВН 1893, с. 36). У третьому і водночас першому посмертному виданні збірки поезій «З вершин і низин» (1922) В. Сімович намагався прилаштувати мову поезій відповідно до вимог читача, використовуючи «редакційну методу» І. Франка. У передмові до цієї збірки мовознавець зауважив, що збірка виходить «правописом, що ним користувалися до війни обидва наукові товариства: львівське й київське» [184, с. 10]. Відповідно подекуди зафіксовано дві варіантні форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду І відміни – авторська – в тексті поезії та редакторська, яку подано в коментарях внизу відповідної сторінки збірки: *силов* (= *силою* (зах.форма)) (ЗВН 1920, с. 103); *горов* (= *горою*) (ЗВН 1920, с. 112); *ріков* (= *рікою*) (ЗВН 1920, с. 124); *з утіхов* (= *з утіхою*) (ЗВН 1920, с. 126); *стезков* (= *стезкою*) (ЗВН 1920, с. 132); *руков* (= *рукою*) (ЗВН 1920, с. 142) та ін. В окремих випадках В. Сімович подавав розлоге пояснення до відповідних слів. Зокрема, до іменників *стрілов, млов, дорогов, кривдов* і прикметника *густов* мовознавець подав тлумачення, що «це нарічеві форми», запропонувавши відповідні нормативні форми: *стрілою, млою*

густою» (ЗВН 1920, с. 181); *дорогою»* (ЗВН 1920, с. 183); *кривдою* (ЗВН 1920, с. 189) тощо.

Місцевий відмінок. Для іменників І відміни, які зафіксовані в досліджуваних поезіях І. Франка, характерна наявність варіантних флексій **-і/-и** в місцевому відмінку однини, за аналогією до давального відмінка.

Закінчення **-і**, яке широко представлене в аналізованих поетичних збірках, було нормативним і для західноукраїнського (См.-Ст.Гр. 1914, с. 74), і для східноукраїнського (Тимч.Гр. 1917, с. 104; Сім.Гр. 1919, с. 165) варіантів літературної мови, а також характерне для сучасної української мови [225, с. 108] та походить від **-ā**-основ [Бевзенко 1960, с. 62] (*в душі, в землі, у/в хвилі* та ін.). До прикладу: *Як у хвилі сумніву і муки вчитель мудрий не найдеш тобі* (МІ 1896, с. 22); *В тій хвилі лев розжертий надбіг* (МІ 1896, с. 54); *Тим ти в душі сумній і самотній на вік вписала ясний і високий жіночий ідеал* (МІ 1896, с. 13); *Скрипкою збуджа в душі любов до ідеалу* (ІДЖ 1900, с. 67); *В душі озветься щось, немов луна в діброві!* (СТ 1906, с. 8); *Я на світ народився під свист батогів із невольника батька в землі ворогів* (СТ 1906, с. 93); *Далеко десь з німим докором в тій хвилі згадуєш мене?* (ІДЖ 1900, с. 6); *В сій хвилі кличеш свого слугу?* (СТ 1906, с. 82) тощо.

У місцевому відмінку широко представлена флексія **-и**, що є рефлексом давньої форми від колишніх **-jā**- та **-ī**-основ [4, с. 62] та збереглася в говорах південно-західного наріччя, зокрема у закарпатських [155, с. 323–324]; у мові галицьких лемків [18, с. 122]. Цю варіантну форму іменників виявляємо переважно в ранніх поезіях із збірки «З вершин і низин» (1887, 1893) (*в/на землі, в/по тій хвилі, у псарні, у кухні, на межі, на ріли, в пуци, у чаши, по вечери, в дали* та ін.): *Під час розруху цілого лежав простертий на землі* (ЗВН 1887, с. 178; див. також: ЗВН 1887, с. 45; ЗВН 1893, с. 43); *У псарні клекотить, мов жорна* (ЗВН 1887, с. 209); *У кухні сплять лакеї* (ЗВН 1887, с. 233); *А станеш у полі отак на межі: в обох сім загонів* (ЗВН 1893, с. 195); *Ні люду за багато на нашій ріли* (ЗВН 1893, с. 196); *Наскрізь промоклі в темній пуци* (ЗВН 1893, с. 203); *У семінарії духовній, мов у Христовій чаши повній вдоволене і радість тиха* (ЗВН 1893, с. 206); *По вечери помолвившись зараз спати всі пішли* (ЗВН 1893, с. 277); *І вид чудовий щез в далекій*

дали (ЗВН 1893, с. 399); *Знать бачити горя не хочеш, що ми ту в тій хвили тертим* (ЗВН 1887, с. 32; див. також: ЗВН 1887, с. 150, 152, с. 167); *По хвили відізвлася знову* (ЗВН 1887, с. 241; див. також: ЗВН 1893, с. 138).

Припускаємо, що в багатьох випадках варіантна флексія **-и** є наслідком римунання (*в землі – перейшли; гори й доли – по красшій доли; рекли – на землі; по землі – плили* тощо): *По над стети і поле, гори й доли, Понад діброви зжовклим листом вкриті, По над стернища, зимним вихром биті, З стоном сумним, мов плач по красшій доли* (ЗВН 1887, с. 22–23); *Лиш раз оден доси те море в далекій, незнаній землі, шукаючи в поміч Давида, побожні жиди перейшли* (ЗВН 1887, с. 26–27); *І вислали своїх рабів Жиди до царя і рекли: Не тікай нас, царю! Жие ще І наш цар Давид на землі* (ЗВН 1887, с. 27); *А пані з виразом цікавості і муки нечутно, мов пливучи по землі, до хорого пішла, ловила вухом звуки, що з віддихом важким з грудий його плили* (СТ 1906, с. 50) та ін.

Поодинокі випадки репрезентовано в інших аналізованих поетичних збірках, що свідчить про поступове унормування мови І. Франка та відмову від діалектних словоформ: *В мойй пісни біль і жаль і туга* (МІ 1898, с. 11; ДН 1911, с. 17); *Ще сила є в руках і у души!* (ІДЖ 1900, с. 53); *Видати в Ставропігійській печатни святий требник маленько-форматний* (ДН 1911, с. 168); *Пані скрикнула в тій хвили* (СТ 1906, с. 50; див. також: ДН 1911, с. 116); *Нечутно, мов пливучи по землі, до хорого пішла* (СТ 1906, с. 50).

У перевиданні збірки «З вершин і низин» (1920) виявляємо правки В. Сімовича відповідно до норм східноукраїнського варіанта літературної мови, зокрема було змінено флексію **-и** на **-і**: *в тій хвили* (ЗВН 1887, с. 11)/*в тій хвилі* (ЗВН 1920, с. 107), *по доли* (ЗВН 1887, с. 23)/*по долі* (ЗВН 1920, с. 115), *на землі* (ЗВН 1887, с. 45) /*на землі* (ЗВН 1920, с. 139) тощо.

Отже, проаналізувавши поетичні твори з досліджуваних збірок І. Франка, виявляємо варіантні закінчення іменників І відміни в давальному, орудному та місцевому відмінках однини (див.: Табл. 3.1. (тут і далі виділено варіантні флексії, яким І. Франко надавав перевагу)).

Таблиця 3.1.

Особливості відмінювання іменників І відміни в поезії І. Франка. Однина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Д.в.		<i>-i (-i)/ - и</i>	<i>-i(-i)</i>	<i>-i(-i)</i>	–	<i>-i (- i)/- и</i>	<i>-i(-i)</i>	
О.в.	<i>-ою / -ов</i>	<i>-ою (- ею)/ - ов (-ев) / -ой (-ей)</i>	<i>-ою (- ею)/ -ов (- ев)</i>	<i>-ою (- ею)/ -ов (- ев)</i>	<i>-ою (- ею)/ -ов (- ев)</i>	<i>-ою (- ею)/ -ов (- ев)</i>	<i>-ою (- ею)/ -ов (- ев)</i>	<i>-ою / - ов</i>
М.в.		<i>(на) -i (- i)/ -и</i>	<i>(на) -i</i>	<i>(на) -i (- i)/ -и</i>	<i>(на) -i (- i)/ -и</i>	<i>(на) -i (- i)/ -и</i>	<i>(на) -i (- i)/ -и</i>	<i>-i/-и</i>

Множина. Знахідний відмінок. У сучасній українській мові варіантні закінчення знахідного відмінка властиві іменникам – назвам істот у множині, зокрема іменникам, що позначають назви свійських тварин. Таку варіантність флексій простежуємо в аналізованих поетичних творах І. Франка: *Чужих коров доїть ночими йдеши!* (ІДЖ 1900, с. 29); *Про миши, що єго підпору гризли* (МІ, с. 55); *Як хлоп почне книжки читати, То хто же буде свині пасти?* (ЗВН 1898, с. 86). Подекуди вживання знахідного-називного та знахідного-родового множини зумовлене римуванням (*корови – любови, комахи – птахи*): *Ти, брате, любиш Русь, як дім, воли, корови, – я ж не люблю йійі з надмірної любови* (МІ 1898, с. 9); *Отрясай з нас що днини пожирливі комахи, най годують ся ними ті співучії птахи* (ІДЖ 1900, с. 54).

Із-поміж іменників – назв неістот у знахідному відмінку множини засвідчено варіантні форми, зокрема форми, що дублюють форми називного та родового відмінків. Наприклад, серед іменників – назв неістот жіночого роду І відміни репрезентовано: *Квітки мої побила буря люта* (МІ 1898, с. 3); *Та цар велів скриньки повідчиняти* (МІ 1898, с. 72); *Червоні ягідки до долу схиляю* (ЗЛ 1896, с. 48); *Боками йдуть, пісень ревуть* (МІ 1898, с. 123); *Все лиш набожних співанок співає* (МІ 1898, с. 137). Фіксуємо варіантні форми і в одній і тій же лексемі: *Молитви тихенько*

шепче і не думає про лист (ІДЖ 1900, с. 101); *Прийшла і плаче, шепчучи молитов* (ЗВН 1887, с. 55). В аналізованих поетичних творах І. Франка вживання варіантних форм знахідного відмінка подекуди зумовлене вимогами ритміки, звуковим оформленням, напр.: *Під моїм дубом сіла дивна птиця, Що все шукала на вербі грушок. Прийшов слабій до хорого лічитьсья: «Давай на мелянхолью порошок!»* (SP 1906, с. 27–28). Однак сучасна українська літературна мова таких варіантних форм в іменниках І відміни не фіксує [225, с. 101].

Орудний відмінок. У сучасній українській мові нормативною є форма орудного відмінка множини з флексією *-ами(-ями)* [225, с. 111]. Поряд із цим закінченням флексією *-ми* зберегли лише поодинокі іменники: *слізьми-сльозами, свиньми-свинями*. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. С. Смаль-Стоцький, В. Сімович допускав флексію *-ми* лише для іменника *свиня* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75; Сім.Гр. 1919, с. 167), натомість Є. Тимченко вважав нормативними форми *слізми, кісми, сусідьми* (від *сусіда*) (Тимч.Гр. 1917, с. 106).

Із-поміж іменників, виявлених у досліджуваних поезіях І. Франка, у формі орудного відмінка множини іменників жіночого роду І відміни фіксуємо не лише варіантні закінчення *-ами / -ми*, але й варіантність словозмінної основи (*кістками, стежками, слізеньками, сльозами (слезами); слізми*): *Кровю власною і власними кістками твердий змуруємо гостинець* (ЗВН 1887, с. 67–68; див. також: ІДЖ 1900, с. 69; МІ 1896, с. 117); *Піду я сумними стежками* (ЗЛ 1896, с. 38); *А як впадеш у неволю, то розплинь ся слізеньками* (ЗВН 1887, с. 15); *Благословенна ти поміж жонами, ... почата в захваті, окроплена сльозами!* (ST 1906, с. 7); *Не гоїть ся рана, хоч мию слезами* (ІДЖ 1900, с. 8; див. також: ЗЛ 1896, с. 60; МІ 1896, с. 46;); *Рідну країну с слізми споминав він* (МІ 1898, с. 162; див. також: МІ 1896, с. 89; ІЛМ 1914, с. 63); *Як много лиць..., мисть ся до подушки горючими слізьми!* (ST 1906, с. 119) та ін.

У багатьох випадках закінчення *-ами* зумовлене римуванням: *кістками-нами, слезами-бальзами, жонами – сльозами, тьми-слізми* тощо. Флексія *-ами* поширилася за аналогією до давніх *-ā- (-jā)* основ та запанувала в усіх іменниках. Проте «у багатьох південно-західних говорах, зокрема в наддністрянських, волинських та інших, а також і в поліських діалектах, значно ширше ніж у південно-східних

діалектах і в літературній мові, поширені форми орудного відмінка множини з флексією *-ми*» [5, с. 106].

Отже, іменники І відміни у формі множини здебільшого відтворюють систему словозміни західно- та східноукраїнського варіантів, а також сучасної української мови (див.: Табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

Особливості відмінювання іменників І відміни в поезії І. Франка. Множина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
З.в.	–	Н.в./Р.в.	Н.в.	Н.в./Р.в.	Н.в./Р.в..	–	–	–
О.в.	–	<i>-ами</i>	<i>-ами</i>	<i>-ами/ -ми</i>	<i>-ами</i>	<i>-ами/ -ми</i>	<i>-ами</i>	<i>-ами (-ями)/ -ми</i>

3.2.2. II відміна

До II відміни сучасної української мови належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*гай, явір, плуг*), із закінченням *-о* (*дядько, Павло*), одиничні на *-е* (*вітрище*) та субстантиви середнього роду із флексіями *-о* (*озеро, вікно, відро*), *-е* (*серце, море, поле*) і *-я* (*колосся, обличчя, міжгір'я*) [225, с. 98–100]. Історично вона склалася шляхом об'єднання всіх іменників старих основ на *-о-*, *-jo-*, *-й-*, та іменників чоловічого роду на *-ї-*, *-п-*, а також середнього роду на *-s-*» [207, с. 208, 221, 227; 175, с. 87; див. також: 97, с. 275].

Однина. Називний та знахідний відмінки. У називному та знахідному відмінках однини іменники середнього роду II відміни мають закінчення *-о*, *-е*; *-я* (переважно з подовженням кінцевого приголосного); *-е* (з основою на шиплячий приголосний) [225, с. 97]. Однак значних фонетико-морфологічних змін зазнали саме іменники середнього роду на зразок *житиє, знаниє* та ін. Зокрема у них відбулися «певні фонетичні зміни (подовження приголосних, що сталося, як вважає більшість учених, після повної редукції *и* чи зникнення *ь*, в результаті уподібнення наступного *ј* до попереднього м'якого приголосного), а також зміна флексії *-є* на *-я*: *життя, волосся*» [4, с. 65; див. також: 97, с. 277; 122, с. 37]. Ця (остання) видозміна не знаходить єдиного пояснення в мовознавстві [див.: 4, с. 66], зокрема С. Смаль-

Стоцький схиляється до думки, що флексія **-я** з'явилася тут за аналогією до іменників середнього роду на приголосний: *ягня, лоша; теля* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 78). Як зазначає О. Крижанівська, «хоч форми на **-я** трапляються вже в найдавніших пам'ятках XI ст., але тільки десь із XV ст. вони починають переважати. Водночас, дані української діалектології засвідчують, що переважна більшість північних і частина південно-західних говірок і тепер мають давню флексію: *лист'е, колос'с'е, насін'н'е* тощо» [97, с. 277]. У сучасній літературній мові такі словоформи є ненормативними.

У текстах аналізованих поезій І. Франка фіксуємо вживання морфологічних варіантних форм іменників середнього роду II відміни, які в називному та знахідному відмінках однини мають флексії **-е(-є)** та спорадично **-а (-я)**. У староукраїнській мові звук *j*, який після занепаду редукованого *i* став вимовлятися безпосередньо після пом'якшеного приголосного (*л, н, д, т, з, с, ц, ж, ч, ш*), поступово асимілювався цим приголосним [65, с. 166; 251, с. 438–443]. Наслідком цієї асиміляції було подовження приголосних в іменниках I та II відміни (*стаття, питання*), в орудному відмінку однини іменників III відміни (*сіллю, тінню*): *житиє* (*житьє*) → *жит'є* → *жит'т'є* → *жит'т'е* → *жит'т'а* (орфогр. *життя*); *тѣню* (*тѣню* = *тѣнију*) → *тѣн'ю* → *тін'н'ю* (орфогр. *тінню*). У південно-східних діалектах ці іменники мають «флексію **-а** та м'який довгий (подвоєний) приголосний перед нею. Флексія **-а** з м'яким приголосним перед нею, але неподвоєним, стягненим властива і більшості південно-західних діалектів, зокрема карпатським і волинсько-подільським говорам» [5, с. 98]. Однак для говорів південно-західного наріччя, зокрема для галицько-буковинської групи, характерним є стягнення приголосних, що подовжилися у зв'язку з асиміліцією ними звука *j*: *жит'т'е, знан'н'е* → *жит'е, знан'е* [65, с. 167]. Найпослідовніше цю флексію зберігають бойківські говірки [2, с. 53; 179, с. 125; 110, с. 126–127; 154, с. 186]. Закінчення **-е** відоме і в закарпатських говірках [17, с. 68; 155, с. 199]. На Лемківщині його переважно витіснило **-а** [18, с. 116; 155, с. 199].

Українські мовознавці кінця XIX – початку XX ст. мали різні думки щодо цих варіантних флексій, зокрема для західноукраїнського варіанта літературної мови

нормативним було закінчення *-e (-є)*: *волоє, колосє, зїлє, щастє; пірє, листє* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 78); для східноукраїнського – *-я*: *зілля, волосся, колосся, щастя* (Тимч.Гр. 1917, с. 100–101), проте В. Сімович допускав вживання обох флексій: *оповідання, оповіданнє* (Сім.Гр. 1919, с. 177).

Однак саме флексію *-e (-є)* у формі називного та знахідного відмінків однини в іменниках середнього роду II відміни широко фіксуємо в аналізованих поезіях І. Франка, зокрема у збірках:

– «З вершин і низин»: *бажанє* (1887, с. 16; 1893, с. 37), *завзяте* (1887, с. 2), *шмате* (1893, с. 69);

– «Зів'яле листє» (1896): *дрожанє* (с. 12), *бажанє* (с. 17, 58), *пориванє* (с. 17), *камінє* (с. 26), *зітханє* (с. 38, 44), *коханє* (с. 38), *оповіданє* (с. 41), *риданє* (с. 44), *знанє* (с. 108);

– «Мій Ізмарагд» (1898): *насіне* (с. 7), *поколіне* (с. 7), *пануванє* (с. 10), *стражданє* (с. 10), *камінє* (с. 7, 72), *призначенє* (с. 40), *корінє* (с. 54, 55), *забутє* (с. 56), *оружє* (с. 62, 64), *волоє* (с. 83, 120), *миготанє* (с. 135), *голосінє* (с. 141), *страхітє* (с. 48), *віщуванє* (с. 147), *пригнобленє* (с. 162);

– «Із днів журби» (1900): *відродженє* (с. 5), *коханє* (с. 6), *безсилє* (с. 11), *прокляте* (с. 30), *шмате* (с. 36), *волоє* (с. 41), *вітє* (с. 58), *зітханє* (с. 59, 66);

– «Semper tiro» (1906): *коханє* (с. 9), *опяніне* (с. 5), *поручє* (с. 61), *підніжє* (с. 64), *питанє* (с. 89), *хитанє* (с. 89), *прокляте* (с. 95), *творінє* (с. 100), *зітханє* (с. 114), *риданє* (с. 114), *знанє* (с. 120) та ін.

Подекуди в іменниках середнього роду трапляється варіантна форма – іменники із флексією *-a (-я)* у формі називного відмінка однини: *Не дало життя злиденне того, що ждати ти могла від мене!* (МІ 1898, с. 4; див. також: МІ 1896, с. 11) та множини: *Руські зітханя й стогнаня лунали там де Понтеби біліють ся скали* (МІ 1896, с. 162). Здебільшого ця варіантна словоформа зумовлена потребами віршування (*житя-чутя*): *Все що дало міні життя, в красу перетопляв я, і всю красу, весь жар чутя на неї перелляв я* (ЗЛ 1896, с. 52); *Що в мойій пісни біль і жаль і туга, се лиш тому, що склалось так життя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: надія, воля, радісне чутя* (МІ 1898, с. 11); пор.: *житє* (ЗЛ 1896, с. 31; МІ 1898, с. 26,

47, 49, 53, 55, 56, 70, 74, 101, 106, 110; ІДЖ 1900, с. 14; 23, 33, 47, 49, 50, 66; ДН 1911, с. 14; ST 1906, с. 5, 96, 99), *чутє* (ЗВН 1887, с. 7, 10; ST 1906, с. 114).

Із твердими приголосними (губними та *p*) звук *j* не асимілювався: *подворює* (*подворьє=подворьје*)→*подвѳр'је*→*подвірје*→*подвірја* (орфогр. *подвір'я*) [65, с. 166–167], однак у галицько-буковинській групі говорів у силу фонетичних причин флексія *-а* видозмінилася в *-е* [5, с. 98]. Відповідно в аналізованих поетичних творах І. Франка виявляємо сучасні діалектні форми із флексією *-е (-є)*, які були нормативними для західноукраїнського варіанта літературної мови (См.-Ст.Гр. 1914, с. 8), зокрема це:

– іменники середнього роду з кінцевим основи губним та *-p* (*безправе, підгіре, подвіре*): *Самовбійство, се прогріх, безправе і злість* (ЗЛ 1896, с. 107); *Оповите мглою дрима підгіре* (МІ 1898, с. 135); *Треном від сукні подвіре мела* (ІДЖ 1900, с. 41)

– іменники середнього роду на *-ст(є), -рт(є)* (*безсмертє, листє, нещастє, щастє*): *Дасть безсмертє обом нам зерно те дрібне* (МІ 1898, с. 110); *Вічне щастє чи дасть сей чудовний горіх?* (МІ 1898, с. 113); *О, то нещастє наше!* (МІ 1898, с. 139); *Усміх твій неначе сонце листє покріпля зелене* (ЗЛ 1896, с. 21; див. також: ІДЖ 1900, с. 27; ST 1906, с. 116); *Дух, що тіло пре до бою, пре за поступ, щастє й волю* (ЗВН 1887, с. 1; див. також: ЗВН 1887, с. 6; ЗВН 1893, с. 13; ЗЛ 1896, с. 23, 41, 60, 63; МІ 1898, с. 10, 12, 113; ІДЖ 1900, с. 25, 65; ST 1906, с. 9).

«Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка фіксує як реєстрові слова лише словоформи із флексією *-а (-я)*: *життя* (СГр 1, с. 486), *знання* (СГр 2, с. 170), *листя* (СГр, 1223), *подвір'я* (СГр, 1860) тощо, хоча в ілюстраціях подано і варіантне закінчення *-е (-є)*: *Чи годиться в суботу життє спасати, чи погубляти* (СГр 1, с. 486); *У новее подвір'є в їжжаю, на подвір'ї пана зустрічаю* (СГр, 1860).

Аналізовані поетичні твори репрезентують іменники чоловічого та середнього роду II відміни – назви неістот, які мають у знахідному відмінку однини форми, що збігаються із формами називного або родового відмінків. Іменники – назви істот у формі знахідного відмінка мають закінчення, омонімні з формою родового. Іменники – назви неістот – омонімні з формою називного. Однак частина цих

іменників може вживатися в знахідному відмінку однини із закінченнями, омонімними з називним і родовим відмінками: *зрізав дуб і дуба, вивчив вірш і вірша, написав лист й листа, узяв ніж і ножа* та ін. [225, с. 120], що пов'язано із впливом категорії істот на категорію неістот та є давньою рисою української мови [див.: 71, с. 123–124]. У мові художньої літератури та в усному розмовному мовленні такі випадки варіантності засвідчено дуже широко.

Отже, у досліджуваних поезіях І. Франка засвідчено форму знахідного відмінка, омонімну з формою називного в іменниках – назвах неістот. До прикладу: *Та вітер повіяв і **попіл** розвіяв* (ЗЛ 1896, с. 9); *І в серці своїм знов я чую силу розсіяти **туман** той* (ЗЛ 1896, с. 20); *Твій свіжий **слід** я рад би цілувати* (ЗЛ 1896, с. 27); *Щоб сушив ти тіло й **дух** приснав ураз* (МІ 1898, с. 21); *Так пропада чернець, що **монастир** покине* (МІ 1898, с. 37); *На поміч вітер ще спішить, та **каганець** він загасить* (МІ 1898, с. 48); ***Шнур** на шию засиливши він пішов* (МІ 1898, с. 83); *Сурми боеві не грають і панцирики не дзвонять, тільки **смуток** навівають* (ІДЖ 1900, с. 58); *Так заки рушать, пускайте скрізь **огонь** по кораблях* (SP 1906, с. 11); *Лісничий Валько **вітер** вухом ловить* (SP 1906, с. 42). Виявлено також і поодинокі випадки вживання форми знахідного відмінка, омонімної з формою родового та на позначення якого мовознавці використовують різні терміни (*родовий у функції знахідного* (за І.Вихованцем) [29, с. 34], *друга форма знахідного відмінка* (за Л. Колібабою) [83, с. 30] тощо). Напр.: *Встаньте, слухайте всемогущого **поклику** весни!* (ЗВН 1887, с. 6). Варіантні форми іменників репрезентовано і в межах однієї лексеми, напр.: *Та кат єї почав **ножа** острить* (МІ 1898, с. 99; ДН 1911, с. 106); *І острий **ніж** у білі груди вбили* (МІ 1898, с. 99). Однак у досліджуваних поетичних творах І. Франка переважають форми знахідного відмінка, які омонімні з формою називного.

О. Матвієнко зауважив, що вживання варіантних форм залежить від багатьох чинників, а саме: від темпу вимови, інтонації, а також жанру й вимог стилю [115, с. 55–56]. Саме це і простежуємо в аналізованих поезіях, оскільки іноді наявність таких словоформ зумовлена вимогами римування, ритміки (*літа-щита, удар-тягар, сталась-галас, момент-декадент, цар-дар, ногах-страх* та ін.): *Тільки мудрість,*

наука і старші літа подають проти неї міцного **щита** (МІ 1898, с. 62); Я в дорозі здиблю горе, що тобі несе **удар**, сам його до себе справлю і приймаю его **тягар** (ЗЛ 1896, с. 23); І що тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе **галас** (МІ 1898, с. 5); Ти взяв один з мого життя **момент**, і слово темне підшукав та вчене і Руси возвістив: «Ось декадент!» (МІ 1898, с. 11); Серед болю в постелі підводить ся цар, і побожно цілує чудовний той **дар** (МІ 1898, с. 114); Хоч я пут не ношу на руках, на ногах, але в нервах ношу все невольницький **страх** (SP 1906, с. 94) тощо.

Родовий відмінок. Яскравим прикладом варіантності форм, яка виявляється в усіх стилях української мови, є закінчення **-а(-я) / -у(-ю)** у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни [25, с. 70–72; 24, с. 202–203; 229, с. 200–201; 225, с. 112–118 та ін.; див. також: 113], що зумовлено лексичним значенням слова, а саме значенням істоти/неістоти, конкретного чи абстрактного значення, а також морфемною будовою та наголосом [229, с. 200; 225, с. 112].

Сучасні флексії **-а** та **-у** в цих формах є «наслідком складного процесу взаємовпливів між формами іменників різних колишніх основ та проявом дії певних граматичних та акцентуаційних чинників» [268, с. 10]. Флексія **-а** успадкована зі староукраїнської мови флексією родового відмінка однини іменників із колишньою основою на **-ǫ-**, **-jǫ-**, флексія **-у** – флексією іменників з колишніми основами на **-ǫ-** [207, с. 211; 175, с. 89].

В українській мові кінця XIX – початку XX ст. вживання вказаних вище форм ще не було усталене: «відм. 2-ий одн. кінчить ся почасти на **-а**, почасти на **-у**, а почасти на **-а** або **-у**. Іменники, що у них 4-ий відм. одн. рівняє ся 2-му, мають в 2-ім відм. одн. завсіди лише закінченє **-а**: *ангела, дрозда, дуба, слимака*. Закінченє **-у** має багато іменників, що означають якусь річ: *винограду, суду, дому, меду, подарунку*; або чинність, стан, прикмету і т.п.: *догляду, морозу, ранку, сьміху*. У деяких іменників уживають ся без ріжницьі оба закінченя, н.пр.: *огорода, -у, сира, -у, народа, -у, моста, -у, вітра, -у, гріха, -у, закона, -у, горбочка, -у, празника, -у, верха, -у, садка, -у*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 66–67). Також про наявність паралельних закінчень в окремих словах зауважує і Є. Тимченко: *світа-світу, сорому-сорома, двору-двора, гріху-гріха* (Тимч.Гр. 1917, с. 96). Сучасна українська мова теж допускає паралельні

форми: *моста-мосту, паркана-паркану, плота-плоту, стола-столу; акта-акту, дзвона-дзвону, духа-духу, телефона-телефону* тощо [225, с. 116–118]. Такий вияв МВ може бути зумовлено зміною лексичного значення, акцентуаційними змінами, що дуже важливо для версифікаційних потреб поетичних творів.

Варіантні форми в іменниках чоловічого роду II відміни простежуємо й в аналізованих поезіях І. Франка. Зокрема, більшість іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини набувають закінчення, тотожні формам східноукраїнського варіанта літературної мови, і сучасним нормативним: *Ну добре, йдіть до Вавилоня!* (МІ 1898, с. 87); *Ой ти дівчино, з горіха зерня* (ЗЛ 1896, с. 47); *Ви внесли мені тривогу в пристань тихого спокою* (ІДЖ 1900, с. 95); *І закортіло чоловіка того покушать меду* (МІ 1898, с. 55) та ін.

Однак у прижиттєвих виданнях І. Франка зафіксовано також іменники, у яких закінчення відмінні від сучасних: *Галаса!* (МІ 1898, с. 126); *Господар сам післав мене украсти з ліса копаниці* (МІ 1898, с. 146); *А павук собі швиденько від верха до споду входу нитку натягав* (ІДЖ 1900, с. 87); *Золотистий шлях простяг ся від тих морських хвиль рухливих до верха гори Афона* (ІДЖ 1900, с. 103); *Аж козацький або ляцький до останка згине рід* (ІДЖ 1900, с. 116); *Та з ним разом давнє щастє улетіло зо двора* (ІДЖ 1900, с. 121); *І я пішов до ліса* (СТ 1906, с. 21); *До ліса доповзає мов гадюка* (СТ 1906, с. 31); *І ледво тихий відгомін печальний Поповз і не добігши до країв Старого ліса десь заглух в деберці* (СТ 1906, с. 38); *Вже третій раз до поїзду дзвонили, коли він до вагону причвалав* (СТ 1906, с. 40) та ін. Натомість «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка дає для цих лексем лише закінчення -у: *вагону* (СлГр, 1, с. 121), *верху* (СлГр, 1, с. 139), *галасу* (СлГр, 1, с. 267), *двору* (СлГр, 1, с. 362), *лісу* (СлГр, 2, с. 370), *останку* (СлГр, 3, с. 71), *поїзду* (СлГр, 3, с. 268) тощо. Однак у граматичних працях кінця XIX – початку XX ст. фіксуємо варіантні форми *двору-двора* (Тимч.Гр. 1917, с. 96), *верха-верху* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 67), що свідчить про неусталеність норми щодо вживання цих флексій.

Здебільшого в поезіях І. Франка на вибір варіантної форми впливає рима (*біса-ліса, кріса-ліса, свобода-небозвода, привіта-ла віта, заповіту-атому, округа-заслуга*):

Не бою ся я ні Бога, ні біса, маю серця гіпотеку чисту, не боюся я й вовка із ліса (ЗЛ 1896, с. 12); *Не вірив, що вона убита з кріса, все ждав, що верне, певно верне з ліса* (СТ 1906, с. 24); *Пливе від нього втіха і свобода, мов блиск від сонця серед небозвода* (СТ 1906, с. 31); *Лови момент, цурайсь його привіта! Будь ненаситний! Euviva la vita!* (СТ 1906, с. 32); *Що стоїть в письмі сьвятому, ми з твого заповіту не вронили ні атому* (СТ 1906, с. 126); *Ні, пусти мене, мій Боже, з сього світлого округа там, де тягне грішна вдача й житева мене заслуга* (СТ 1906, с. 131) та ін.

Варіантні флексії виявляємо не лише в різних іменниках, але й на прикладі однієї лексеми. Зокрема, іменник *народ* виявлено із закінченням *-а* та *-у*. Словоформа *народа* широко представлена в аналізованих поезіях І. Франка, (пор.: *народа, -у* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 67)), напр.: *І я згадав одне оповіданє, що тут над Сяном від народа чув* (ЗЛ 1896, с. 41); *Юрба народа вийшла* (ЗЛ 1896, с. 41); *Як би могутість, щастє і свобода відмірялись по мірі крови й сліз пролитих з серця і з очей народа* (МІ 1898, с. 10); *Я син народа, що в гору йде* (МІ 1898, с. 12); *Там слуг нема з хрещеного народа* (МІ 1898, с. 156); *В широкий круг товпа народа* (ЗВН 1887, с. 198). Натомість словоформу *народу* поет використовує лише у зв'язку з потребами римування: *На морі вмерло девять душ народу, Їїх замість погребу метали в воду* (МІ 1898, с. 168); *Вирядім ми слово до походу Не в степи куманські безконечні, А в таємні глибини сердечні, Де кують будущину народу* (СТ 1906, с. 79). Хоча саме ця форма представлена у «Словарі» Б. Грінченка (СлГр, 2, с. 516) та в «Граматиці» Є. Тимченка (Тимч.Гр. 1917, с. 96) та відображає норму східноукраїнського варіанта літературної мови.

У проаналізованих поетичних творах також засвідчено вживання варіантних форм іменника *храм*: *Ох, таж ти малим ще бувши, Бігав з храма по проміню* (ІДЖ 1900, с. 107); *Гони їх з пісні на псю маму, як гнав Ісус міняйлів з храму!* (СТ 1906, с. 16); пор.: *храму* (СлГр, 4, с. 412). Те ж саме спостерігаємо і в іменнику *стіл* (СлГр, 4, с. 206; Тимч.Гр. 1917, с. 96), який в сучасній українській мові теж має варіантні форми [СУМ ІХ, с. 712], що зумовлені акцентуаційними змінами, напр.: *Коло стола сиділи ми* (ІДЖ 1900, с. 17); *І тих, що весело тоді коло стола балакали* (ІДЖ 1900, с. 18); *З хозяйського стола, що впало, се було єї поживою* (МІ 1896, с. 98); *Вирвім з*

коренем ту коромолу, ... щоб засісти з ворогом **до столу** (ST 1906, с. 79), хоча Є. Желехівський подає лише словоформу на -а (СлЖел., 2, с. 321). В. Ващенко вважає, що форми слова *стола* і *столу* служать носієм своїх функціональних особливостей, оскільки «форма *стола* більш буденна, звичайна, виступає в контексті з вказівкою на меблі. А форма *столу* вживається тоді, коли треба висловити повагу або сказати про обід, бенкет, частування» [14, с. 57]. Ці відмінності у значенні дуже тонкі, визначити їх у поетичних творах І. Франка вкрай важко, відповідно, можемо вловити лише певну тенденцію.

В аналізованих поезіях засвідчено іменник *дух* у родовому відмінку із варіантними флексіями -а та -у. На вибір тієї чи іншої флексії зазначеної лексеми впливає семантика. Закінчення -у аналізований іменник набуває в різних значеннях, зокрема, ‘духъ, диханіє’ (СлГр, 1, с. 459; СлЖел. 1, с. 211) [див. також: 211, с. 235], що спостерігаємо й у сучасній українській мові [див.: 191, II, с. 443], напр.: *Бажаю оспівати вам що стане **духу** мого* (МІ 1898, с. 101); *У груді **духу** не стає* (ІДЖ 1900, с. 18); *Він **без духу** впав на лавку* (ST 1906, с. 40). Закінчення -а репрезентовано у випадках персоніфікації (‘Духъ’ СлГр, 1, с. 459; СлЖел. 1, с. 211); [див. також: 211, с. 234]): *Готама Будда, Азії світило, очима **духа** бачив сю пригоду* (МІ 1898, с. 56), а також у фразеологізмі *ні духа* (СлГр, 1, с. 459), коли треба передати відсутність особи: *Довкола для ока й для вуха **ні духа*** (ЗЛ 1896, с. 44); *Голос **духа** чути скрізь* (ЗВН 1887, с. 2); *Ось поляна, де вистріл чувсь. **Ні духа!*** (ST 1906, с. 43). Однак форма *духа* переважає в досліджуваних поетичних творах І. Франка, незалежно від семантики цього слова: *Ті слова – найтяжша провина, убійство серця, **духа** і думок* (ЗЛ 1896, с. 19). *Пів світа осяяв твого **духа** чар* (ЗЛ 1896, с. 99); *Серцем молив ся Мойсей і скорботою **духа** цілого* (МІ 1898, с. 24); *Чи ще де хоч навутичка **духа** мого не вяже* (ІДЖ 1900, с. 87); *Діялект, а ми його надишем Міцю **духа** і огнем любови* (ST 1906, с. 90); *І почую в собі силу і безмірну **духа** владу* (ST 1906, с. 134–135) тощо.

Немає семантичної диференціації в досліджуваних поетичних творах І. Франка словоформ *світу* і *світа*: *На славную учту зібрались з цілого **пів світа** царі* (ЗВН 1887, с. 28); *Лиш бурі **світа**, розчаровань муки заволокли тебе отсим*

туманом (ЗЛ 1896, с. 20). Форму *світу* вжито спорадично у зв'язку з римуванням: *Чи жаль тобі цвіру на радощі **світу**? Чи бурі боїшся, Чи грому з блакіту?* (ЗЛ 1896, с. 48) [див. також: Терлак 2010, с. 278]. У всіх інших поетичних творах засвідчено давню форму *світа* (*свѣта*): *І всі штири кінці **свѣта** враз поклонять ся старому* (СТ 1906, с. 123); *Далеко десь, на самім краю **світа** є віл такий* (МІ 1898, с. 149); *Чи не має в твоїм серці ще прихильности до **свѣта*** (ІДЖ 1900, с. 90); *Тобою я навчу їх відрікати ся життя і **свѣта** для високих дум* (СТ 1906, с. 82); *Чому-ж ти мене, тяжке горенько, З **світа** не звело ноцасливуо* (ІЛМ 1914, с. 74) та ін. Однак лексикографічні праці початку ХХ ст. репрезентують лексему *світ* у родовому відмінку однини лише із флексією *-у* (*світу* СлГр, 4, с. 08), натомість у тогочасних граматичних студіях представлено варіантні флексії *-а/-у* (*світу-світа* Тимч.Гр. 1917, с. 96).

Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. фіксуємо «вільне варіювання закінчень *-а* та *-у* в іменниках чоловічого роду родового відмінка однини», яке охоплювало значну частину слів, натомість «у сучасній українській мові у зв'язку з виробленням і стабілізацією єдиних літературних норм, спостерігається зменшення ненавантажених варіантів» [268, с. 20]. Відповідно, у поетичних творах І. Франка, як і в більшості граматичних праць початку ХХ ст., зафіксовано паралельні словоформи *світа/світу*, *народа/народу*, *храма/храму*, *стола/столу*, *духу/духа*, однак репрезентовано й іменники лише з закінченням *-у* (*гамору*, *поїзду*, *вагону*, *заповіту*) чи *-а* (*галаса*, *ліса*, *верха*, *останка*, *двора*, *небозвода*, *округа*).

Давальний відмінок. В іменниках чоловічого роду II відміни нормативним є вживання варіантних флексій *-ові* (*-еві*) та *-у* (*-ю*) в давальному відмінку однини [225, с. 118]. Ці закінчення історично походять від іменників, що належали до різних основ. Флексію *-у* мали іменники колишніх основ на *-о-*, *-jo-*, які утворювали найбільший за обсягом клас іменників української мови ХІV–ХVІІ ст.; закінчення *-ові* (*-еві*) розвинулися з давньої флексії *-ови*, яку мали іменники *-й-*основ, що становили невеликий за кількістю клас слів [207, с. 212; 122, с. 39–40]. Кінцеве *-і* в закінченнях *-ові* (*-еві*) з'явилося під впливом іменників типу *руці*, *нозі* [122, с. 40]. В українській мові ХІV–ХVІІ ст. іменники чоловічого роду з основою на *-о-* могли

приймати закінчення іменників з давньою основою на *-й-* і навпаки. «Поступово закінчення *-ови* помітно поширювалося на іменники чоловічого роду з основою на *-о-*, а також на іменники з іншими основами. Уже в українських грамотах XIV–XV ст. закінчення *-ови* в іменниках чоловічого роду трапляється частіше, причому вже не тільки в іменниках – назвах істот, а й у назвах неістот» [207, с. 212; див. також: 55, с. 28]. На сьогодні флексію *-у(-ю)* «найпоследовніше зберігають східнополіські говори, меншою мірою – південно-східні та карпатські; флексія *-ови(-еви)* є типовою для південно-східного наріччя, а також для переважної більшості південно-західних говорів» [244, с. 242].

Українська мова кінця XIX – початку XX ст. фіксує теж паралельні форми цих іменників. Однак С. Смаль-Стоцький зауважив, що «відм. 3-ий одн. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того подибуєть ся деколи, особливо під впливом церкви, закінчене *у*, н.пр. *Богу, духу* (побіч *Богови, духови*)» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 67). Натомість Є. Тимченко вказав, що «датов одн. має закінчення *-ові (еви)* та *у*. Пануюча форма на *ові (еви)*; кінцівка *у* вживає ся переважно при збігу двох дативів, напр. *пану Іванові*» (Тимч.Гр. 1917, с. 96). Уживання варіантних закінчень давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни в поетичних творах І. Франка відображає процес їхнього розвитку.

В іменниках – назвах істот чоловічого роду в аналізованих поезіях активно функціонують обидві флексії *-ови (-еви)* та *-у*, що відображають західноукраїнський варіант літературної мови. Зокрема широко фіксуємо закінчення *-ови (-еви)*, рідше *-у* серед іменників, які позначають осіб:

– за родом діяльності (*аскетови, брахманцеви, гайдукови, попови, співакови, стрільцеви, читачеви; пастуху*): *Гайдукови* дав позад нього шнур нести (ЗВН 1887, с. 225); *Попови* не так то легко що зробить (ЗВН 1887, с. 120; див. ще: ЗВН 1887, с. 128, 168); *Співакови* (ЗВН 1893, с. 65); *Продай мене в неволю й заплати свій довг аскетови!* (ЗВН 1893, с. 448); *Брахманцеви* святому ошукувать – зовсім не до лиця (ЗВН 1893, с. 454); *Летиж собі й стрільцеви* не попадай ся в руки (МІ 1898, с. 76; ДН 1911, с. 76); *І крикнув пастуху* (МІ 1898, с. 80; див. також: ІДЖ 1900, с. 122); *Мойому читачеви* (СТ 1906, с. 8);

– за соціальним статусом (*графови, дворакови, дідичеви, паничеви, панови, хлопови, хозіянови, цареви, цісареви; господарю, хану, султану*): Як можна **хлопови** не пити (ЗВН 1887, с. 123); *Усі цареви рівно милі* (ЗВН 1887, с. 129; див. також: ЗВН 1893, с. 34; МІ 1896, с. 82; ДН 1911, с. 30, 80); *Мов крила чорної опони світ панови* заволокли (ЗВН 1887, с. 179; див. ще: ЗВН 1887, с. 190); *Той, що вірно цісареви* служить (ЗВН 1893, с. 110); *Ледащо, що паничеви* для прислуги готов був в горе пхнути *других* (ЗВН 1893, с. 210); *Та ворог святости, злий дух, піддав єї хозіянови* думку грішну (МІ 1898, с. 99); *А господарю* що днини гірше й гірше, хоч умри (ІДЖ 1900, с. 122); *Йосиф* знав ціну тих слів і *дворакови* відповів (МІ 1896, с. 60; ДН 1911, с. 66); *Лікарь графови* таке сказав (ІДЖ 1900, с. 38); *Єму, царю* всіх творів, *дідичеви* раю, єму не можна (ЗВН 1893, с. 403); *В очи хану і султану* дмухали *пожарів* дим (ІДЖ 1900, с. 124);

– за національністю (*ляхови, москалеви, русинови*): *Не пора, не пора, не пора* москалеви й *ляхови* служить! (ЗВН 1887, с. 69; див. також: ЗВН 1893, с. 73, 75; ДН 1911, с. 255); *Е, яка там річ, за нами впомятись маскалеви?* (МІ 1898, с. 144; див. також: ЗВН 1893, с. 73; ДН 1911, с. 145, 255); *Русинови* очи блисли, *веселійше* відітхнув (ЗВН 1893, с. 133);

– за родинною спорідненістю (*батькови, вітцєви, тєстєви*): *Вона то відчиняє* що *вечір* *браму батькови* (ЗВН 1887, с. 72; див. також: МІ 1898, с. 126; ДН 1911, с. 134); *Тай мовлю ось тєстєви* Мендлю (ЗВН 1893, с. 252); *Пішов я, вітцєви* кажуть: *так і так* (ЗВН 1893, с. 259);

– за суб'єктивною оцінкою (*другови, сусідови, товаришу*): *З мого саду* *бистра річка* на *млин сусідови* текла (МІ 1898, с. 88; див. також: ЗВН 1893, с. 275; МІ 1898, с. 89); *Молодому другови* (ЗВН 1887, с. 34); *А дівчина* невпинно *щебетала*, додаючи *товаришу* *відваги* (ЗВН 1887, с. 71);

– за віком (*старцєви, чоловікови, юнакови*): *Може доведеть ся і вам* такого *ще дожить*, що *чоловікови* *здаєть ся* (ЗВН 1887, с. 84); *Щирі ви, що з милосердя* даєте *старцєви* *милостині* ви (ЗВН 1893, с. 41; див. ще: ЗВН 1893, с. 46); *Обвинув* ту *голову обрусом* і *віддав* у *руки юнакови* (ДН 1911, с. 50) тощо.

Фіксуємо також власні назви із варіантними флексіями:

-ови: Антошкови П. (СТ 1906, с. 89), Богови (ЗВН 1893, с. 451; МІ 1896, с. 92; ДН 1911, с. 102), Данилови (ЗВН 1893, с. 82), Корженкови (ЗВН 1893, с. 81), Миколі Лисенкови (ІДЖ 1900, с. 109), О. Люнатикови (ДН 1911, с. 245), Максимови (ІДЖ 1900, с. 38), Павлови (ЗВН 1893, с. 423), Петрови (ЗВН 1893, с. 422), Шекспірови (ЗВН 1893, с. 431), В. Щуратови (МІ 1896, с. 11);

-у: Григорію (СТ 1906, с. 40), Есфізмену, Зографу (ІДЖ 1900, с. 75, 77), Івану (ІДЖ 1900, с. 97), Ксеропотаму (ІДЖ 1900, с. 75, 77), Куперяну (СТ 1906, с. 58), Олександру (МІ 1898, с. 112); Павлю (ІДЖ 1900, с. 75, 77).

У досліджуваних поезіях спостерігаємо наявність варіантних форм у межах однієї лексеми, напр.:

– *цареви* – *царю*: *Та не посмів ніхто **цареви** в очи сказати се* (МІ 1898, с. 82); *Покірно **царю** до землі поклонивсь* (МІ 1898, с. 109);

– *соловієви* – *соловію*: *Не виводять співаночок на весь двір **соловієви** на вишеньці в супір. Важко якось **соловію** щебетать, важко весну, хоч як красну, зустрічать* (ЗВН 1887, с. 12);

– *султанови* – *султану*: *Султанови зрадці сей лист донесли* (ДН 1911, с. 121); *В очи хану і **султану** дмухали пожарів дим* (ІДЖ 1900, с. 124);

– *народови* – *народу*: *Віщувала **народови** якесь велике горе* (МІ 1898, с. 142; див. також: ДН 1911, с. 5, 145); *Бог їй так казав Плачем і криком грішному **народу** оголосити близький суд страшний* (МІ 1898, с. 148);

– *попови* – *попу*: *Коли побачив, що **попови** не так то легко що зробить* (ЗВН 1887, с. 120); *Попу мабуть се все одно* (ЗВН 1887, с. 114);

– *Богови* – *Богу*: *Сказала **Богови** всю правду* (МІ 1898, с. 92); *Та пану **Богу** я не хочу блюзнить* (ЗЛ 1896, с. 102) тощо.

У поетичних творах репрезентовано одночасно обидва варіанти ще й тоді, коли треба уникнути одноманітних закінчень на місці збігу кількох форм давального відмінка й не порушити законів ритмомелодики: *Се не божий шлях верстаєш, А **дияволови** служшиш, **майстру** гордоців, що **Богу** рівним бути забагав* (ІДЖ 1900, с. 104).

В аналізованих поезіях вибір закінчення *-ови* чи *-у* іноді залежить і від віршованих потреб (*богослови-ослови, стану-пану*): *Гуманний будь, не так як богослови, що надприродним ліктем довг свій мірять, льву такають, а гримають ослови* (СТ 1906, с. 108); *В Бразилії царем я хлопським стану, там жиду доступу не дам ні пану* (МІ 1898, с. 156). Однак у збірці «Із днів журби» (1900) фіксуємо сплутування флексій *-еви/-ови* в лексемі *вуж*: *Вужеви небораці до дрихитки хвіст відсік* (ІДЖ 1900, с. 120); *А постав но край нори вужови знов молока* (ІДЖ 1900, с. 122), що є характерною рисою говорів південно-західного наріччя [5, с. 96].

Іменники-назви неістот чоловічого роду II відміни в давальному відмінку теж мають варіантні флексії *-ови (-еви)* та *-у* (*гріхови, жартови, кінцеви, мирови, огневи, смуткови; архитвору, гніву, кінцю, світу* тощо): *Такому жартови страшному кінця не вдіяли сами* (ЗВН 1887, с. 213); *Огневи, що ліси палить, на поміч вітер ще спішишь* (МІ 1898, с. 48; див. також: ДН 1911, с. 94); *К кінцеви обіду від війська посла кровавую голову в місі внесли* (МІ 1898, с. 96); *І заходить ся сему архитвору створити рай такий як слід* (ІДЖ 1900, с. 48); *Не було кінця ні краю смуткови, плачу й одчаю* (ДН 1911, с. 82); *Не стало мирови християнському ні сюда ні туду* (ДН 1911, с. 166); *Адже-ж він і сам був тому гріхови причасний* (ДН 1911, с. 169); *Бо його слова найперші задають брехню кінцю* (ІДЖ 1900, с. 113); *Лиш одна тобі порада: всьому гніву дати стрим* (ІДЖ 1900, с. 121); *Жиди-б адже світу дали ся на глум* (ДН 1911, с. 205; див. ще: ДН 1911, с. 243) та ін.

Натомість в іменниках – назвах неістот середнього роду II відміни фіксуємо лише флексію *-у*: *Замітний вже оку мому* (ЗВН 1887, с. 32); *Не може при добрі той жить, хто хоче злу й добру служить* (МІ 1898, с. 46); *Не рви ся, завдавши серцю скрути* (МІ 1898, с. 75); *Як вода потрібна морю, хлопам полотняник зрібний* (ДН 1911, с. 185); *Були б ми «Полю» шляхи заступили* (СТ 1906, с. 87) тощо.

У третьому посмертному виданні збірки «З вершин і низин» (1920) В. Сімович, редагуючи поетичні твори І. Франка, в іменниках чоловічого роду II відміни у формі давального відмінка однини замінював закінчення *-еви (-єви), -ови* на *-єві (-єві), -ові*. Мовознавець зазначив, що «давальный відмінок однини має правильне закінчення *-ові*», однак зазначав, що «галицька й подільська форма – *-ови*,

у м'якій відміні – *-еви*» [184, с. 148]: *соловієви* (ЗВН 1887, с. 12)/*соловієві* (ЗВН 1920, с. 108), *старцеви* (ЗВН 1887, с. 41)/*старцеві* (ЗВН 1920, с. 136), *батькови* (ЗВН 1887, с. 72)/*батькові* (ЗВН 1920, с. 156), *другови* (ЗВН 1887, с. 34)/*другові* (ЗВН 1920, с. 187), *співакови* (ЗВН 1893, с. 65)/ *співакові* (ЗВН 1922, с. 165) та ін.

Орудний відмінок. У сучасній українській мові в орудному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-ом, -ем (-єм), -ям*. Закінчення *-ом* мають усі іменники чоловічого та середнього роду твердої групи, *-ем (-єм)* – мішаної та м'якої груп; *-ям* – усі іменники середнього роду на *-я* [225, с. 114–115; див. також: 100, с. 230–231; 122, с. 40; 24, с. 202–203]. Закінчення *-ом, -ем (-єм)* у вказаних іменниках чоловічого та середнього роду фонетично розвинулися з давніх закінчень *-ьмь* (тверда група), *-ьмь* (м'яка група) та є властивими всім говорам та закріплені в українській літературній мові [207, с. 213; 175, с. 96–97].

Однак на початку ХХ ст. граматичні праці репрезентували дещо іншу систему флексій в українській мові. Зокрема С. Смаль-Стоцький зазначав, що в іменниках чоловічого роду твердої групи «відм. 6-ий має без виїмки закінчене *-ом*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 67), м'якої групи – «в 6-ім відм. одн. є правильно закінчене *-ем, -єм: приятелем, краєм*. По *ч, ж, ш, щ* подибуєть ся деколи также після аналогії твердої відміни *-ом*, н.пр.: *товаришом, погоничом, аркушом*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 71). Щодо орудного відмінка іменників середнього роду, то в твердій групі репрезентовано закінчення *-ом*, а в м'якій – *-єм*, утворене від іменників на *-є*: *оповіданєм* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 78). Натомість Є. Тимченко в іменниках чоловічого роду чітко визначив, що «інструменталь одн. кінчить ся на *-ом*, після *ж, ч, ш, ј* і м'якої шелестівки на *-ем*, напр. *паном, братом; ножем, мечем, кошем, гостем, конем, краєм*» (Тимч.Гр. 1917, с. 97). Мовознавець наголосив на варіантних формах орудного відмінка однини в іменниках середнього роду: *-ом (деревом), -ям (щастям; бажанням), -ем (серцем)*, наголосивши, що «імення на *-я* (окрім пнів на *-ат, -ен*) в номінативі подвоюють попередню шелестівку [...] і заховують це *я* в акуз., вок., і інстр., але в літерат. язиці, окрім цих форм, подибують ся ще північно-укр. і галицькі на *є* без подвоїння або з подвоїнням попередньої шелестівки і подільські на *я* без подвоїння: таким робом ми маємо ще такі варіанти деклінації цих іменнів: *бажання-бажанням, бажання – бажанням*,

бажанє - *бажанєм*» (Тимч.Гр. 1917, с. 101). Натомість В. Сімович вважав нормативними обидві форми: *оповіданням* і *оповіданнем* (Сім.Гр. 1919, с. 177).

Отже, аналізовані поезії І. Франка в орудному відмінку однини іменників II відміни репрезентують варіантні закінчення *-ом* / *-ем (-єм)* / *-ам (-ям)*, які відображають норми західноукраїнського варіанта літературної мови та частково східноукраїнського. Зокрема в досліджуваних збірках широко представлено іменники чоловічого та середнього роду із флексіями:

-ом (тверда група): *вітром*, *дубом*, *клином*, *курієром*, *мохом*, *носом*, *пластом*, *селом*, *словом* тощо: *І клином* розлука гадюка погана лежить поміж нами (ІДЖ 1900, с. 8); *За летючим словом* тим мов цар за *курієром* вслід явитись мало (ІДЖ 1900, с. 18); *Він лиш носом* покрутив (ІДЖ 1900, с. 38); *По над селом* туман *дрижить* (ІДЖ 1900, с. 57); *Чорні стріхи* глипають нагнувшись, *мохом* *вкриті*, *корчами* *калини* (МІ 1898, с. 117); *І дунула на них вітром* з уст *ледяних*, і *пластом* *почала ніг метати на них* (ЗВН 1887, с. 4); *Під дубом* *стане*, *кличе*: «*Маню! Маню!*» (СТ 1906, с. 24);

-ем (-єм) (м'яка та мішана групи): *боєм*, *володарем*, *горем*, *дощем*, *жалем*, *лицем*, *румянцем*, *серцем*, *спокоєм*, *щастєм* та ін.: *Все жалем* *проймають* – не *можу забути!* (ІДЖ 1900, с. 8); *І румянцем* *облялося твоє лице* (ІДЖ 1900, с. 17); *Чути жаль твій і докори*, *чути серцем* (ІДЖ 1900, с. 10); *Серцем* *молив ся Мойсей* (МІ 1898, с. 24); *О, не будіть його, хмарки, дощем* *холодним живо* (ІДЖ 1900, с. 62); *Не довелось геройським боєм* *бить ся* (МІ 1898, с. 3); *Що щастєм, спокоєм* *здавалось, те попелу тепла верства* (ЗЛ 1896, с. 9); *З усміхнутим лицем* *в тій понурій тюрмі!* (ЗВН 1887, с. 18); *Ти будеш... серць володарем* (СТ 1906, с. 5); *Та з власним горем* *крий ся в власний ліс!* (SP 1906, с. 106) та ін.

Однак спорадично фіксуємо флексію твердої групи *-ом* в іменниках чоловічого роду м'якої групи: *Мов з дегтьом* *мід її я смакував* (ІДЖ 1900, с. 30); також виявляємо варіантні флексії *-ом/-ем* в іменниках чоловічого роду твердої групи: *Сам староста з комісарем* *прибули у село* (ЗВН 1893, с. 354); пор.: *Ще як у Самборі служив комісаром* (ЗВН 1893, с. 320). Таке змішування твердої і м'якої груп іменників особливо поширене в говорах південно-західного наріччя [207,

с. 213; 5, с. 98], зокрема в закарпатських говорах [155, с. 201] та в говорі галицьких лемків [18, с. 117–120].

У певних випадках вживання таких словоформ, на нашу думку, пов'язано з потребами віршування (*часом-плечом, коньом-батогом*): *Сей відси штовхне, відти той часом, сяк-так ми вемсь, удари обминаєм, ба й других пхнем самі на бік плечом* (ЗВН 1887, с. 57); *В тім зирк, аж возик надїїзжає горі селом – одним коньом. Край фірмана гайдук куняє, а фірман луска батогом* (ЗВН 1887, с. 196; ЗВН 1893, с. 361); пор.: *Старшенький хлопчик був біловолосий, ... з конем вербовим у руці* (ЗВН 1887, с. 70); *І мов нора та підземна трище ключем з під скали* (ЗВН 1887, с. 45).

В іменниках на зразок знання (знанням) флексія -ям (-ам), яку фіксує сучасна українська мова, «не могла фонетично утворитися з -ьмь, а з'явилася, як вважають мовознавці, під впливом більшості відмінкових форм однини і множини, в яких закінчення починаються з -я» [207, с. 213]. Пам'ятки української мови в іменниках типу *зілля* фіксують закінчення -ьемь (-емь), -ямь та -емь [80, с. 73].

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо такі варіантні закінчення в іменниках середнього роду II відміни:

-єм: *бажанєм, битєм, вітєм, волосєм, гордуванєм, житєм, заключенєм, здоровлєм, зілєм, камінєм, корінєм, листєм, наріканєм, обличєм, оружієм, павутинєм, піднебінєм, пірєм, повітрєм, проклятєм, промінєм, розбратанєм, розчарованєм, співчутєм, стогнанєм, сумлінем, терпінєм, униженєм, читанєм, чутєм, щастєм* та ін. До прикладу: *Мусить плуг квітки з корінєм рвати* (ЗЛ 1896, с. 33; див. також: ЗВН 1893, с. 103; ІДЖ 1900, с. 16; ЗЛ 1911, с. 33); *Люди павутинєм наш дух опліта* (ЗЛ 1896, с. 100; див. також: ЗЛ 1911, с. 102; ДН 1911, с. 249); *Твоїм щастєм, наче сонцем я би серце грів слабе* (ІДЖ 1900, с. 9; див. також: ІДЖ 1900, с. 25; ЗВН 1893, с. 67; ЗЛ 1896, с. 9; ST 1906, с. 117; ЗЛ 1911, с. 12); *Ангели б сіли там пірєм писать* (МІ 1898, с. 49); *Серце в твоїй груді битєм трівожним не зглушило ті слова* (ЗЛ 1896, с. 19; ЗЛ 1911, с. 19); *Твій свіжий слід я рад би цілувати і душу тим повітрєм наповати* (ЗЛ 1896, с. 27; ЗЛ 1911, с. 27; див. також: ЗВН 1893, с. 100; ДН 1911, с. 228); *Хай мій вид співчутєм серце вам не торкне!* (ST 1906, с. 95); *До мене йди і попускай вудила своїм бажанєм!* (ST 1906,

с. 111); *На лиці тривогу, правдивий страх перед життям пізнати* (ІДЖ 1900, с. 28; див. також: ЗВН 1893, с. 38, 50, 67; ЗЛ 1896, с. 20; ЗЛ 1911, с. 20; МІ 1896, с. 3, 36; ДН 1911, с. 13, 89, 165) та ін.

В окремих випадках цю флексію зумовлено також і римуванням. Але можна було б зробити заміну *-ем* на *-ям* і зберегти при цьому риму: *Блаженний муж, кого за тебе лають, кленуть і гонять і побють камінем; Вониж самі його тріумф підготовляють, самі своїм осудять ся сумлінням* (СТ 1906, с. 80).

-ям: *Чуття ще в серці полум'ям горять і думи рвуться як орел ширять* (ІДЖ 1900, с. 11); *Хоч не згасав ніколи огник мій, та полум'ям не бухав більш димився* (ІДЖ 1900, с. 23). Таку словоформу виявляємо у поодиноких випадках.

Іменники типу *знання, життя* в говорах південно-східного наріччя мають флексію *-ам*, натомість говори південно-західного наріччя – *-ем (-ом)*» [5, с. 98].

Місцевий відмінок. Варіантність у місцевому відмінку в сучасній українській мові є нормою для значної кількості іменників II відміни однини. Закінчення *-ові (-еві)*, *-у*, *-і* різні за походженням та часом виникнення. Зокрема, «за своїм походженням закінчення *-ові, -еві* – це закінчення давального відмінка однини іменників *й-основи*. У давній українській мові воно перейшло в давальний відмінок однини іменників *о-основи*, а пізніше в місцевий відмінок однини. [...] Сучасне закінчення *-у (-ю)* за походженням давнє закінчення місцевого відмінка однини іменників з колишньою основою на *-й-*. [...] Сучасне літературне закінчення *-і* фонетично розвинулося з давнішого закінчення *-ѣ*», яке з *о-основи* поширилося на інші [207, с. 14–15.]. Закінчення *-і* є найчастотнішим на теренах Полісся, натомість «форми *-ові/-еві* від назв істот сьогодні широко представлені в південно-східних діалектах, а південно-західні діалекти часто утворюють ці флексії і від назв неживих предметів, часто – з кінцевим *-и*» [244, с. 244–245].

Використання того чи іншого закінчення в місцевому відмінку зумовлено прийменниками й окремими суфіксами. У граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. мовознавці вказували на особливості вживання варіантних форм. Зокрема С.Смаль-Стоцький зазначив, що «в 7-ім відмінку маємо два закінчення: *-ї (-і)* та *-у*. Замість 7-го відм. одн. стоїть однак часто 3-ий, особливо у іменників

закінчених на *-о*: *при Олександрови, при панови, при батькови*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 68). На думку Є. Тимченка, «на *ові (у, і)* здебільшого мають назви осіб: *на козакові (козаку), братові (брату), на батькові (батьку)*. На *у* мають імення на *-й(ј), -ик, -ок, -ак, -як, -ко, -ви, -си*: *в краю, в гаю; на злодію, на песику, на канарку, в мішку, в куточку, в рахунку, на козаку, на гусаку, на сіряку, на шовку; в випуску, в воску*. Решта має льокатив на *-і* (при чому *г, к, х* мінять ся на *з, ц, с*)» (Тимч.Гр. 1917, с. 97). Окрім того, учений вказав на паралельні форми: *дасі і даху, льосі і льоху, цибусі і цибуху, віці і віку, капшуці і капшуку* (Тимч.Гр. 1917, с. 97). У сучасній українській літературній мові в місцевому відмінку однини деякі іменники чоловічого роду з односкладовими основами теж мають варіантні закінчення *-у* та *-і*, що залежить від місця наголосу в лексемі: *на роді–на роду, на ставі–на ставу, у гаї–у гаю* тощо [225, с. 121].

Отже, сучасна українська мова в іменниках чоловічого роду, що є назвами предметів, у місцевому відмінку однини з прийменниками *на, в (у)* допускає варіантні закінчення *-і, -ові* у твердій групі (*на щиті-щитові; на дубі-дубові*); *-і, -еві (-єві)* – у м'якій групі (*на пні-пневі; у стронції-стронцієві*); *-і, -еві* – у мішаній групі (*на мечі-мечеві; у плащі-плащеві*). Із прийменником *по* деякі з цих іменників мають варіантні закінчення *-у, -ові, -і* у твердій групі (*по щиту-щитові-щиті; по столу-столові-столі; по лісу-лісові-лісі*); *-ю, -еві (-єві), -і (-ї)* – у м'якій групі (*по каменю-каменеві-каменю; по Дунаї-Дунаєві-Дунаю*); *-у, -еві, -і* – у мішаній групі (*по плащу-плащеві-плащі*) [24, с. 206]. Однак в аналізованих поезіях І. Франка виявляємо паралельні форми *-у (ю), -і/-и, -ови* (вживання не завжди зумовлено наголосом) в іменниках чоловічого роду II відміни у місцевому відмінку однини, які відтворюють систему словозміни західноукраїнського літературного варіанта (См.-Ст.Гр. 1914, с. 68), а також, відповідно, відображають вплив говірок південно-західного наріччя [18, с. 117; 216, с. 14, 16].

Зокрема, в аналізованих поезіях здебільшого репрезентовано:

1) з прийменником *у (в)*:

– флексію *-у (-ю)* (*в блиску, у бою, у гаю, в візочку, в завою, в краю, в мізку, в піску, в плаю, у садочку, в смаку, в холодочку, у щільнику, в яру* та ін.), напр.: **В мізку**

мойім не вертів би нор (ЗЛ 1896, с. 19; див. ще: ЗЛ 1896, с. 35); *Безмежнеє поле в сніжному завою* (ЗЛ 1896, с. 22); *У садочку в холодочку гарна мати молода возить донечку в візочку* (МІ 1898, с. 15); *Ти сто людей побив у бою* (МІ 1898, с. 49; див. також: ІДЖ 1900, с. 6); *У щільнику малому було там троха меду* (МІ 1898, с. 55); *Голод вибух в перськїм краю* (МІ 1898, с. 94; див. також: ІДЖ 1900, с. 6); *В здоровлю дай і в смаку поживать твої кишки* (МІ 1896, с. 100); *В піску сріблястїм міг би ще твій слїд знайти* (ІДЖ 1900, с. 4); *Побачу вроду пишную твою в незівялїм, повнїм блиску* (ІДЖ 1900, с. 9); *Хай велитні могли співать, творить, ... в вісімдесятїм роцї* (ІДЖ 1900, с. 12); *В відлюднїм плаю я розсипав свій жаль* (ІДЖ 1900, с. 35); *Мов у гаю свисти дроздів гилька гильці подає* (ІДЖ 1900, с. 63); *В яру десь вовк завив* (СТ 1906, с. 41) та ін. Ненормативною для сучасної української мови є словоформа в храму: *Мов ті злодії, що в храму святїм зїйшлись на злочин* (СТ 1906, с. 37–38), яка є типовою для говору галицьких лемків [18, с. 117];

– флексію **-і** (у буряні, в вирї, у дворї, в лісі, в моментї, в пралїсі, в ровї, в родї, у розпалї, у розумї, у сні; в Любачовї, в Парижї, в Перемишлї та ін.), напр.: *Коли у сні тебе побачу, то... всю злість трачу* (МІ 1898, с. 13); *Гнівний у лютому розпалї не тямить, що здорове* (МІ 1898, с. 25); *Волїв би день один прожить у розумї* (МІ 1898, с. 28); *За се в ровї смерти ждав* (МІ 1898, с. 60); *То вже у них так в родї* (МІ 1898, с. 136); *Серед лісів тут живемо в бараці* (МІ 1896, с. 164); *В глибокїм, темнїм пралїсі мандрївець блудить змучений* (ІДЖ 1900, с. 18); *Пахуча та фіялка мила, що вяне у пустому буряні* (ІДЖ 1900, с. 24); *В лісі трави... до пояса* (ІДЖ 1900, с. 37); *То управитель у дворї сидить тепер?* (ІДЖ 1900, с. 37); *В кождому моментї съє вічності брильянт* (ІДЖ 1900, с. 51); *В глибокїм вирї бється і тоне* (СТ 1906, с. 61); *І було се вчера, в Парижї славнїм* (ЗВН 1893, с. 180); *Там в мене є стрик в Любачовї* (ЗВН 1893, с. 261); *В Перемишлї... стояв на мостї я в важкїй задумї* (ЗЛ 1896, с. 41) та ін.;

2) із прийменником **на**:

– флексію **-у** (на празнику, на фільварку): *На празнику життя не позиваю* (МІ 1896, с. 12); *Він на фільварку за селом* (ІДЖ 1900, с. 37);

– варіантні флексії **-і/-и** (за аналогією до давального відмінка): *на гробі, на ланцюсі, на мості, на океані, на огні, на хребті; на огни, на кони, на камени: Ти пам'ятник живий... на гробі власної надії* (ЗЛ 1896, с. 32); *Пів години мене провози на хребті* (МІ 1898, с. 63); *Чи волите до суду висіть стрімглав онтам на ланцюсі* (МІ 1898, с. 93); *Як на солом'янім огні святе смалили тіло* (МІ 1898, с. 100; ДН 1911, с. 107); *Що то ще жде тебе на океані?* (МІ 1898, с. 163); *А на безпечнім мості фальшивії брати стоять* (СТ 1906, с. 62); *Щоб ми не згоріли на польськ'їм огни* (ДН 1911, с. 212); *На тім кони поїде на короткий вік!* (ЗВН 1887, с. 149); *Сидить на камени, брязчить на струнах* (ЗВН 1893, с. 416) тощо. Флексія **-и** у місцевому відмінку поширена в закарпатських говорах [155, с. 202], у говорі галицьких лемків [18, с. 117]:

3) з прийменником **по**:

– флексію **-у** (*по садку, по порядку*): *По садку проходять люде* (МІ 1898, с. 15); *На жінок отих марних кождий глипнув по порядку* (МІ 1898, с. 161);

– флексію **-і** (*по Вавилоні, по відході, по помості, по сьвітї*): *І по блискучим ледовім помості гладкий протерли шлях мужицькі сани* (ЗЛ 1896, с. 41); *По відході его ми всю громаду спросили на таємну раду* (МІ 1898, с. 158); *Тих, ... розвіяв вихор житєвий по сьвітї* (ІДЖ 1900, с. 18); *Гуде по Вавилоні слава* (МІ 1898, с. 88).

В аналізованих поетичних творах засвідчено також і паралельне вживання флексій **-у** та **-ови** в межах однієї лексеми на позначення неістот (*на степу – по степови*): *На тім степу беззахиснім, безводнім, ... твоєю жертвою я впасти мушу* (СТ 1906, с. 84); *І пройшло як море крови, як пожежа по степови* (СТ 1906, с. 92), що є характерною особливістю говорів південно-західного наріччя, зокрема закарпатських [155, с. 118]. Виявляємо й такі поезії, у яких можна було б зробити заміну флексії **-у** (**-ю**) на **-і**, зберігаючи при цьому риму, напр.: *На твоїх полянах, в відлюднім плаю я розсипав свій жаль, губив свій сум; у твоїх запахах, неначе в раю окрилювався молодечий ум* (ІДЖ 1900, с. 35); *У гарячім, теплім краю, в сьвітлі, в блискавіці, в огні* (ІДЖ 1900, с. 91) та ін.

Варіантні форми на **-у** (**-ю**) та **-і** репрезентовано серед іменників, основа яких закінчується на задньоязиковий приголосний **і** при відмінюванні відбувається

чергування перед *i* (*страх* – у *страху*, *ланцюх* – на *ланцюсі*, *тік* – на *тоці*, *торг* – на *торзі*, *барак* – в *бараці*): *В годину скрути в страху геть розтікся!* (СТ 1906, с. 129); *В страсі* лице своє закрий (МІ 1898, с. 99); *На ланцюсі* за ноги висять на память праведним суддям (МІ 1898, с. 93); *Я на тоці* буду спати (МІ 1898, с. 127); *Дивують ся берези білокорі*, *Немов сільські дівчата на торзі* (СТ 1906, с. 30); *Серед лісів тут живемо в бараці* (МІ 1898, с. 164) тощо.

У сучасній українській мові в іменниках – назвах неістот середнього роду II відміни у формі місцевого відмінка однини нормативними є варіантні закінчення *-у(-ю)*, *-і*, однак лише з прийменником *по*, напр.: *по вікну-вікні*, *по місту-місті*, *по селу-селі*, *по тілу-тілі*, *по плечу-плечі*; *по полю-по полі*, *по обличчю-обличчі* [24, с. 206]. Однак в українській мові XIX – початку XX ст. мовознавці подавали дещо інші норми вживання варіантних форм у місцевому відмінку. Зокрема, С. Смаль-Стоцький зазначив, що нормативним є закінчення *-ї*, однак часто вживаним також є варіантна флексія *-ю* (*полі*, *-ю*, *оповіданю*, *-ї*); форми на *-и* (*на поли*, *в серці*) «розвинули ся після звукових законів із давних форм, але в письменній мові витискають їх чим раз більше з уживаня наведені висше форми анальогічні» (См.-Ст.Гр 1914, с. 78). В. Сімович допускав в іменниках середнього роду II відміни у місцевому відмінку однини, крім *-і (-ї)*, як варіантну флексію *-у (-ю)*, однак лише «в іменниках на *-ч*, *-ш* та *-я*: *віче* – на *вічу*, *весілля* – на *весіллю*, *життя*- в *життю*, *оповідання* – в *оповіданню*» (Сім.Гр. 1919, с. 177). Натомість Є. Тимченко нормативними вважав флексію *-і ((у) дереві, серці, бажанні, щасті)*, для іменників на *-енько* – закінчення *-у*: *на серденьку*, *в війську*; однак вказував, що «льокатив однини іменнів на *-е*, *-ння (нє)*, *-тя (тє)* діалектично має кінцівку *-ю*: *на морю*, *на виданню*, *в щастю*» (Тимч.Гр. 1917, с. 100–102).

У поезіях досліджуваних збірок І. Франка репрезентовано іменники середнього роду II відміни в місцевому відмінку з варіантними флексіями *-і*, *-у -ю*, що відображає західноукраїнський варіант літературної мови, а також із флексією *-и*, яка властива говорам південно-західного наріччя. Зокрема, виявляємо:

1) із прийменником *у (в)* іменники:

– із флексією **-і**: *у(в) болоті, у (в) горлі, в літі, у місті, в морі, у (в) нутрі, у (в) повітрі, у стаді, в товаристві, в ярмі* та ін.: **В болоті** гнилому вертять ся... дрібні червяки (ЗВН 1887, с. 43; див. також: ЗЛ 1896, с. 59); **А в тому морі** вир повстає сям-там (ЗЛ 1896, с. 103); **Мов рій у літі** люд загув (ЗВН 1887, с. 99); **Так невчений в товаристві** голову схиляє (МІ 1898, с. 34); **Голос в горлі** задушив переляк (МІ 1896, с. 55; див. також: ЗЛ 1896, с. 12); **Я... вже й у місті** шуму наробив (МІ 1896, с. 68); **Хай нервні білоручки та пустопляси** риють ся **в своїм нутрі** (ІДЖ 1900, с. 13; див. ще: ІДЖ 1900, с. 50); **Мов віл в ярмі** я чув на собі прут (ІДЖ 1900, с. 23); **У повітрі** сурми грають (ІДЖ 1900, с. 56; див. також: ЗЛ 1896, с. 44); **Він був вовк у твоїм стаді** (СТ 1906, с. 126) тощо;

– із флексією **-у**: **У серденьку** на дні від малечку лелію (ЗЛ 1896, с. 52);

2) із прийменником **на** іменники:

– із флексією **-і** (*на дні, на лиці, на лоні, на сонці, на полі* та ін.), напр.: **На** живім природі **лоні**... сумирно спочив Христос (ЗВН 1887, с. 21); **Сліз гірких потоки на** твоєму **лиці** блідому лишають слід свій (ЗЛ 1896, с. 32; див. також: ІДЖ 1900, с. 10); **Та в серці щось порвалось би на дні** (ЗЛ 1896, с. 10; див. також: ЗВН 1887, с. 55; ЗЛ 1896, с. 52, 60, 61; МІ 1896, с. 54); **Ти гуляй на сонці, пані** (ЗЛ 1896, с. 24); **За Сяном ось на полі** сніговому (ІДЖ 1900, с. 41) тощо;

– флексією **-ю** (*на подвір'ю, на Поділю, на узбереж'ю, на Пігірю*), напр.: **Прийшли ми, на подвір'ю** встали По давньому і поглядали (ЗВН 1887, с. 238); **Родився я на** золотім **Поділю** (ЗВН 1893, с. 221); **А супротив села на узбереж'ю** майдан широкий (ЗВН 1893, с. 416); **На Пігірю** села невеселі простяглися долом-долинами (МІ 1896, с. 117).

Флексія **-у (-ю)** для більшості іменників середнього роду II відміни є ненормативною (варіант з **-у** є нормою лише для іменників твердої групи із суфіксом **-к, -ечк**: *на яєчку, у містечку* [225, с. 121–122]). Однак саме цю форму, яка збереглася в говорах південно-західного наріччя, зокрема в говорі галицьких лемків [18, с. 117], широко репрезентують досліджувані поезії І. Франка. Флексію **-у (-ю)** виявляємо у збірках:

– «З вершин і низин» (1887): в пониженю (с. 31), въ проміню (с. 44), в напруженю, в роздразненю (с. 92), на подвірю (с. 238); 1893: в ожиданю (с. 77), в лахмітю (с. 87), в волосю (с. 180), по зілю (с. 192), на Поділю (с. 221), на узберіжю (с. 416);

– «Мій Ізмарагд» (1896): в щастю (с. 38), у лахмітю (с. 71), при збудженю (с. 98), на Підгірю (с. 117), по полю (с. 41);

– «Із днів журби» (1900): на згірю (с. 32), в мовчаню (с. 76), у повітрю (с. 79);

– «Semper tiro» (1906): у стовпищу (с. 84), в безголовю (с. 120);

– «Давнє і нове» (1911): в терпіню (с. 9), в щастю (с. 50), у лахмітю (с. 73), по роздорожу (с. 95), на передмістю (с. 116) тощо.

В іменниках *горе, житє, змаганє, море, отупінє, сконанє*, які є частовживаними в аналізованих збірках, І. Франко теж використовував форми на -у (-ю): в (у, при) житю, у (в) горю, у сконаню, в морю, по (в) отупіню, в змаганю, які були нормативними для західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. До прикладу: *Пурпуром сонічко сходить, пурпуром криєть ся в морю*; так був і ти все спокійний *в щастю і в горю* (МІ 1898, с. 38); *У тім хижацькім стовпищу* голоднім, знесилений *в змаганю* тім безпліднім тоєю жертвою я впасти мушу (СТ 1906, с. 84); *В житю* мабуть ніщо нас не сполучить (ЗЛ 1896, с. 11); *Чи може лежить який гріх великий на твоім сумліню* (ЗЛ 1896, с. 55); *Волів би день один прожить у праці, в чеснім змаганю* (МІ 1898, с. 28); *В пості, самоті, мовчаню* слухать голосу душі (ІДЖ 1900, с. 76); *На шнурі у повітрю* долетіти наче птах (ІДЖ 1900, с. 79).

У сучасній літературній мові іменники чоловічого і середнього роду ІІ відміни з прийменником *по* можуть мати варіантні закінчення -у та -і, але переважно ці лексеми вживаються із закінченням -у [225, с. 122]. У поетичних творах аналізованих прижиттєвих збірок І. Франка із прийменниками *по, в (у), на* засвідчено такі варіантні флексії (однак не всі словоформи є нормативними в сучасній українській мові):

-у(-ю)/-і: *по селу - по, в селі; по двору - у дворі; в раю - у раї; в морю - по, на морі* та ін. До прикладу: *Йїх спів по селу* враз з єго свистом гомонів (ЗВН 1887,

с. 12); *Загримотів, що аж луною покотило по всім селі* (ЗВН 1887, с. 198); *В селі там пси десь лають* (ІДЖ 1900, с. 13; див. також: ЗВН 1887, с. 99, 101, 104, 111, 137; МІ 1896, с. 120, 124, 132, 136; ДН 1911, с. 133); *Босі діти по двору гуляють* (МІ 1896, с. 117); *І тривога як ніч залягла у дворі* (МІ 1896, с. 112); *В тім раю без краю воно заридало без слів* (ЗЛ 1896, с. 45; див. також: ІДЖ 1900, с. 35; СТ 1906, с. 24; ДН 1911, с. 99); *Согрішив Адам у раї* (ДН 1911, с. 99); *Сонічко сходить, пурпуром криєть ся в морю* (ДН 1911, с. 50); *Парус мов на далекім морі* (ЗВН 1887, с. 11) тощо;

-у (-ю) / -і / -и: *по, в полю - у (в), на полі - у поли.* Наприклад: *Пусто і мертво по полю* (ЗВН 1887, с. 13; див. також: ЗВН 1887, с. 54; ЗВН 1893, с. 23 ЗЛ 1896, с. 22; МІ 1896, с. 141); *Не покину праці в полю* (ЗВН 1893, с. 86); *У полі нема роботи* (ЗВН 1887, с. 85; див. також: ЗВН 1887, с. 195; МІ 1896, с. 22; МІ 1896, с. 132); *В те, що на полі... хлоп робить – не мішаюсь я* (ЗВН 1887, с. 117; див. також: ЗЛ 1896, с. 41); *Сторчить он плуг у поли* (ЗВН 1893, с. 211) та ін.

У багатьох випадках вибір флексії -у чи -і залежить від римування (*гаю-кохаю, розмаю-маю, селі-чмелі, морі-зорі*): *Ой розпушу ж я мрії по зеленому гаю, чей знайду очи тії, що безмежно кохаю* (СТ 1906, с. 46); *Ой, розсиплю я співи, як росу по розмаю... Гей, прибудь, моє серце, бо я втіхи не маю* (СТ 1906, с. 46); *Три дни й три ночи вітер бив судно по чорнім морі; вже думав цар: скінчив ся світ, погасло сонце й зорі* (МІ 1898, с. 104); *В ранці рано по селі то не пчоли, не чмелі глухо зажурчали* (МІ 1896, с. 124) та ін.

Така варіантність форм у поетичних творах І. Франка свідчить про відсутність чітких норм в українській мові початку ХХ ст. щодо вживання паралельних словоформ у місцевому відмінку в іменниках II відміни.

Досліджувані поетичні твори І. Франка репрезентують розмаїття варіантних відмінкових закінчень іменників II відміни однини, зокрема серед іменників чоловічого роду – в родовому, давальному, знахідному, орудному та місцевому відмінках, натомість із-поміж іменників середнього роду – лише у називному, орудному та місцевому відмінках (див.: Табл. 3.3; 3.4).

Таблиця 3.3.

Особливості відмінювання іменників II відміни в поезії І. Франка.

Чоловічий рід. Однина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Р.в.	-а (-я) / -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)	-а (-я)/ -у (-ю)
Д.в.	-ови	-еви (-єви), -ови / -у	-у (-ю)	-ови, -еви / -у (ю)	-ови	-ови (-єви) / -у (-ю)	-ови, -еви / -у (ю)	-ови
З.в.	–	Н.в./Р.в.	Н.в./Р.в.	Н.в./Р.в.	Н.в./Р. в.	Н.в./Р.в.	Н.в./Р.в.	Н.в./Р.в.
О.в.	-ом/ -ем	-ом/ -ем (-єм)	-ем (-єм)	-ом/-ем (- єм)	-ом/ -ем (-єм)	-ом/ -ем (-єм)	-ом/ -ем (-єм)	-ом/ -ем (-єм)
М.в.	-і	-у(-ю) /-ови, -і/-у	-у(-ю), -і	-і/-у, -у (-ю)	-у (-ю), -і	-у/-ови, -і	-і/-у, -у (-ю)	-і/-у, -у (-ю)

Таблиця 3.4.

Особливості відмінювання іменників II відміни в поезії І. Франка.

Середній рід. Однина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Н.в.	-є	-є	-є/-я	-є/-я	-є	-є	-є	-є
Д.в.	–	-у (-ю)	–	-у (-ю)	-у (-ю)	–	-у (-ю)	-ю
О.в.	-ем/ єм	-ем (-єм)/ -ом	-ем (-єм)	-ем (-єм)	-ем (-єм) /-ам (-ям)	-ем (-єм)	-ем (-єм)	-ем (-єм)
М.в.	-і/-ю	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)	-і, -у (-ю)

Множина. Родовий відмінок. В аналізованих поетичних творах І. Франка в іменниках чоловічого роду II відміни у формі множини репрезентовано варіантні флексії *-ей/-ий*, які «свідчать про різні рефлекси стародавнього закінчення *-ї-основ -ьи* (←*-*ьjъ*), під вплив яких потрапили й іменники *-jō-основ* (*гроші, коні*)» [202, с. 14]. С. Смаль-Стоцький у «Граматиці руської мови» (1914) зауважував, що в

українській мові початку ХХ ст. «закінчення відмінкові [іменників чоловічого роду – *І.Ш.*] в множині відповідають докладно закінченням твердої відміни» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 71), відповідно, мовознавець допускав лише форми на *-ий*: *гостий, коний*. Натомість для східноукраїнського варіанта літературної мови нормативною була лише флексія *-ей* (Тимч.Гр. 1917, с. 98; Сім.Гр. 1919, с. 172), при цьому В. Сімович вказував, що *-ий* – закінчення, характерне для західноукраїнських говорів (Сім.Гр. 1919, с. 172).

У досліджуваних поезіях І. Франка фіксуємо паралельні форми на *-ей/-ий* в іменниках II відміни (*коней, очей; коний, очий*): *З очей би потік сліз полляв ся рвучкий* (ЗЛ 1896, с. 10; дивт. також: ІДЖ 1900, с. 29, 47; МІ 1896, с. 100); *І вже щеза з перед очий рукопис* (СТ 1906, с. 117; див. також: ДН 1911, с. 57, 107); *Весна прийшла, а з нею враз багато людий, возів і коний і сокир* (СТ 1906, с. 25) та ін.

У виданнях та перевиданнях поезій І.Франка виявляємо хитання у виборі форм. Зокрема у збірці МІ (1898) репрезентовано вживання словоформ на *-ей*, натомість у доповненому перевиданні збірки ДН 1911 року виявляємо заміну на діалектну флексію *-ий*: *Та сльози щирії з очей/з очий біжать* (МІ 1898, с. 10; ДН 1911, с. 107; див. також: МІ 1898, с. 10; ДН 1911, с. 16; МІ 1898, с. 64; ДН 1911, с. 69); *Зітхаючи глибоко, мовчки ще раз обходять коней/коний конюхи* (МІ 1898, с. 150; ДН 1911, с. 150), яка збереглася у закарпатських говорах [155, с. 204, 228], у говорі галицьких лемків [18, с. 121–122], у говорі батюків [16, с. 46]. У тих випадках, де «кінцевий *и*, частково редукуючись, переходить в *і*, а *ь* у сильній позиції вокалізується в *е*», маємо флексію *-ей*, нормативну для сучасної української літературної мови та більшості її говорів; «у ненаголошеній же позиції зберігається відповідно голосний *и*» [202, с. 15]. Деякі іменники «колишньої *-s*-основи під впливом іменників *-ї*- основи набули форми на *-ей* як нормативні (*очей*)» [202, с. 13].

Виявлено одиничний випадок вживання флексії *-ей* в іменниках чоловічого роду II відміни твердої групи в родовому відмінку множини за аналогією до іменників колишніх *-ї*-основ [5, с. 103], що збереглася в бойківських говірках [149, I, с. 69]. Зокрема, форму *братаей* фіксуємо у поезії «Данина» із збірки «Балады и рассказы» (1876): *На горахъ Днѣпровскихъ градъ Кієвъ стоить, а въ городѣ томъ троє братаей*

княжить (БР 1876, с. 5). Однак у доповненому та останньому прижиттєвому виданні «Із літ моєї молодости» (1914) І. Франко змінив флексію *-ей* на *-ий*: *На горах Дніпрових град Київ стоїть, а в городі тім троє братий княжить* (ІЛМ 1914, с. 55). Нормативною для української мови кінця XIX – початку XX ст. була словоформа *братів* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 65; Тимч.Гр. 1917, с. 91; Сім.Гр. 1919, с. 146), яку також виявлено в збірці «Із літ моєї молодости» у формі родового (задля рими) та знахідного відмінків множини: *Чи-ж братня се любов, братів За ближніх не вважать? Вони нас вчать любови слів, Самі-ж їх не держать* (ІЛМ 1914, с. 19); *Братів з'єдинити союзами згоди, Піднять їх високо між інші народи* (ІЛМ 1914, с. 44).

Знахідний відмінок. У сучасній українській мові варіантні закінчення знахідного відмінка властиві іменникам – назвам істот у множині, зокрема іменникам, що позначають назви свійських тварин (*волів-воли, коней-коні*). [225, с. 127] Таку варіантність флексій простежуємо в аналізованих поетичних творах І. Франка: *Ще раз обходять коней конюхи* (МІ 1898, с. 150); *Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи потратували всю ниву убогого твого сусіда* (МІ 1898, с. 23); *Підсніжники збудила в голім гаю і жайворонки вивела з тюрми* (СТ 1906, с. 29); *Йїх на всю ніч післали коні пасти* (МІ 1896, с. 135) та ін.

Подекуди вживання знахідного-називного та знахідного-родового множини зумовлене римуванням (*волів – грів*): *Не мож сказать, про хлопа дбав він, Як дбав про коней і волів: В зимі три вози дров давав він, Щоб хлоп продроглі кости грів* (ЗВН 1898, с. 85) та ін. Паралельне вживання «форм родового і знахідного відмінків у множині від назв тварин» [29, с. 18–19] є специфічною рисою сучасної української літературної мови. Знахідний відмінок іменників – назв істот чоловічого роду витіснявся формами родового відмінка протягом століть, про що свідчать писемні пам'ятки [див.: 72, с. 107; 71, с. 119; 82, с. 125; 189, с. 3; 188, с. 57]. Родовий відмінок у формі знахідного в іменниках – назвах тварин з'явився найпізніше, оскільки «в ролі суб'єкта дії істоти виступають значно рідше, ніж особи» [6, с. 437].

Із-поміж іменників – назв неістот у знахідному відмінку множини виявлено варіантні форми, зокрема форми, що дублюють форми називного та родового відмінків. Уживання таких варіантних словоформ простежуємо серед іменників

чоловічого та середнього роду II відміни у формі знахідного відмінка множини: *Ти злодійко, чужі снопи крадеш!* (ІДЖ 1900, с. 29); *Ой, розсиплю я сніви, як росу по розмаю* (СТ 1906, с. 46); *І кинувсь я листки ті дивні рвати* (СТ 1906, с. 105); *Мов слухав голосів якихсь далеких* (МІ 1898, с. 144); *І слухав пташок голосів пречудних* (ЗВН 1893, с. 176); *А збери в одно огнище всі думки і всі бажання* (СТ 1906, с. 134); *Тай діти ж то над все любили слухать его пісень і оповідань!* (МІ 1898, с. 137). Форма родового відмінка у формі знахідного, як зазначає Є. Тимченко, поширилася на іменники – назви неістот під впливом іменників – назв істот (Тимч.Гр. 1913, с. 260). Таку форму виявлено здебільшого в усному мовленні і в мові художньої літератури, яка є «стильово-комбінаторним еквівалентом знахідного відмінка» [29, с. 34; див. також 122, с. 40]. Однак ці конструкції розвинулися «не тільки внаслідок впливу категорії істот на категорії неістот, а є й продовженням в українській мові родового-знахідного однини об'єкта, тимчасово чи частково охопленого дією» [268, с. 54; див. також: 101, с. 97; 100, с. 227]. Форми знахідного відмінка, що дублюють форми родового, набули значного поширення в українській мові першої половини ХХ ст.

В аналізованих поетичних творах І. Франка вживання варіантних форм знахідного відмінка зумовлене вимогами ритміки, звуковим оформленням, напр.: *Червона рожка, червона рожка над усі квіти гожа; не бачу рожі, не бачу рожі, лиш єї личка гожі* (ЗЛ 1896, с. 46).

Орудний відмінок. У сучасній українській мові основною є форма орудного відмінка множини із флексією *-ами(-ями)*. Водночас флексію *-ми*, яка походить із давньої *-ьми* [4, с. 90], зберегли лише поодинокі іменники. Щодо форми на *-има*, яка є залишком двоїни, то її має кілька іменників: *очима, плечима, ушима* [268, с. 78]. Однак у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. в орудному відмінку множини нормативними були флексії *-ами (-ями)*; натомість варіантне закінчення *-ми* мали тільки лексеми *крило (крилами/крильми), око (очима/очами), кіньми* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 72, 77). У східноукраїнському варіанті флексія *-ми* була допустимою у лексемах *кіньми, гістьми, чобітьми* (Тимч.Гр. 1917, с. 99). В аналізованих поезіях виявляємо іменники II відміни множини у формі

орудного відмінка із закінченнями **-ами/-има/-ми** (туманами, ланами, плечима, очима; кіньми, жолудьми, крильми): *Та ах, іще мряки густі туманами Розсіли ся гордо над Руси ланами* (ІЛМ 1914, с. 44); *Піп плечима стиснув* (МІ 1896, с. 133); *Готама Будда, Азії світило, Очима духа бачив сю пригоду* (МІ 1896, с. 56; див. ще: МІ 1896, с. 122); *Аглая іде і очима стріля!* (МІ 1896, с. 62); *За годинку просадив всі гроші й бричку з кіньми* (ІДЖ 1900, с. 38; див. також: МІ 1896, с. 137); *Лиш дуб могутий, жолудьми багатий, спокійно в темну, зимну даль глядить* (ЗВН 1887, с. 56); *В даль полинь крильми сокола!* (ІЛМ 1914, с. 44) та ін.

Місцевий відмінок. У сучасній українській мові для іменників II відміни у місцевому відмінку множини нормативним є закінчення **-ах (-ях)** [225, с. 127; 100, с. 234; 24, с. 203], що сягають давніх форм колишніх **-ā-, -jā-**основ [4, с. 91] та які фіксуємо й у граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 65–79; Тимч.Гр. 1917, с. 92; Сім.Гр. 1919, с. 155, 173).

Однак поезії із досліджуваних збірок І. Франка репрезентують варіантні закінчення в іменниках в місцевому відмінку множини, зокрема **-ах (-ях) / -ам / -ох / -ех**. Здебільшого переважають іменники із сучасною флексією **-ах** (*по бульварах, по варстатах, в городах, по лісах, по місцях, по садах, по селах, по серцях, по тернах, на тротоарах, по хатах* та ін.): *На шлях тернистий сам подав ся І цупко по тернах подрав ся* (МІ 1896, с. 5); *В найбогатших городах Бідні з голоду вмирають по бульварах і садах* (МІ 1896, с. 94); *І від того дня по селах ходить* (МІ 1898, с. 141); *На тротоарах ще прохожих сила* (ЗЛ 1896, с. 34); *Голос духа чути скрізь: По курних хатах мужицьких, По варстатах робітницьких, По місцях недолі й сліз* (ЗВН 1887, с. 2); *І дотик твій із терня рожі родить, І по серцях мов чар солодкий ходить* (СТ 1906, с. 7) тощо.

В окремих випадках закінчення **-ах** зумовлене римунанням (*по полях-шлях, по кораблях-шлях*): *Та тумани хитають ся, понад селом згуцають ся, розлягли ся по полях, щоб затьмити людям шлях* (ІДЖ 1900, с. 57); *Та заким рушáть, пускайте Скрізь огонь по кораблях, Щоб всі знали, що нема нам Вороття на старий шлях* (СТ 1906, с. 11).

В аналізованих поетичних творах І. Франко інколи вживав форми із закінченнями *-ам*, *-ех* (*по параграфам, в очех*). Зокрема у другому виданні «З вершин і низин» (1893): *По параграфам правду виміряють, але неправда і без міри ллеть ся* (ЗВН 1893, с. 162); *В очех міні меркне вже світ* (ЗВН 1893, с. 191). На сьогодні флексія *-ам* (за аналогією до давального відмінка) у місцевому відмінку множини є поза нормою [229, с. 206]. Припускаємо, що це зумовлено впливом язичія. Натомість закінчення *-ех* властиве для говорів південно-західного наріччя [207, с. 238], зокрема цю форму засвідчено в долівському говорі [19, с. 64–66], у говорі батюків [16, с. 4–44], а також на півночі Бойківщини [168, с. 57].

Подекуди використання флексій *-ам*, *-ох* пов'язано з версифікаційними потребами (*продам – лідам, очох – Бог*), напр.: *За слово своєї честі не продам. По що міні воно? Чи нам же іти по ангельським слідам?* (МІ 1898, с. 91); *Як запорохи чоловік знести не може у очох, так гордості в душі людській не зносить Бог* (МІ 1898, с. 46–47); *Почервонів, а у очох заграли іскорки зловіщі. Der teuxel drein! Він тут на герці прийшов зо мною! Швабський кньох!* (ЗВН 1893, с. 367), пор.: *За те таємне щось, що тліє полускрито в очах твоїх* (ЗЛ 1896, с. 14); *І в очах ще вогких від любови і жаги дикі іскри горять* (МІ 1896, с. 108); *В очах огонь сльозу згасить захоче* (СТ 1906, с. 8) тощо. Для сучасної української мови флексія *-ох* – ненормативна. Це давнє закінчення місцевого множини (результат впливу іменників чоловічого роду, зокрема колишніх *ŷ*-основ [80, с. 63; 4, с. 91]), яке репрезентують карпатські діалекти [126, с. 90; 5, с. 225], хоча відоме й у галицько-буковинських [5, с. 219; 126, с. 77; 16, с. 43; 170, с. 40; 19, с. 4], а також характерне для лемківських говірок [18, с. 119, 124; 154, с. 182; 126, с. 103; 73, с. 116], бойківських [168, с. 57; 179, с. 125] та закарпатських [17, с. 64–65; 248, с. 56] говірках.

Отже, динаміку словоформ іменників II відміни множини простежуємо у відмові від словоформ, спровокованих впливом язичія, у відмові від вузьких говіркових форм, а також від форм, притаманних для східноукраїнського варіанта, на користь західноукраїнського (див.: Табл. 3.5.).

Таблиця 3.5.

Особливості відмінювання іменників II відміни в поезії І. Франка. Множина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Р.в.	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей	-ий	-ий	-ий/-ів
З.в.	–	Р.в.	–	Н.в./Р.в.	Р.в.	Н.в.	–	–
О.в.		-ми	–	-има	-ми	–	–	-ами /-ми
М.в.	-ах	-ах /-ам/-ех	-ах	-ах /-ам/-ох	-ах	-ах	–	-ах

3.2.3. III відміна

У сучасній українській мові до III відміни належать іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи колишніх -й- та -ї- основ (*кров, любов, ніч, вість*) та іменник *мати* [225, с. 91]. Особливістю іменників цієї відміни, які засвідчено в аналізованих поезіях І. Франка, є наявність варіантних форм в орудному відмінку однини, а також у родовому та орудному відмінках множини.

Однина. Простежуємо лише флексію **-и** у родовому, давальному та місцевому відмінках однини (окрім двох випадків вживання флексії **-і** в місцевому відмінку), що зумовлено загальною тенденцією для західноукраїнського варіанта літературної мови (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75–76): *Не забудь, не забудь Юних днів, днів весни, **Жизни** путь, темну путь Прояснюють вони* (ЗВН 1887, с. 9); *Та лучі сонця зіцлували З лиця небес ту мглу **печали**,* (ЗВН 1887, с. 11); *На живім природи лоні, Змитий з **крови**, ран і сльоз...* (ЗВН 1887, с. 21); *Ти добра, щира! О, не ошукаєш **Мойого серця гордості** лускою* (ЗЛ 1896, с. 20; ЗЛ 1911, с. 20); *Не любить **Руси** він ні раз!* (МІ 1896, с. 5); *Ти взяв один з мого життя момент, І слово темне підшукав та вчене, І **Руси** возвістив: «Ось декадент!»* (МІ 1896, с. 11); *Чий дух до земного прилип, Той **смерти** попаде у власть Не осягнувши, що бажав* (МІ 1896, с. 35) ; *На празнику життя не позіваю, Та в **бідності** не опускаю рук* (МІ 1896, с. 12); *Хоч в бруді й **вохкості** жила як звір, Та чистоту над все вона любила* (МІ 1896, с. 98); *Серце, ось тобі дар: вічно в **юності** жить!* (МІ 1896, с. 110) та ін., але: *Волів би день один прожить **У чесності**, в думках*

святих (МІ 1896, с. 28); *Чим груди повні, чим душа живе, У розкоші* любови і бажаня (МІ 1896, с. 57); пор.: *У роскоши* вкаже скриті муки (ЗВН 1887, с. 35; ЗВН 1893, с. 83).

Орудний відмінок. В іменниках жіночого роду III відміни, які виявлено в досліджуваних поетичних творах І. Франка, фіксуємо варіантні закінчення *-ію/-ью/-єю/-ю*. У сучасній українській літературній мові представлено лише закінчення *-у (-ю)*, перед якими подовжується (на письмі подвоюється) попередній приголосний звук (крім губного та *р*): *сіллю, тінню, міццю* [225, с. 128–129]. Як відомо, до III відміни належать іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи колишніх *-ї-* та *-ї-*, у яких відбулися певні фонетичні зміни, внаслідок чого з давніх форм на *-ью, -ию* (*матерью, материю*) утворилися сучасні *любов'ю, кров'ю, матір'ю* [207, с. 233; 175, с. 114–115; див. також: 225, с. 129]. Подовження приголосних в орудному відмінку іменників III відміни є наслідком історичного явища «асиміляції звука *й* до попереднього м'якого приголосного після занепаду редукованих *ь* та *и* (*ночью і ночью=ночью і ночийу* дало *ніччю*)» [122, с. 47]. У поезіях, які репрезентують аналізовані збірки І. Франка, переважають словоформи із закінченням *-у (-ю)* (*безголовю, жердю, зеленю, любовю, міццю, мудростю, нічю, поганю, розкішю, тіню*, але: *цвіллю, сіллю*), напр.: *І мудростю* ви не чваніть ся! (ЗВН 1887, с. 163); *Що ти робиш, що панад річку з жердю* ходиш? (МІ 1898, с. 30); *А нічю* йди с тим до друзяк своїх (МІ 1898, с. 66; див. також: ЗВН 1887, с. 155; ST 1906, с. 57, 70, 112; ДН 1911, с. 89); *Я чув і з жаху весь тремтів, і розкішю* впивав ся (ЗЛ 1896, с. 53; ЗЛ 1911, с. 53; див. також: ST 1906, с. 104); *Під тіню* дерев край малого ставка Олександр сидів (МІ 1898, с. 63); *Зілем, зеленю* обвита, плеще, грає, мов жива (ІДЖ 1900, с. 59); *Подякуємо ми любовю* (ЗВН 1887, с. 201; див. також: ST 1906, с. 120; ДН 1911, с. 191); *Ніби свому безголовю* сам вірить не хотів (ЗВН 1887, с. 244); *Ми його надишем міццю* духа (ST 1906, с. 90); *З усею поганю* він був потрібний (ST 1906, с. 112); *Із за закрута одного враз дараба* вплива – *зілем, зеленю* обвита (ІДЖ 1900, с. 59; див. також: ЗВН 1893, с. 182). Відсутність подвоєння було характерне для «західних українських говірок: *сіль-сілю, ніч-нічю*», про що зазначав В. Сімович (Сім.Гр. 1919, с. 170). Однак виявляємо поодинокі

форми з подвоєнням (*цвіллю, сіллю*): *Багно гнилеє між крайів Європи, покрите цвіллю... густою!* (ЗВН 1893, с. 182; див. ще: ЗВН 1893, с. 178), *Чом же не став ся ти сіллю землі?* (ЗВН 1893, с. 199) та припускаємо, що І. Франко вживав їх за аналогією до східноукраїнського варіанта літературної мови, оскільки граматики Є. Тимченка, В. Сімовича фіксують зазначені вище форми із подовженням приголосних (Тимч.Гр. 1917, с. 109; Сім.Гр. 1919, с. 169).

У поетичних творах І. Франка, зокрема у збірці «З вершин і низин», виявляємо поодинокі випадки вживання варіантних флексій *-ію/-ью/-ею*. Зокрема фіксуємо:

– флексію *-ію* (*кровію, смертію*), яка збереглася у південно-західних говорах, зокрема в гуцульських [4, с. 61]: *Ся буря і метіль страшна калюжі кровію червоні не замітала!* (ЗВН 1887, с. 163; див. ще: ЗВН 1887, с. 90); *Від рана з нас кождий нині вже гонивсь, немов листок той над водою, двічі над смертію самою!* (ЗВН 1887, с. 177). Пор.: *Облитий кровю праведних героїв, ти смієш Мирона імя поганить?* (ЗВН 1893, с. 71; див. також: ЗВН 1887, с. 6, 49, 67, 105, 173, 201, 211, 244; ЗВН 1893, с. 71, 79, 83; СТ 1906, с. 120; ДН 1911, с. 173); *Перед смертю за вбійство смертну не відтернів муку* (ЗЛ 1896, с. 29; ЗЛ 1911, с. 29) та ін. С. Смаль-Стоцький та В. Сімович вказували на нормативність вживання флексії *-ю*, рідко – *-ію*: *нічу, вартістю; кровю-кровію, любовю-любовію* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75–76; Сім.Гр. 1919, с. 171), проте С. Смаль-Стоцький допускав також і варіантні закінчення *-ію* та *-ью*: *частію і частю, сілью і сіллю* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75–76). Натомість в «Українській граматиці» Є. Тимченка фіксуємо лише варіантні флексії *-у (-ю)* та *-ію* в орудному відмінку однини: *річку, тінію, частю, вдячністью* (Тимч.Гр. 1917, с. 107–108).

– флексію *-ью* (*грудью*): *То кляв, то Богови молив ся, то всею грудью кашляв він* (ЗВН 1887, с. 243), пор.: *А грудю заступив своєю!* (ЗВН 1893, с. 366); *То кляв, то Богови молив ся, То всею груддю кашляв він* (ЗВН 1893, с. 387). Форми на *-ью* «при відповідних умовах становлять перехідну стадію до подвоєння кінцевого приголосного основи. В українських пам'ятках XVI ст. форми на *-ью* переважають у пам'ятках Волині і Наддніпрянщини» проте в галицьких пам'ятках поряд із формами на *-ію* виявлено і форми на *-ю (-ью)* [80, с. 90–91];

– флексію **-ею**: *пядею* (ЗВН 1887, с. 66): *Так наші молоти гриміли раз у раз, і пядь за пядею Ми місця здобували* (ЗВН 1887, с. 66). Така словоформа утворилася під впливом орудного відмінка однини іменників І відміни і переважно виступає у говорах нижнього Подністров'я [5, с. 100].

Отже, вживання варіантних форм в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни в аналізованих поетичних творах І. Франка свідчить про дотримання норм західноукраїнського варіанта літературної мови, частково східноукраїнського, а також про вплив галицько-буковинських говорів (див.: Табл. 3.6.).

Таблиця 3.6.

**Особливості відмінювання іменників III відміни
в поезії І. Франка. Однина**

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Р.в.	-и	-и	-и	-и	-и	-и	-и	-и
Д.в.	-и	-и	-и	-и	-и	-и	-и	-и
О.в.	-ью	- ю/- ію/- ью/- ею	-ю	-ю	-ю	-ю	-ю	-ю
М.в.	-и	-и	-и	-и/-і	-и	-и	-и	-и

Множина. Родовий відмінок. В аналізованих поезіях І. Франка в іменниках жіночого роду III відміни у формі множини фіксуємо наявність варіантних закінчень **-ей / -ий / -ів**, нормативною з яких для сучасної української мови є лише **-ей** [225, с. 129]. На особливості вживання закінчень **-ий** та **-ів** вказав С. Смаль-Стоцький, зазначивши, що «коли інші відмінки множини іменника женського роду (особливо імена двоскладові) мають наголос на закінченню, то звичайно вирівнуємо з ними 2-ий відм., прикладаючи до него закінчене **-ів** (**-ів**) з наголосом. Але і без тих причин подибується чим раз частійше закінчене **-ів** (**-ів**), особливо на Україні замість **-ий**; н.пр. *користів, костів, повістів, ночів*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 72). Натомість у граматиці Є. Тимченка зазначено, що генітив множини закінчується на **-ей**, «з наголосом на **-ей** в двоскладових, або ж діалектично на **-ий** (**ий**) з наголосом на пні: *річей-річій, ночей-ночій, грудей-грудий*. Кінцівку на **-ів** мають слова на **-ці**: *мудроців, задроців*; і часом імення на **-сть**: *вдячностів*» (Тимч.Гр. 1917, с. 109).

Однак В. Сімович вказував, що для іменників III відміни нормативним є лише закінчення *-ей*; для іменика *мати* допускав варіантні флексії *-ей/-ів*: *матерів-матерей* (Сім.Гр. 1919, с. 168).

Отже, в аналізованих поезіях І. Франка фіксуємо:

1) флексії ***-ей/-ий*** (*властей, грудей, костей, пядей, страстей, цілей; властий, грудий, костий, мислий, страстий, пядий*): *Всіх моїх мислий він криниця* (СТ 1906, с. 98); *До висших, чистих цілей є ваш рай* (МІ 1896, с. 57). Подекуди форму на *-ий* вжито для римування (*грудий-ний*): *Припадь істотою цілов Природі до грудий, Туди верни, відкіль прийшов, Напій безсмертя ний!* (ЗВН 1893, с. 37). Закінчення *-ий* (походить з давнього *-ии* [4, с. 83]), збереглася в говорах південно-західного наріччя, зокрема в закарпатських говорах [155, с. 204, 228], у говорі галицьких лемків [18, с. 121–122], у говорі батюків [16, с. 46].

У досліджуваних збірках виявляємо взаємозаміну цих флексій, зокрема:

- *-ий* на *-ей* (*грудий-грудей*): *Припадь істотою цілов природі до грудий* (ЗВН 1893, с. 37); *Природі мамі до грудей прилинь* (ІДЖ 1900, с. 27);
- *-ей* на *-ий* (у перевиданні збірки МІ): *властей-властий, костей-костий, пядей-пядий, страстей-страстий*. До прикладу: *Вона... холодна тінь під страстей/страстий сквар* (МІ 1898, с. 26; ДН 1911, с. 31); *Від слона на тисяч пядей/пядий, від коня на сто тікай* (МІ 1896, с. 46; ДН 1911, с. 55); *Властей/властий чекають* (МІ 1896, с. 127; ДН 1911, с. 135); *Я за весь день охляв, не чую костей* (МІ 1896, с. 138); *І спалив його все тіло, тільки костий не торкнув* (ДН 1911, с. 125);

2) флексії ***ів/-ий*** (*пристрастів; пристрастий*), остання з яких була характерною ознакою західноукраїнського варіанта літературної мови (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75). До прикладу: *У світ краси й гидоти, в море сине, ... в вир пристрастий, в огонь що в вік не стине* (ДН 1911, с. 21). У виданні збірки «Зівяле листе» (1896) та в її перевиданні 1911 року фіксуємо послідовну заміну флексії *-ів* на *-ий*: *Та з пристрастів / з пристрастий некла ти вивів людей* (ЗЛ 1896, с. 102; ЗЛ 1911, с. 102); *Поклін тобі, світлий, від бідних, блудних, що в пристрастів / в пристрастий пугах ще бють ся міцних!* (ЗЛ 1896, с. 103; ЗЛ 1911, с. 103).

Припускаємо, що флексію *-ів* в орудному відмінку множини іменників III відміни І. Франко вживав за аналогією до мови письменників Східної України, оскільки В. Сімович зауважував, що «в іменників на *-ість* у письменників виринає закінчення *-ів*, зокрема Нечуй-Левицький пише постійно: *річів, мислів, прикrostів, цілів*» (Сім.Гр. 1919, с. 170). Флексію родового множини *-ів*, властиву й іменникам жіночого роду, витворили «іменники чоловічого роду колишніх *ї*-основ, які потрапили під вплив *-ǫ* (*-jǫ*-) основ, а потім разом із останніми, зазнали впливу іменників *-й*-основ» [202, с. 14]. Як припускає Л. Булаховський, «проходження флексії *-ів* у III відміну – *радostів (радostей)*, підтримувалось, мабуть, впливом уживаних тільки у множині споріднених утворень на *-оци*, род. *-оцив*, які дістали *-ів* унаслідок втрати чуття граматичного роду» [11, с. 87]. Між південно-західними діалектами, з одного боку, та південно-східними і поліськими, з іншого, існують відмінності у фонетичному оформленні флексії *-ей*. Зокрема, «якщо в південно-східних і поліських діалектах вона виступає у вигляді *-ей*, то в південно-західних у вигляді *-ий*» [5, с. 104].

Орудний відмінок. У сучасній українській мові для іменників жіночого роду III відміни в орудному відмінку множини нормативними є флексії *-ами* (*-ями*), утворені від давніх форм іменників *-ā*-, *-jā*-основ [4, с. 89]) та *-ми* (залишки давніх форм *ї*-основ [4, с. 89]): *подорожжами, вістями, костями-кістьми* [225, с. 129], які були характерними і для української мови кінця XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 75–76; Тимч.Гр. 1917, с. 110; Сім.Гр. 1919, с. 168, 171). Особливістю словозміни іменників жіночого роду III відміни в поетичних творах І. Франка є наявність варіантних флексій *-ами/-ими/-ми* (*ночами / ночими / кістьми*): *Як я люблю тебе без тями, як мучусь довгими **ночами*** (ЗЛ 1896, с. 58); *Без тебе жить – весь вік тужить і днями, і **ночами*** (ЗЛ 1896, с. 64); *Ти, чарівнице, на фігуру драться, чужих коров доїть **ночими** йдеш!* (ІДЖ 1900, с. 29) (припускаємо, могло бути друкарською опискою *-ими* замість *-ами*); *В Босфорі не раз ще шаліла війна, Та **кістьми** Варягів біліла стіна* (ІЛМ 1914, с. 64).

Отже, мовну еволюцію в іменниках III відміни множини простежуємо у варіантному вживанні словоформ, притаманних західно- та східноукраїнському

варіантам літературної мови, а також у відмові від окремих форм, притаманних для східноукраїнського варіанта, на користь західноукраїнського (див.: Табл. 3.7.).

Таблиця 3.7.

**Особливості відмінювання іменників III відміни
в поезії І. Франка. Множина**

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Р.в.	–	<i>-ий</i>	<i>-ів/-ий</i>	<i>-ей</i>	<i>-ей</i>	<i>-ей/-ий</i>	<i>-ий</i>	<i>-ий</i>
О.в.	<i>-ми</i>	–	<i>-ами</i>	–	<i>-ими</i>	–	–	<i>-ми</i>

3.2.4. Множинні іменники

Називний та знахідний відмінки. У досліджуваних поезіях І. Франка у формі *називного* та *знахідного* відмінків виявлено варіантні форми множинних іменників, зокрема *люди* та більш вживана словоформа *люде*, яку фіксують лексикографічні праці початку ХХ ст. (див.: СлГр. 2, с. 388). Натомість для граматичних студій кінця ХІХ – початку ХХ ст. характерні форми *люди* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 79); *люде* (форму *люди* В. Сімович трактував як «західноукраїнську») (Тимч.Гр. 1917, с. 98; Сім.Гр. 1919, с. 172).

Отже, в аналізованих ранніх поезіях І. Франка бачимо форму *люде*: *Люде всі були міні так близькі, милі* (ЗВН 1893, с. 66; див. ще: ЗВН 1893, с. 74); *В самий південь із церкви люде вийшли* (ЗЛ 1896, с. 41; ЗЛ 1911, с. 41; див. ще: ЗЛ 1896, с. 19, 43; ЗЛ 1911, с. 19, 43); *У мене зблідли давні ідеали, і люде видались таким дрібним, мізерним кодлом* (ІДЖ 1900, с. 26; див. ще: ІДЖ 1900, с. 14, 57).

Форма *люди* засвідчена в поетичних виданнях І. Франка початку ХХ ст.: *Оттим його добрі люди звали Попсуй-майстер* (СТ 1906, с. 65; див. ще: СТ 1906, с. 103, 114, 116) та ін. Спостерігаємо заміну форми *люде* на сучасну *люди* у другому доповненому перевиданні збірки «Мій Ізмарагд», а саме у збірці «Давне і нове» (1911): *По садку проходять люде/люди* (МІ 1898, с. 15; ДН 1911, с. 19); *Вчасно спати йдуть робучі люде/люди* (МІ 1898, с. 135; ДН 1911, с. 139); *Не є/Теж вовки, а*

люде/люди як *і ми* (МІ 1898, с. 142; ДН 1911, с. 144); *Тут по лісах блукають дикі люде/люди* (МІ 1898, с. 168; ДН 1911, с. 161) та ін.

Однак, здебільшого, форма *люде* вимагає римування (*люде-буде*): *Не цураєть ся правди мудрець, хоч вона й з уст дитинячих буде, – так як в ніч, коли сонце зайшло, каганця не цурають ся люде* (МІ 1898, с. 39); *Тут по лісах блукають дикі люде, бють наших і йїдять. І нам те мабуть буде* (МІ 1898, с. 168); *Гроші дати – сором брати, тай ми-ж бідні люде; на уряд його поставить – иншим заздро буде* (СТ 1906, с. 59); *От письмо святе не пише, і не знають люде, як то праведним по смерти там у небі буде* (СТ 1906, с. 70); *Те братерство, однодушність, у якій всі люде зіллють ся в найвисшу спільність – ось що в небі буде* (СТ 1906, с. 71) тощо. Словоформа *люде* властива карпатським говорам південно-західного діалекту [5, с. 103], зокрема її фіксують закарпатські говори [155, с. 190, 203] та говір галицьких лемків [18, с. 118].

Родовий відмінок. У множинних іменниках, які репрезентовано в аналізованих поетичних творах І. Франка, виявляємо варіантні словоформи у родовому відмінку:

– із флексією **-ей** (відповідно до норм сучасної української мови [225, с. 132], а також східноукраїнського варіанта літературної мови XIX – початку XX ст. (Тимч.Гр. 1917, с. 98; Сім.Гр. 1919, с. 172): *грошей, дітей, людей*, напр.: *Дітей маленьких двоє... ішли з села* (ЗВН 1887, с. 70); *Ні сліду людей не видать* (ЗЛ 1896, с. 44; ЗЛ 1911, с. 44; див. також: ЗВН 1887, с. 22, 66; ЗВН 1893, с. 52, 55; ІДЖ 1900, с. 34, 47, 48);

– із флексією **-ий** (*гроший, дверий, дітий, людий*), яка була притаманна західноукраїнському варіанту літературної мови кінця XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 79) та збереглася в закарпатських говорах [155, с. 204, 228], а також у говорі галицьких лемків [18, с. 121–122] та в говорі батюків [16, с. 46]. До прикладу: *Можеш навіть без розбору всіх людий пустити в рай* (СТ 1906, с. 96; див. ще: СТ 1906, с. 25); *Не отворив нам назад дверий раю* (ДН 1911, с. 172; див. ще: ДН 1911, с. 209); *Ось тобі за нього шість дукатів гроший* (ДН 1911, с. 117; див. ще: ДН 1911, с. 138, 214) та ін.

Послідовно фіксуємо заміну флексії *-ей* на *-ий* у перевиданні поезій зі збірки «Мій Ізмарагд» (1896) у доповненому виданні «Давне і нове» (1911): *Коли побачиш як отих людей/людей держать і лають і в реєстри пишуть, як матері у виходках дітей/дітей зацитькують, годують і колишуть* (МІ 1896, с. 159; ДН 1911, с. 156); *Міліони людей/людей можу вбить, погубить* (МІ 1896, с. 113; ДН 1911, с. 115; див. також: МІ 1896, с. 49, 62, 88, 89; ДН 1911, с. 57, 68, 99, 149, 155); *Сім штук дітей/дітей, Онищуха й Чаплиха і Хрущ старий там вмерли* (МІ 1896, с. 166; ДН 1911, с. 156; див. також: МІ 1896, с. 89, 159, 166; ДН 1911, с. 100, 155, 159); *А грошей/грошей нема тай нема* (МІ 1896, с. 132; ДН 1911, с. 138) тощо. В окремих випадках виявлено флексію *-ей* або відсутність заміни закінчення *-ий* на *-ей* у зв'язку з римуванням (*людей – ідей, дітей – лихий*): *Та з пристастів пекла ти вивів людей, де тьмив їх туманом рагробних ідей* (ЗЛ 1896, с. 102); *Слюб з нелюбом, рій дітей на вїдливая свекруха й муж лихий* (ЗВН 1887, с. 13; ЗВН 1893, с. 17). У таких випадках В. Сімович, редагуючи аналізовані поезії, для збереження ритмомелодики тексту залишив ці іменникові форми без змін і без пояснень: *рій дітей* (ЗВН 1887, с. 13; ЗВН 1922, с. 108), *до грудий* (ЗВН 1893, с. 37; ЗВН 1922, с. 133) тощо.

Отже, проаналізувавши множинні іменники, бачимо, як письменник у наступних перевиданнях своїх збірок свідомо відмовлявся від форм, притаманних для східноукраїнського варіанта на користь західноукраїнського (див.: Табл. 3.8.).

Таблиця 3.8.

Особливості відмінювання множинних іменників в поезії І. Франка

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	СТ	ДН	ІЛМ
Н.в.	<i>-e</i>	<i>-e</i>	<i>-e</i>	<i>-e</i>	<i>-e/-и</i>	<i>-u/-e</i>	<i>-и</i>	<i>-и</i>
Р.в.	<i>-ей</i>	<i>-ей</i>	<i>-ей</i>	<i>-ей</i>	<i>-ей</i>	<i>-ий</i>	<i>-ий</i>	<i>-ий</i>

Отже, варіантні флексії, за визначенням В. Ващенка, – це «результат поступового розвитку мови, супутник певних історичних змін у граматичній будові. Одні з них зникають в процесі уніфікації граматичних форм, а інші обростають новими конкретними значеннями, здобувають нові функції в контексті» [14, с. 61].

Варіантні форми іменників виникають і існують, конкуруючи одна з одною. Далі одна з форм стає домінантною, а інша – надлишковою і виходить з ужитку або переходить у пасивний запас мови, функціонуючи протягом якогось часу в розмовному мовленні, а також у художньому стилі літературної мови. У проаналізованих прижиттєвих виданнях збірок «Баляды и рассказы», «З вершин і низин», «Зівяле листе», «Мій Ізмарагд», «Давнє і нове», «Із днів журби», «Semper tūo», «Із літ моєї молодости» виявлено значну варіантність відмінкових форм іменників (див.: Табл. 3.9., 3.10.; Додатки, Табл. В.1).

Таблиця 3.9.

Іменникові варіантні форми. Однина

	І відміна	II відміна ч.р.	II відміна с.р.	III відміна
Н.в.	–	–	-є/-я	–
Р.в.	–	-а (-я) / -у (-ю)	–	-и
Д.в.	-і/-и	-еви (-єви), -ови / -у (-ю)	–	-и
З.в.	–	Н.в/Р.в.	–	–
О.в.	-ов (-ев)/-ой (- ей)/ -ою (-ею)	-ом / -ем (-єм) /-ам (-ям)	-ом / -ем (-єм) /-ам (-ям)	-ю/-ію/-ью/- ею
М.в.	(на) -і/-и	(на) -у(-ю)/ -ови /-і /-и	(на) -у (-ю)/ -і/-и	-и/-і

Таблиця 3.10.

Іменникові варіантні форми. Множина

	І відміна	II відміна ч.р.	II відміна с.р.	III відміна	Множинні іменники
Н.в.	–	–	–	–	-е/-и
Р.в.	–	-ей/-ий/-ів	-ей/-ий	-ей/-ий/-ів	-ей/-ий
З.в.	Н.в/Р.в.	Н.в/Р.в.	Н.в/Р.в.	–	-е/-и
О.в.	-ами / -ми	-ами/-има/- ми	-ами/-има/- ми	-ами/-ими/- ми	–
М.в.	ах (-ях) / - ам / -ох / - ех	ах (-ях) / - ам / -ох / - ех	ах (-ях) / - ам / -ох / - ех	–	–

У творах І. Франка репрезентовано давні форми, які є ненормативними в сучасному літературному вжитку (напр., *щастє, щастєм; в мовчаню, у поли; в очех; кровію, смертію; очий, людий, гроший*), проте збереглися в галицько-буковинській групі говорів південно-західного наріччя. Однак є й такі варіантні пари, які фіксує сучасна літературна мова, напр.: *духу-духа; цареви-царю* (відбулася лише зміна флексії *-еви* на *-еві*); *плечима, кіньми* тощо. Основною причиною варіантності в поезії І. Франка, на нашу думку, є відсутність наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. загальноприйнятого правопису, неуніфікована граматична система та вплив діалектного мовлення. Це була спроба певним чином витворити єдину унормовану систему відмінювання, об'єднавши західноукраїнський та східноукраїнський варіанти української літературної мови, подекуди залучаючи діалектні форми. Додатковими чинниками варіантності також були потреби версифікації – необхідність дотримуватися відповідного ритму і рими та милозвучності поезії.

Висновки до Розділу 3

1. З'ясовано, що відмінкову форму іменника визначала саме граматична норма, оскільки в різні періоди розвитку української мови співвідношення між варіантними флексіями відмінків постійно змінювалося. Відтак кінець ХІХ – початок ХХ ст. став переломною епохою у формуванні національної культури загалом та у творенні української літературної мови зокрема.

2. У поетичних творах досліджуваних збірок І. Франка виявлено варіантні закінчення іменників І відміни в давальному (*-і/-и*), орудному (*-ою(-ею)/-ов/-ой*) та місцевому (*(на) -и/і-*) відмінках однини, а також у знахідному (*З.в=Н.в; З.в=P.в.*) та орудному (*-ами/-ми*) множини, що зумовлено впливом галицько-буковинської групи говорів, а також західноукраїнського варіанта літературної мови.

3. Аналізовані поезії І. Франка репрезентують варіантні відмінкові закінчення іменників II відміни, зокрема серед іменників чоловічого роду – в родовому (*-а (-я)/-у (-ю)*), давальному (*-ови, -еви (-єви) / -у (-ю)*), знахідному (*З.в, омонімний з Н.в; З.в, омонімний з Р.в.*), орудному (*-ом/-ем (-єм)*) та місцевому (*(в) -у(-ю)/-ови, -і/-и*) відмінках однини. Серед іменників середнього роду варіантні словоформи

зафіксовано лише в називному (-*є/-я*), орудному (-*ем (-єм)/ -ом/-ам (-ям)*) та місцевому (-*і/-у (-ю)*) відмінках однини. У множині виявлено паралельні іменникові словоформи в знахідному (*З.в*, омонімний з *Н.в*; *З.в*, омонімний з *Р.в*.), родовому (-*ей/-ий/-ів*), орудному (-*ами/-има/-ми*) та місцевому (-*ах (-ях)/-ам/-ох/-ех*) відмінках. З'ясовано, що словозміна іменників II відміни загалом відображала систему словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови, частково – східноукраїнського, а також в окремих випадках – риси галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя.

4. Особливістю іменників III відміни, які виявлено в досліджуваних поетичних творах І. Франка, є варіантні форми в орудному відмінку однини (-*ю/-ію/-ью/-ею*), а також у родовому (-*ей/-ий/-ів*) та орудному (-*ами/-ими/-ми*) відмінках множини, що свідчить про дотримання норм західноукраїнського варіанта літературної мови, частково східноукраїнського, а також про вплив галицько-буковинських говорів. У родовому, давальному та місцевому відмінках однини виявлено лише флексію *-и*, окрім двох словоформ, що зумовлено загальною тенденцією для західноукраїнського варіанта літературної мови. З'ясовано, що в аналізованих поезіях І. Франка в іменниках жіночого роду III відміни у формі множини представлено варіантні закінчення *-ей /-ий /-ів*, які відтворюють систему словозміни західно- та східноукраїнського варіантів.

5. У текстах поезій І. Франка у формі називного та знахідного відмінків зафіксовано варіантні форми множинних іменників *люди* (західноукраїнський та *люде* (східноукраїнський)). У родовому відмінку виявлено словоформи із флексіями *-ей/-ий*, які також відображають словозміни двох варіантів української літературної мови.

6. Різноматність варіантів іменникових форм (словоформи, притаманні західно- та східноукраїнському варіантам літературної мови; діалектні форми) – своєрідна спроба І. Франка витворити єдину унормовану систему відмінювання, однак вибір флексії в багатьох випадках зумовлений відповідними потребами римування. У поетичних творах І. Франка засвідчено варіантні пари словоформ, які фіксує сучасна українська літературна мова, давні форми, які є ненормативними,

однак збереглися в галицько-буковинській групі говорів південно-західного наріччя, а також флексії, які не відповідають жодним нормам – ні варіантним, ні діалектним, ні літературним, а є наслідком язичія.

Результати дослідження представлено в таких статтях: [258, 259, 260, 261, 262, 265, 264].

РОЗДІЛ 4

ІНШІ ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ У ФРАНКОВІЙ ПОЕЗІЇ

4.1. Особливості словозміни прикметника

Серед великої групи іменних частин мови центральне місце займають іменники, з якими і за походженням, і за вживанням найтісніше пов'язані прикметники, що мають «категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета (якість, властивість, відношення між предметами), вираженої категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності/нечленності» [44, с. 89; 48, с. 527]. У сучасній українській мові для прикметника визначено три, певною мірою спільні з іменником, морфологічні категорії – відмінок, рід, число. Однак, на противагу іменникові, вони мають залежний характер. Категорії відмінка прикметника надано визначальний статус, що зумовлено її визначальним характером для іменника [7, с. 100–101; 42, с. 15]. Прикметникова морфологічна категорія числа теж зумовлена категорією числа базового іменника, проте відрізняється насамперед «абсолютно словозмінним» характером, оскільки «внаслідок транспозиції з іменникової сфери категорія числа зазнала морфологічної трансформації: у ній знівельовано класифікаційну периферію вихідної іменникової категорії» [27, с. 270]. Поділ прикметників на семантико-граматичні групи відбувається за характером ознаки, наявної у предметі. Зокрема, природні властивості позамовних об'єктів відтворюють *якісні* прикметники, які становлять центр (ядро) категорії прикметника [7, с. 97–98]. На периферії перебувають *відносні* прикметники, що відтворюють ознаку за відношенням предмета до інших предметів, до дії, процесуального стану, обставини. Якісна характеристика ознаки відбувається за відношенням до кількості предметів, які мають цю ознаку; у таких випадках «об'єкти позамовної дійсності порівнюються за ступенем, або рівнем, її інтенсивності у кожному з них» [7, с. 102]. Відтворення такої співвідносної міри інтенсивності тієї самої ознаки предметів здійснюють граматичні форми прикметників вищого та найвищого ступенів, які формують міжрівневу граматичну категорію, а саме словотвірну-синтаксичну [31, с. 173–176], або морфолого-синтаксико-словотвірну [28, с. 142; 27, с. 286–287].

Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує певні особливості словозміни та формотворення ад'єктивів відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

4.2. Варіантність прикметникових форм

4.2.1. Повні форми прикметників

Процес функціонального звуження іменних прикметників, на зміну яким прийшли так звані повні (або займенникові) форми, розпочався, очевидно, ще в праслов'янській мові. В основі повних ад'єктивів праслов'янської мови лежить «поєднання родової форми іменного прикметника (*novъ, nova, novo*) з відповідною родовою формою вказівного займенника *jь, ja, je* [49, с. 21–25; 50, с. 167]. Відмінкові закінчення повних прикметників староукраїнської мови, сформовані внаслідок взаємодії і поступової морфологізації колишніх закінчень іменних прикметників і відповідних родових, відмінкових і числових форм вказівного займенника, зазнали впливу відмінювання неособових займенників. У сучасній прикметниковій словозміні до власне українських рис належать: 1) стягнені закінчення, що виявляються як основні, літературно-нормативні при факультативному, стилістично підкресленому вживанні первинних із хронологічного погляду нестягнених закінчень; 2) окремі випадки відмінкової варіантності у формах однини; 3) варіантні відмінкові форми; 4) усталення критеріїв розмежування прикметникових форм за твердістю/м'якістю кінцевих приголосних основи [49, с. 63].

4.2.1.1. Стягнені/нестягнені форми. До специфічних особливостей української прикметникової словозміни належить наявність стягнених і нестягнених форм. Прикметники жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини зазвичай в українській літературній мові мають членні стягнені форми на *-a (-я)* (ж.р.) та *-e (-є)* (с.р.) [225, с. 135], які утворилися внаслідок втрати інтервокального *j* у давніх членних формах: *добрая (добраја)→добраа→добра*; *доброє (доброје)→доброје→добрее→добре* тощо [4, с. 193]. Як зауважив С. Самійленко, «однією з найхарактерніших граматичних рис південно-східного

наріччя української мови є поширеність стягнених форм прикметників, тим часом як у південно-західних – особливо в карпатських поширені відповідні форми нестягнені, членні» [176, с. 295]. На сьогодні нестягнені форми називного відмінка однини прикметників середнього роду зафіксовані в закарпатських та деяких надсянських говірках [155, с. 250; 126, с. 75, 31, 73; 5, с. 225], тоді як для лемківських [155, с. 189] і бойківських характерні стягнені форми. Натомість у жіночому роді в українських говірках, навпаки, запанували стягнені форми прикметників, нестягнені спорадично трапляються в деяких карпатських говірках [155, с. 250].

Пам'ятки української мови віддавна відбивають саме нестягнені форми прикметників. Зокрема, послідовно репрезентовано повні прикметникові форми жіночого роду на *-ая, -яя* та середнього роду на *-оє (-еє)* в українських пам'ятках XVII-XVIII ст.: *весняноє, пере(д)неє, вороная; тамошняя* тощо [177, с. 95; 178, с. 176; 267, с. 292]. Стягнені форми вказаних прикметників є ще рідковживаними в актовій мові XVIII ст., натомість їх фіксують художні твори; у розмовній мові вони почали переважати з середини XVII ст. [251, с. 858]. Для української мови XIX – початку XX ст. також було характерне вживання стягнених та нестягнених форм прикметників, про що зазначали і мовознавці. Зокрема Є. Тимченко вказав на їх нормативність: «В жіночому і середньому роді опріч форм на *a* та *e* часом вживаються форми на *ая, еє*: *добрая, добреє, синяя, синєє*. В жіночому роді акузатив кінчить ся на *у* або (в цілях стилістичних) на *ую*: *добрую, синюю*» (Тимч.Гр. 1917, с. 119; див.також: См.-Ст.Гр. 1914, с. 81), а В. Сімович зазначив, що «ці форми вживаються тепер уже тільки в поезії», зауваживши, що «такі ж форми стрічаються (у розмовах)» в Ю. Федьковича та В. Стефаніка (Сім.Гр. 1919, с. 199). На думку Ю.Шевельова, усі нестягнені форми – «типовий морфологічний архаїзм, і цим визначається сфера їх уживання: вони типові для злегка архаїзованої мови, зокрема фольклорної; в усній мові вони іноді надають вислову жартівливо-фамільярного забарвлення» [252, с. 265].

Досліджувані поетичні твори І. Франка засвідчують значну кількість нестягнених ад'єктивних форм, зокрема:

1) *прикметники жіночого роду сучасної твердої групи у формі Н.в.та Кл.в. однини з флексією -а (-я) /-ая (-яя)*. Мова поетичних творів досліджуваних збірок І. Франка репрезентує значну кількість стягнених прикметникових форм на *-а*: *зелена діброво* (ЗВН 1887, с. 8), *маленька хмарка* (ЗВН 1887, с. 11), *весела квітка* (ЗВН 1887, с. 16), *важка путь* (ЗВН 1887, с. 35), *бліда пані* (ЗВН 1887, с. 236), *непривітна зоре* (ЗЛ 1896, с. 27), *чудотворна фея* (СТ 1906, с. 18), *грізна рука* (СТ 1906, с. 26), *самостійна мова* (СТ 1906, с. 89), *богацька пиха* (СТ 1906, с. 90), *жебрацька душа* (СТ 1906, с. 90), *руська сила* (СТ 1906, с. 91), *ясна путь* (СТ 1906, с. 120), *сердечна нене* (ДН 1911, с. 14), *молода жінка* (ДН 1911, с. 53) та ін.

Однак серед проаналізованих поезій виявляємо нестягнені прикметникові форми на *-ая (-яя)*, які найширше представлені у збірці «З вершин і низин» (1887): *благодатная хвиля* (с.4), *сріблястая риба* (с. 6), *всеплодющая мати* (с. 7), *зрадливая дума* (с. 34, 35), *лютая щука* (с. 55), *великая пора* (с. 70), *панська ласка* (с. 78), *сніжня площа* (с. 180), *чорная хмара* (с. 226), *синяя пані* (с. 234), *єдина людина* (с. 234), *близькая дорога* (с. 242), *глибокая морщина* (с. 243) тощо. Поодинокі випадки вживання вказаних словоформ засвідчено у збірці «Semper tūro» (1906): *заграничная квітка* (с. 10), *людська кров* (с. 26), *важкая сутінь* (с. 37), *молодая дама* (с. 45), *сірая байдужість* (с. 85), *степовая птаха/пожежа* (с. 88, 92), *руська вольниця* (с. 92), *святая воля* (с. 96).

У решті поетичних творів аналізованих збірок спостерігаємо спорадичне використання нестягнених форм: *бурхливая хвиля* (ЗЛ 1896, с. 9), *правдивая любов* (ЗЛ 1896, с. 17), *проклятая рука* (ЗЛ 1896, с. 29), *чорная хмара* (ЗЛ 1896, с. 97); *гнівная доля* (МІ 1898, с. 38), *віщя жона* (МІ 1898, с. 88); *веселя розмова* (ІДЖ 1900, с. 17), *теплая хата* (ІДЖ 1900, с. 19), *скалистая стіна* (ІДЖ 1900, с. 64), *нагляя слава* (ДН 1911, с. 45), оскільки І. Франко вже надавав перевагу ад'ективам на *-а*. Відповідно фіксуємо заміну нестягнених прикметникових форм на стягнені (*роскішная – роскішна; молодая – молода*): *Благодатна пора наступає, Природу роскішная дрозж пронимає* (ЗВН 1887, с. 4); *Поклін тобі, моя зівяла квітко, Моя роскішна, невідступна мріє* (ДН 1911, с. 18); *В груди радісно бесь здорова,*

молодая кров (ЗВН 1887, с. 5); *У садочку в холодочку Гарна мати молода Возить донечку в візочку* (ДН 1911, с. 19) тощо.

Із-поміж досліджуваних поезій увагу привертає твір «Не надійся нічого» із збірки «Зівяле листе» (1896), у якому виявляємо флексію *-ая* у формі найвищого ступеня порівняння прикметника: *Чи ти знаєш, Що ті слова – **найтяжшая** провина, Убійство серця, духа і думок* (ЗЛ 1896, с. 19).

Припускаємо, що подекуди на вибір стягненої/нестягненої форми прикметника впливає ритм, мелодійність у поезії: *Як перлина **дорогая** У оправі золотій, Так душа жіноча **щира** Сяє в зверхній красоті* (МІ 1898, с. 30; ДН 1911, с. 33); однак фіксуємо і відсутність такого впливу: *Мов у дівчини, що з сну будить ся, В груді радісно бєсь **здоровая**, Молодая кров* (ЗВН 1887, с. 5); *З трепетом любви мати **щирая**, Обійме його Кровю накормить його, Оберіжливо виростить його* (ЗВН 1887, с. 6).

Особливістю творів І. Франка є і те, що поет допускав паралельне вживання ад'єктивів із флексіями *-а/-ая* у межах однієї поезії чи навіть одного речення: *Поміж громадою а паном **Глуха, постійная** війна* (ЗВН 1887, с. 102); *І пані тяжко заридала, **бліда, безсильная** упала* (ЗВН 1887, с. 236); *Се **блідая, горем пiana, безнадійная** любов* (ЗЛ 1896, с. 16); *Чорнії очі, **пишна** врода, **Гордая** мова, непогода* (ЗЛ 1896, с. 49); *Молода **палкая** мов жебрачка в лахманах все чогось іще шукала* (ІДЖ 1900, с. 53); *Лиш та **зелізна** гадина погана Що день свистіла / Уже змिया **зелізна** ревнула* (СТ 1906, с. 26); *І доси снить ся Ім та **руська** вольниця* (СТ 1906, с. 92) / *Вийшла в поле **руська** сила* (СТ 1906, с. 91) тощо.

2) прикметники жіночого роду сучасної твердої групи у формі 3.в. однини із флексією *-у/-ую (-юю)*. У знахідному відмінку жіночого роду сучасна українська мова зазвичай має стягнені форми, і лише зрідка – нестягнені, обидві з яких є рефlekсами давніх форм. У досліджуваних поетичних творах І. Франка фіксуємо стягнені прикметникові форм на *-у*: *живу рілю* (ЗВН 1887, с. 6), *темну путь* (ЗВН 1887, с. 9), *божу церков* (ЗВН 1887, с. 154); *важку панцину* (СТ 1906, с. 61), *бездонну глибину* (СТ 1906, с. 84), *далеку воду* (СТ 1906, с. 87), *дрібну провину* (СТ 1906, с. 109), *темну воду* (СТ 1906, с. 114), *страшну історію* (СТ 1906, с. 117),

безмірну владу (СТ 1906, с. 135); чорну годину (ДН 1911, с. 52), в горячу ніч (ДН 1911, с. 87) тощо.

Однак в аналізованих поезіях збірки «З вершин і низин» (1887) прикметники жіночого роду в знахідному відмінку послідовно виступають із закінченням -ую (-юю): *громовую владу* (с. 7), *любую пісню* (с. 11), *красную весну* (с. 12), *славную учту* (с. 29), *темную бездну* (с. 35), *самовільную війну* (с. 50), *книжную науку* (с. 95), *незаконную роботу* (с. 127), *великую хулу* (с. 152), *божую хвалу* (с. 152), *тяжкую пробу* (с. 155), *святую церкву* (с. 163), *вечірнюю годину* (с. 184), *тяжкую пору* (с. 236), *щирую поміч* (с. 236).

У наступних виданнях поетичних творів І. Франка виявляємо закономірне зменшення нестягнених форм. Зокрема, фіксуємо у збірці «Із днів журби» (1900): *блискітливую емаль* (с. 43), *биструю воду* (с. 59), *на весільную дарабу* (с. 59), *пухкую землю* (с. 61), *на залізную бляху* (с. 67); у збірці «Давне і нове» (1911): *коханую рідню* (с. 4), *претонісінькую сітку* (с. 20), *в звішеную руку* (с. 90), *на гадючую отруту* (с. 90), *кривавую голову* (с. 104), *царську тайну* (с. 107) тощо. В інших аналізованих збірках така форма є рідковживаною: *чистую любов* (ЗЛ 1896, с. 31), *темную ніч* (ЗЛ 1896, с. 97); *золотую клітку* (МІ 1898, с. 77), *царську тайну* (МІ 1898, с. 101), *пустую річ* (МІ 1898, с. 121); *дивную долину* (СТ 1906, с. 103), *щасливу годину* (СТ 1906, с. 109), *молодую невісту* (СТ 1906, с. 83).

У досліджуваних поезіях І. Франка спостерігаємо вживання ад'єктивної форми на -ую, пов'язаної з римуванням (*пустую – чую, затрутую – нutoю*): *Най про тверезість ту **пустую** Від вас і слова більш не чую* (ЗВН 1887, с. 117); *Годі вглублятись у рану **затрутую**, Годі благать о любов; С кожною строфою, с кожною нutoю Капає с серденька кров* (ЗЛ 1896, с. 98). Аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують варіантні флексії -у/-ую в одній і тій самій поезії в межах одного речення: *Що до людей будить **безграничную, чисту** любов!* (ЗВН 1887, с. 7), *Немов **нечувану** якусь, **Страшну** чи **радісну** новість Ось-ось почути нам судилось* (ЗВН 1887, с. 197), *От і не дивно, що на тую **Дивну, нечувану** вість* (ЗВН 1887, с. 209).

3) прикметники середнього роду сучасної твердої групи у формі *Н.в та З.в.* однини із флексією *-е (-є)/-еє*. У поетичних творах, які входять до аналізованих видань збірок І. Франка, послідовно репрезентовано вживання стягнених ад'єктивних форм на *-е (-є)*: *людське горе* (ЗВН 1887, с. 9), *небесне лице* (ЗВН 1887, с. 10), *скорбне серце* (ЗВН 1887, с. 18), *щире серце* (ЗВН 1887, с. 24), *нове добро* (ЗВН 1887, с. 68), *геройське пориванє* (ЗЛ 1896, с. 17), *давнє горе* (ЗЛ 1896, с. 18), *чорне горе* (ІДЖ 1900, с. 14), *бідне серце* (ІДЖ 1900, с. 65), *нове коритце* (СТ 1906, с. 65), *молоде хлопья* (СТ 1906, с. 81), *св'яте житло* (СТ 1906, с. 106), *осіннє листє* (СТ 1906, с. 116), *ясне, явне знанє* (СТ 1906, с. 120), *завзяте племя* (СТ 1906, с. 132), *важке, св'яте діло* (ДН 1911, с. 5), *вічне житє* (ДН 1911, с. 56) та ін.

Проте мова поетичних творів І. Франка засвідчує також і значну кількість прикметників середнього роду нестягненої форми, зокрема у збірці «З вершин і низин» (1887): *яснеє небо* (с. 5), *чистеє серце* (с. 6), *кипучеє море* (с. 28), *єдинеє віно* (с. 36), *остреє залізо* (с. 43), *дійснеє сонце* (с. 44), *вбійчеє ядро* (с. 49), *св'ятеє діло* (с. 50), *живеє ядро* (с. 57), *дорогеє шматє* (с. 76), *пустеє діло* (с. 101), *страшнеє діло* (с. 123), *людськеє чутє* (с. 235) тощо. Примітно, що в пізніших збірках І. Франко не відмовляється від ад'єктивів із флексією *-еє*:

– «Із днів журби» (1900): *втомленеє серце* (с. 3), *коханеє лице* (с. 19), *минулеє житє* (с. 23), *св'ятеє диво* (с. 25), *всесвітнеє житє* (с. 33), *живеє мясо* (с. 49), *людськеє житє* (с. 49), *вбогеє щастє* (с. 60), *важкеє ярмо* (с. 62), *тихеє лице* (с. 64), *знайомеє лице* (с. 64);

– «Давнє і нове» (1911): *яснеє небо* (с. 4), *живеє мясо* (с. 11), *людськеє житє* (с. 11, 66), *плодючеє насінє* (с. 15), *відвічнеє стражданнє* (с. 16), *людськеє чутє* (с. 40), *сухеє поліно* (с. 52), *малеє надбанє* (с. 59), *земнеє житє* (с. 93) та ін.

Поодинокі випадки вживання нестягнених форм прикметників середнього роду засвідчено також і в аналізованих поетичних творах з інших прижиттєвих видань: *завмерлеє коханє* (ЗЛ 1896, с. 38), *блідеє личенько* (ЗЛ 1896, с. 52); *плодючеє насінє* (МІ 1898, с. 7), *відвічнеє стражданнє* (МІ 1898, с. 9), *великеє стражданє* (МІ 1898, с. 10), *сухеє поліно* (МІ 1898, с. 40), *руськеє горе* (МІ 1898, с. 162); *гулящеє*

юнацтво (ST 1906, с. 92), *грізнеє пересердє* (ST 1906, с. 99), *теплеє слово* (ST 1906, с. 106), *чулеє серце* (ST 1906, с. 106).

У досліджуваних поезіях І. Франка фіксуємо паралельне вживання варіантних флексій *-e/-ee* у межах одного твору або в межах одного речення: *Сій в щасливий час золоте зерно* (ЗВН 1887, с. 5) / *Се-ж з поту нашого і мук Плило те золотее жниво* (ЗВН 1887, с. 79); *Коли згадками напіткеть ся На проше клятеє, страшне* (ЗВН 1887, с. 237); *Як би само великеє стражданє Могло тебе, Вкраїно, відкупити, Булоб твоє велике пануванє* (ДН 1911, с. 16); *І в намулах огрітих щось новее, Щось млявее, м'яжке, вохке, слизькеє Ворушить ся* (ДН 1911, с. 23); *Як би ти знав, як много важить слово, Одно сердечне, теплеє слівце!* (ST 1906, с. 114), *Як би ти знав, які глибокі чинить рани Одно сердите, згїрднее слівце* (ST 1906, с. 114).

4) *прикметники у формі Н.в. та З.в. множини з флексією -i/-ii (-ii), -ii*. У сучасній українській мові прикметники в називному та знахідному відмінках множини набувають форми з флексією *-i (i)*: *гарні, сині, безкраї* [225, с. 139]. Нестягнені ж форми прикметників у множині характеризують південно-західні говори [4, с. 204; 126, с. 90], зокрема трапляються в частині карпатських говорів, а також у надсянських та в деяких наддністрянських [167, с. 76; 126, с. 75; 170, с. 40–41; 19, с. 5, 73; 16, с. 55].

Ад'єктивні форми у множині як літературні (стягнені на *-i* та нестягнені на *-ii*), так і діалектні (на *-ие, -ii, -и*) утворилися з найдавніших форм чоловічого роду на *-ыѣ, -ѣѣ*. Як зазначив А. Грищенко, у пам'ятках української мови форми прикметників у називному відмінку множини характеризувалися досить розгалуженою системою варіантних закінчень: *-ии (-ии, -їи)*; *-ие (-ие, -їе)*; *-ыѣ (-иѣ, -їѣ)* [49, с. 104]. Сучасні українські форми називного-знахідного відмінків множини прикметників на *-i* є стягненими формами, які «виникли після низки фонетичних змін із форм на *-ыѣ, -ѣѣ*: *ыѣ→uji*, що внаслідок асиміляції дало *ii (ii)*, а після стягнення *-i*; аналогічно у м'якій групі *-ѣѣ→uji→ii→i*» [4, с. 204]. Однак українські мовознавці кінця XIX – початку XX ст., зокрема С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, В. Сімович, вказували на нормативність паралельного використання стягнених та нестягнених форм прикметника у множині (См.-Ст.Гр. 1914, с. 81; Тимч.Гр. 1917,

с. 119; Сім.Гр. 1919, с. 199), що свідчить про тяглість української граматичної традиції впродовж століть та відбиває загальні тенденції нормування літературної мови того періоду.

Аналізуючи досліджувані поетичні твори І. Франка, виявляємо прикметники в називному та знахідному відмінках множини із флексіями *-i / -ii (-ii), -ui*. Зокрема, у поезіях фіксуємо наявність стягнених прикметникових форм у формі множини із флексією *-i*: *запахуці* (ЗВН 1887, с. 3), *дрібні* (ЗВН 1887, с. 3), *ясні* (ЗВН 1887, с. 16), *безутішні* (ЗВН 1887, с. 16), *живі* (ЗВН 1887, с. 53), *грізні* (ЗВН 1887, с. 53), *безлості* (ЗВН 1887, с. 55), *вразливі* (ЗВН 1887, с. 119), *чорні* (ЗЛ 1896, с. 33, 49), *великі* (МІ 1898, с. 44), *сердечні* (МІ 1898, с. 44), *сірі* (МІ 1898, с. 130), *власні* (ІДЖ 1900, с. 15), *дивні* (ІДЖ 1900, с. 19), *блискучі* (СТ 1906, с. 18), *хижацькі* (СТ 1906, с. 22), *сині* (СТ 1906, с. 29), *ограблені* (СТ 1906, с. 85), *голі* (СТ 1906, с. 85, 89), *тисячолітні* (СТ 1906, с. 86), *босі* (СТ 1906, с. 88), *кволі* (СТ 1906, с. 89), *бідні*, *богаті*, *щасливі* (СТ 1906, с. 90), *червоні* (СТ 1906, с. 92), *пурпурові* (СТ 1906, с. 116), *злюці* (СТ 1906, с. 132), *старі* (ДН 1911, с. 4 5) тощо.

Однак в аналізованих поетичних творах засвідчено також і нестягнені прикметникові форми. Варіантна флексія *-ii* (графічно також й *-ii*), що походить із давньої форми повних прикметників чоловічого роду із флексією *-ии* [4, с. 204; 50, с. 181]), яку репрезентують граматики С. Смаль-Стоцького (См.-Ст.Гр. 1914, с. 81–82) та Є. Тимченка (Тимч.Гр. 1917, с. 118–119), а також правопис 1929 року [224, с. 49], найбільш широко представлена в збірках І. Франка:

– «З вершин і низин» (1887): *сильнії* (с. 6), *вольнії* (с. 6), *поганії*, *болотянії дні* (с. 10), *оловянії* (с. 13), *віковії* (с. 15), *веснянії* (с. 16), *вельможнії* (с. 29), *мужицькії* (с. 32), *новії* (с. 33, 80), *молодії* (с. 35), *світлії* (с. 43), *супокійнії* (с. 50), *огромнії* (с. 53), *панськії* (с. 79), *власнії* (с. 96), *кепськії* (с. 104), *самовільнії* (с. 109), *нужденнії* (с. 158), *попівськії* (с. 164); *догінчії* (с. 187), *крававії* (с. 211) та ін.;

– «Мій Ізмарагд» (1898): *золотії* (с. 30), *дивнії* (с. 43), *безмізкії* (с. 43), *безоружнії* (с. 45), *добрії* (с. 74), *лютії* (с. 100), *щирії* (с. 100), *божії* (с. 101), *повстянії* (с. 119), *хатнії* (с. 119), *сірії* (с. 129), *дівочії* (с. 159), *польськії* (с. 163);

– «Semper tiro» (1906): *побіднії* (с. 11), *блискучії* (с. 16), *гидкії* (с. 17), *старії* (с. 21), *безліснії* (с. 30), *бальовії* (с. 31), *пнянії* (с. 31), *новії* (с. 34), *розбійницькії* (с. 37), *фантастичнії* (с. 46), *грубії* (с. 50), *фальшивії* (с. 62), *заціплії* (с. 80), *руськії* (с. 86), *бурлацькії* (с. 88), *шестокрилії* (с. 129), *ріжнії* (с. 130), *некольнії* (с. 131), *сірковії* (с. 131), *св'ятії* (с. 97), *ціпкії* (с. 110), *старії* (с. 111), *опухлії* (с. 114), *невродженії* (с. 114), *стомленії* (с. 116);

– «Давнє та нове» (1911): *втішнії* (с. 3), *земнії* (с. 4), *сільськії* (с. 5), *гіркії* (с. 5), *яснії* (с. 5), *старії* (с. 10), *безмежнії* (с. 11), *негарнії* (с. 12), *злії* (с. 18), *шаленії* (с. 22), *золотії* (с. 33), *св'ятії* (с. 38), *чужії* (с. 38), *людськії* (с. 40), *молодії* (с. 45), *дивнії* (с. 53), *безмізкії* (с. 54), *безоружнії* (с. 55), *побожнії* (с. 66) тощо.

Незначну кількість цих прикметникових форм зафіксовано в поетичних творах із збірки «Зів'яле листе» (1896): *вбогії* (с. 38), *чорнії* (с. 46, 49), *золотії* (с. 63), *довгії* (с. 101), *паперовії* (с. 104), *світлінії* (с. 66) та в поезіях із збірки «Із днів журби» (1900): *слабії* (с. 35), *старії* (с. 47), *добрії* (с. 61), *градовії* (с. 54; 55), *співучії* (с. 54; 55), *блискучії* (с. 56), *віршовії* (с. 69).

Особливістю поетичних творів І. Франка, які опубліковані у виданні «Із днів журби» (1900), є вживання давньої форми прикметника у множині з флексією *-иї* (за аналогією до твердої групи: *гарні←гарнії* (Сім.Гр. 1919, с. 55): *ситиї* (с. 3), *врочистиї* (с. 14), *блуднії* (с. 15), *безмежнії* (с. 48), *негарнії* (с. 50), *темнозеленії* (с. 61), *буденнії* (с. 63). Такі ад'єктивні форми фіксуємо у низці південно-західних говорів, зокрема у говорі батюків [16, с. 53], у говорах галицьких лемків [Панькевич 1938, с. 259], в говірках Дрогобиччини та Львівщини [257, с. 134].

Поезії І. Франка засвідчують паралельне використання стягнених та нестягнених прикметникових форм у називному та знахідному відмінках множини в межах одного речення: *Ні понівськії тортури, Ні арештів царських мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаитовані, Ні шпіонів ремесло В гріб єго ще не звело* (ЗВН 1887, с. 1), *Оживає розриває Пути зимовії, Обновляєсь в свіжжі сили Й свіжжії надії* (ЗВН 1887, с. 8), *Що други й недруги Гнівнії та сердиті І нас і нашу мисль І діло те кличуть* (ЗВН 1887, с. 68), *По стілько гарців, скілько хата Душ має – хлопці, чи дівчата, Чи то старії, чи малі* (ЗВН 1887, с. 86) / *Малії дітваки Обдерті,*

босі, - залюбки До него бігали (ЗВН 1887, с.96), *Вразливі, прикрії* слова, Що, бачилось, к землі прибити... Старого мусіли пона (ЗВН 1887, с. 119), *От дивні божії* діла! (ЗВН 1887, с. 229); *В хрустальних водах; голії, безлисті* Нависли лози (ЗВН 1887, с. 55); *Тайком день у день біля нори клав невеличкі божесьькїї* жертви (ДН 1911, с. 87); *Носила одїж грубу, шерстяну і кістяні тіснії* черевики! (ДН 1911, с. 106) тощо. На нашу думку, таке нагромадження ад'єктивів зазначеної форми свідчить про те, що І. Франко рівноцінно використовував обидві варіантні флексії.

Часто наявність нестягнених прикметникових форм зумовлена римуванням (*молодїї – надїї, надїї – запашиїї, мрії – камянії*): *І мало линуть, марно гинуть Літа найкрасші, молодїї* Ти памятник живий, небого, *На гробі власної надїї* (ЗЛ 1896, с. 32), *Забрала всі мрії. Всі втіхи, надїї, Як весна бере с собою Квіти запашиїї* (ЗЛ 1896, с. 51); *Многї давні мрії Зробились дійсністю, та се село Слова ті прилягли мов плити камянії* (ІДЖ 1900, с. 33), *А в центрі групи, мов душа компанії, В візитнім строю молодий панок; Горять і очи й щоки знай румянії, І хід його свобідний мов танок* (СТ 1906, с. 31) тощо. Уживання нестягнених прикметникових форм зумовлене стилістичним навантаженням, а також ритмомелодикою вірша.

Отже, в аналізованих поетичних творах І. Франка виявлено повні прикметники, які репрезентують стягнені та нестягнені форми. Зокрема, це прикметники жіночого роду з флексією *-а /-ая (-яя), -у (-ю)/-ую (-юю)*, середнього роду з флексією *-е (-є)/-еє* в однині, а також прикметники з флексією *-і/-її (-її), -иї* в множині. В усіх аналізованих збірках І. Франка простежуємо нанизування стягнених та нестягнених форм прикметників у межах одного речення/однієї поезії, однак подекуди наявність нестягнених форм зумовлено римою чи ритмомелодикою тексту.

4.2.1.2. Тверда/м'яка групи. У сучасній українській мові за характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділено на дві групи – тверду та м'яку. У пам'ятках української мови, зокрема XVII–XVIII ст., форми членних прикметників називного-знахідного відмінка чоловічого роду однини виражалися за допомогою варіантних закінчень *-ый (-иу)* та *ий (-иу), (їй)*

[178, с. 170], проте вже в найдавніших фіксаціях помітною була тенденція до появи нових орфографічних варіантів. Як зауважує А.Грищенко, у зв'язку з відображенням у писемних пам'ятках «злиття етимологічних [ы] [и] в одному звукові [и]», звичайними стали випадки заміни прикметникового закінчення *-ьи* варіантом *-иш/-ій* [49, с. 64]. Уживання варіантних закінчень у прикметниках з основами на твердий приголосний активізувалося у XVII ст. і посилювалося, як свідчать пам'ятки української мови, у XVIII ст. [49, с. 66; 178, с. 170–173; 267, с. 290–292].

Українська мова XIX – початку XX ст. не мала відповідної усталеної норми. Виразну особливість тодішньої західноукраїнської літературної мови становила відсутність у ній м'якої групи прикметників [124, с. 13], хоча С. Смаль-Стоцький у «Граматиці руської мови» (1914) вказував, що «прикметники на *-ній, -шній, н. пр. верхній, спідній, вечірній, долішній, теперішній...* часто мають форми після твердої відміни: *-ний, -шний*» (См.-Ст.Гр. 1914, с. 82). Натомість Є. Тимченко та В. Сімович не допускали вживання таких форм в українській мові (Тимч.Гр. 1917, с. 118–119; Сім.Гр. 1919, с. 197–198), зазначаючи, що «західноукраїнські нареччя м'якої відміни прикметників зовсім не знають, і всі ці вичислені прикметники відмінюють ся твердо: *синий, останний, могутний, спідний* і т.д.» (Сім.Гр. 1919, с. 197). У сучасній українській мові вживання флексій м'яких основ прикметників на зразок твердих характерне для більшості південно-західних говірок, зокрема для багатьох наддністрянських, покутсько-буковинських, гуцульських, подільських; з-поміж карпатських – для закарпатських, бойківських, а також для лемківських говірок [155, с. 250; 5, с. 07–108].

Серед проаналізованих поетичних творів І. Франка виявляємо:

1) наявність флексії твердої групи у прикметниках сучасної м'якої групи (*вчорашний, завтрашний, зовнішний, літний, могутний, послідний* тощо): *Молітись, панночку, лишень, Щоб Бог на завтрішний вам день Сю радість не змінив в тривогу!* (ЗВН 1887, с. 162), *Тобі жаль сили, жизні, дня літного* (ЗВН 1887, с. 54), *І мене за серце вхопив мов могутная рука* (ІДЖ 1900, с. 65); *Хоч я між сестрами, як бачиш, не послідна* (ДН 1911, с. 4); *Ми віднайшли все те, що, бачилось, Утратили в*

зовнішньому околі (ДН 1911, с. 12); див. також: *вчорашнім* (ЗВН 1887, с. 75); *літну* (ЗВН 1887, с. 70), *літної* (ЗВН 1887, с. 81) тощо.

2) наявність флексії м'якої групи в прикметниках сучасної твердої групи (*народній, величній* тощо): **Народня** вдячність – ти *фатальний гонче* (СТ 1906, с. 109); *Не вірити і не дуфать ніколи На княжу ласку й на народню* вдячність (СТ 1906, с. 109), див. ще: *народньому* (СТ 1906, с. 8); *Те, чим святе, високе і величне* Житє людськеє (ДН 1911, с. 11); *Спокійний, величній, Ти все поборов* (ЗЛ 1896, с. 101); див. також: *величне* (ІДЖ 1900, с. 49), *величного* (ІДЖ 1900, с. 18), *величня* (СТ 1906, с. 103). Однак правопис 1929 року допускав паралельне вживання обох варіантів: *народній* і *народний* [224, с. 46], натомість у правописі 1933 року зафіксовано лише форму *народний* [227, с. 46].

Як зауважив Ю. Шевельов, «розрізнення твердих і м'яких основ не має жадного практичного значення, і в живій мові ці основи часто плутаються. Загалом захід української території виявляє нахил до послідовного ствердіння *-н-* у кінці прикметникових основ, а схід України, навпаки, до послідовного пом'якшення» [252, с. 262]. Відповідно, в аналізованих поезіях І. Франка виявляємо наявність варіантних флексій у межах одного прикметника:

– *вечірний-вечірній* (ДН 1911, с. 3, 5): *Схилившись о вікно сиджу я в час* **вечірний** (ДН 1911, с. 3); *І наче той звінок* **вечірньою** порою *Так клич її лунав* (ДН 1911, с. 5);

– *давний-давній* (ЗВН 1887, с. 20, 78, 238; ЗЛ 1896, с. 18; СТ 1906, с. 120; ІДЖ 1900, с. 66): *А на нім Христос розпятий* *Висів тож від* **давних** *літ* (ЗВН 1887, с. 21); *Алеж, діти, Мабуть не доведесь вам вздріти* *Тих грачів, як в* **давній** *час!* (ЗВН 1887, с. 78);

– *нинішний-нинішній* (ЗВН 1887, с. 75; ЗЛ 1896, с. 25): *Се та жива струя, що* *вяже в серці* *День* **нинішний** *з вчорашнім і грядущим* (ЗВН 1887, с. 75); *Може сміх* *твій* **нинішній** *[...] Стане в твоїй пам'яті* *За докір* *гіркий* (ЗЛ 1896, с. 25);

– *осінний-осінній* (ІДЖ 1900, с. 61, 62, 63; СТ 1906, с. 116): **Осінний** *вітре, що* *могучим стоном* *Над лісом* *стогнеш* (ЗВН 1887, с. 53); *Там в долині місто спить у* **осінній** *мглі, холодній* (ІДЖ 1900, с. 63);

– *порожний-порожній*: *І думка в кожного трівожна [...] І що кішеня все порожна* (ЗВН 1887, с. 77); *Звук порожній і мана!* (ЗЛ 1896, с. 23);

– *последний-последній* (ЗВН 1887, с. 33, 49, 61, 81, 82, 195): *Минула та зима проклята, Последна із проклятих зім* (ЗВН 1887, с. 195); *Оттак пани людей гнітили Найдужче в тій последній хвили* (ЗВН 1887, с. 83);

– *синий-синій* (ДН 1911, с. 21; СТ 1906, с. 116): *У світ краси й гидоти, в море сине* (ДН 1911, с. 21); *Снує сітки, немов шукатурь у тьмі Пускає сині, білі, пурпурові ракети* (СТ 1906, с. 116);

– *стародавний-стародавній* (ЗВН 1887, с. 20; ДН 1911, с. 46): *Серед поля край дороги Стародавний хрест стоїть* (ЗВН 1887, с. 20); *Як говорить стародавня повість* (ДН 1911, с. 46) та ін.

Саме такий вияв варіантності показує, як І. Франко намагався поєднати західноукраїнські та східноукраїнські традиції літературної мови у своїх поетичних доробках.

Уживання флексії *-ий* (*-а, -е*) у прикметниках м'якої групи в досліджуваних поетичних творах І. Франка зумовлено впливом галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя (найбільше таких форм фіксуємо саме в ранній збірці «З вершин і низин»). У «Словарі» Б. Грінченка аналізовані прикметники репрезентовано із флексією *-ий*: *величний* (СлГр, 1, с. 132), *народний* (СлГр, 2, с. 516); *-ій*: *вечірній* (СлГр, 1, с. 144), *давній* (СлГр, 1, с. 355), *нинішній* (СлГр, 2, с. 564), *осінній* (СлГр, 3, с. 67), *порожній* (СлГр, 3, с. 345), *последній* (СлГр, 1, с. 363), *стародавній* (СлГр, 4, с. 198). Закінчення *-ій* (*-я, -є*) у прикметниках твердої групи виявлено здебільшого в поезіях пізніших видань – ці словоформи переважно фіксуємо в збірці «Semper tūo» (1906). Таке пом'якшення генетично твердих кінцевих приголосних основ у позиції перед ненаголошеними закінченнями як діаметрально протилежне явище поширено в діалектному мовленні південно-східних говорів [49, с. 72–73] (пор.: *літній* (СлГр, 2, с. 371), *синій* (СлГр, 4, с. 121), однак *могутний* (СлГр, с. 1329)). Згодом нормативна граматики української мови розмежувала тверді і м'які основи прикметників, виробивши відповідні правила, зокрема до м'якої групи мовознавці зараховують обмежену кількість прикметників

із темпоральним та локальним значенням (*ближній, домашній, сусідній, літній, колишній* тощо), а також арахаїчні з сучасного погляду (*орлій, левій*) та експресивно-оцінні похідні на *-уній* (*манюній, легуній*) [252, с. 262–263; 48, с. 527; 225, с. 134].

Отже, у поетичних збірках І. Франка фіксуємо загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (відповідно до західноукраїнського варіанта літературної мови), однак виявляємо пом'якшення прикметників сучасної твердої групи (*народня, величнє*) та паралельне вживання флексій твердої/м'якої групи в межах одного й того ж ад'єктива (*вечірни – вечірній, давний – давній, нинішний – нинішній*), що свідчить, на нашу думку, про вплив східноукраїнського варіанта.

4.2.1.3. Парадигма відмінювання. Чоловічий та середній рід. Аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують використання варіантних флексій у прикметниках чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини *-ому/-ім*, що є нормою для сучасної української мови [225, с. 135] та характеризується складною взаємодією різних тенденцій. Пам'ятки української мови XIV–XVIII ст. репрезентують вживання флексій *-омь/-емь* (←*-ом(ь)/-ем(ь)*) [49, с. 89–90; 50, с. 199]. Згодом закономірні фонетичні зміни *[o], [e] → [i]* у новозакритих складах спричинило появу прикметникових форм місцевого відмінка однини чоловічого та середнього роду *-ім*, які ввійшли до прикметникової парадигми української літературної мови як окрема, але не основна форма. Зазначимо, що внаслідок українсько-польських міжмовних контактів, «польська форма місцевого відмінка на *-ум/-ім*, перенесена з орудного відмінка» [50, с. 91], засвоювалася окремими південно-західними говорами української мови, зокрема карпатськими [5, с. 111]. У функції місцевого відмінка відповідно до типу прикметникової основи українська мова XIV–XVII ст. фіксує сформоване ще в староукраїнській період закінчення давального відмінка чоловічого та середнього роду *-ому (-ему)*, яке, набувши значного поширення, зумовило наявність паралельних форм та, відповідно, становить особливість української мови [176, с. 291; 4, с. 196–197, 201].

Для української мови XIX – початку XX ст. теж було характерно вживання варіантних флексій *-ому/-ім* у прикметниках чоловічого та середнього роду у місцевому відмінку однини (См.-Ст.Гр. 1914, с. 81; Тимч.Гр. 1917, с. 118–119; Сім.Гр. 1919, с. 198), яке знайшло відображення в аналізованих поезіях І. Франка. Твори досліджуваних збірок засвідчують вживання варіантних флексій *-ому/-ім* у всіх аналізованих збірках:

– «З вершин і низин» (1887): *на далекім морі* (с. 11), *в вечірнім теплі* (с. 14), *на живім лоні* (с. 21), *в далекім юзі* (с. 23), *в прекраснім краю* (с. 23), *в великім замку* (с. 28), *у царськім високім дворі* (с. 29), *у весільнім строю* (с. 34), *у зівялім листі* (с. 54), *на перловім дні* (с. 55), *в людськім серці* (с. 55), *на кайстровім капелюсі* (с. 71), *в важкім роздразненю* (с. 92), *по яснім дні* (с. 122), *по круглім повнім животі* (с. 141), *в яловім бору* (с. 156), *в противнім разі* (с. 166), *на страшнім тиждні* (с. 195), *в панськім серці* (с. 207), *в отворенім вікні* (с. 214), *в італьськім краю* (с. 250) // *в безмірному просторі* (с. 11), *по мглистому блакиті* (с. 23), *у далекому краю* (с. 26), *в гнилому болоті* (с. 43), *на ясному личеньку* (с. 63), *в чужому домі* (с. 110), *в панському дворі* (с. 135);

– «Зівяле листє» (1896): *по довгім, важкім отупіню* (с. 9), *на перловім дні* (с. 18), *по блискучім ледовім помості* (с. 41), *в небеснім морі* (с. 46) // *в сніжному завою* (с. 22), *по чистому полю* (с. 22);

– «Мій Ізмарагд» (1898): *в чеснім змаганю* (с. 28), *в перськім краю* (с. 94), *по Чорнім морі* (с. 104) // *у лютому розпалі* (с. 25), *на святому Цейлоні* (с. 58);

– «Із днів журби» (1900): *у далекім краю* (с. 6), *у незівялім, повнім блиску* (с. 9), *у власнім серці* (с. 16), *в глибокім, темнім пралісі* (с. 18), *у біднім, прозаїчнім житю* (с. 25), *в ряснім цвітнику* (с. 41), *в зеленім садку* (с. 41), *по пурпуровім коверці* (с. 52) // *у власному нутрі* (с. 50), *в зовнішньому околі* (с. 50);

– «Serper tiro» (1906): *по бурхливім океані* (с. 11), *у жіночім будуарі* (с. 16), *у воєннім гошпіталі* (с. 16), *в голім гаю* (с. 29), *в візитнім строю* (с. 31), *в крутім моменті* (с. 38), *у зрадливім серці* (с. 38), *в противнім боці* (с. 43), *у божім раю* (с. 45), *в глибокім вирі* (с. 61), *на безпечнім мості* (с. 62), *в тихім сьєєві* (с. 68), *у чистім полі* (с. 81), *на беззахиснім, безводнім степу* (с. 84), *у хижацькім стовпищу*

голоднім (с. 84), в безпліднім змаганю (с. 84), в глухім околі (с. 85), в чистім полі (с. 85), в славнім роді (с. 90), в людськім тілі (с. 97), у власнім серці (с. 100, 117), у вишукано-скромнім строю (с. 110), на рум'янім небосклоні (с. 112), в бруднім заулку (с. 113), в власнім ліжку (с. 113), в бенгальськім (с. 116) // на синьому Дунаю (с. 29), по зеленому гаю (с. 46), на житєвому шляху (с. 106), в ясному шпиталі (с. 113);

– «Давнє й нове» (1911): на хрестнім дереві (с. 3), в простім, вбогім, чистім строю (с. 4), в громовім огні (с. 21), в терновім вінці (с. 21), на тонкім етері (с. 22), в чеснім змаганю (с. 32), у недосліднім сховку (с. 85), у сні смертельнім (с. 89), у запертім домі (с. 94), в перськім краю (с. 103), на солом'янім огні (с. 107) // у власному нутрі (с. 12), в зовнішньому околі (с. 12), в безумному безладі (с. 22), у лютому розпалі (с. 30), в блідому лиці (с. 43), в святому письмі (с. 58), в уломному тілі (с. 59), у малому щільнику (с. 64), на святому Цейлоні (с. 66), по світовому роздорожу (с. 5) та ін.

Отже, досліджувані поезії І. Франка у прикметниках чоловічого та середнього роду у місцевому відмінку однини засвідчують паралельне вживання варіантних флексій *-ому/-ім* із переважанням останньої.

Жіночий рід. У сучасній українській мові прикметники жіночого роду у формі родового відмінка однини набувають закінчення *-ої* [225, с. 135], проте в досліджуваних поезіях І. Франка ці прикметники репрезентовано із варіантними флексіями *-ої (-ої) /-ої /-оу*.

Відповідно до твердої/м'якої групи пам'ятки української мови фіксують в ад'єктивах жіночого роду такі варіанти флексій: *-оѣ/-оє (-оє/-еє)* та *-оу/-ої, -еу/еї* [176, с. 291; 49, с. 200–201; 50, с. 94–95; 4, с. 196–197]. Однак у мові українських пам'яток XIV–XVII ст. поряд із вказаними вище формами засвідчено й нові – *-оѣ/-еѣ*, які виникли за аналогією до займенникових форм типу *тоѣ, сеѣ* та з яких утворилися сучасні українські форми родового відмінка однини прикметників жіночого роду [4, с. 197].

У граматичних працях української мови XIX – початку XX ст. мовознавці теж наголошували на наявності прикметникової флексії *-ої* в родовому відмінку (См.-Ст.Гр. 1914, с. 81–82; Тимч.Гр. 1917, с. 118–119; Сім.Гр. 1919, с. 197–198), що й

простежуємо в досліджуваних поетичних творах І. Франка: *чистої* (СТ 1906, с. 108); *важкої* (ДН 1911, с. 11), *темної* (ДН 1911, с. 17), *дружньої* (ДН 1911, с. 27) тощо. Однак в аналізованих поезіях ранніх видань широко репрезентовано прикметники із графічно оформленим закінченням *-ої*: *плодотворної* (ЗВН 1887, с. 4), *щасливої*, *плідної* (ЗВН 1887, с. 5), *вбогої* (ЗВН 1887, с. 13), *фальшивої* (ЗВН 1887, с. 38), *святої* (ЗВН 1887, с. 45), *божої* (ЗВН 1887, с. 26), *огняної*, *блискучої* (ЗВН 1887, с. 56), *небозвідної* (ЗВН 1887, с. 63), *людської* (ЗВН 1887, с. 67); *батьківської* (МІ 1898, с. 7), *надмірної* (МІ 1898, с. 9), *темної* (МІ 1898, с. 10), *дружньої* (МІ 1898, с. 19), *власної* (МІ 1898, с. 27), *бурої* (МІ 1898, с. 30), *злої* (МІ 1898, с. 39), *божої* (МІ 1898, с. 49), *зверхньої* (МІ 1898, с. 72), *святої* (МІ 1898, с. 105).

У поезіях І. Франка виявлено також і флексію *-ой* з повною редукцією кінцевого *[i]* в *-ойі*, яка збереглася в західнокарпатських та надсянських, бойківських та лемківських [5, с. 110; 50, с. 98]. У ранніх поетичних творах, зокрема у першому виданні збірки «З вершин і низин» (1887) зафіксовано лише дві такі діалектні прикметникові форми: *Звились мов вінець любови Круг Христовой голови* (ЗВН 1887, с. 21); *Чимало горя перенести і панських кар, жидівської мести* (ЗВН 1887, с. 44). У перевиданні 1893 р. І. Франко, редагуючи свої твори, відмовився від використання словоформи із закінченням *-ой*, пор.: *Чимало горя перенести і панських кар, і жида мести* (ЗВН 1893, с. 232). У «Сонетах» аналізованої збірки 1887 року фіксуємо одиничний випадок вживання давньої флексії *-ои*, яка, припускаємо, виникла з форми на *-оѣ* за аналогією до займенникових форм типу *тоѣ* і зумовлена графічними знаками: *Що у щілинах диким висш тоном І рвеш солому із сільської хати* (ЗВН 1887, с. 54); такого типу форми широко представлені в пам'ятках української мови XIV–XV ст., де нерідко *ѣ* було замінено на *и*, *ї* [4, с. 197].

У сучасній українській мові прикметники жіночого роду у формі орудного відмінка однини набувають закінчення *-ою/-ею* [225, с. 135], яке було визначальним і для української мови XIV–XVII ст., успадковане з староукраїнської мови [176, с. 204–205; 50, с. 102], і для граматичної системи української мови XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 81–82; Тимч.Гр. 1917, с. 118–119). Проте досліджувані

поетичні твори І. Франка засвідчують наявність варіантних флексій **-ою (-ею)/-ой/-ов**. Зокрема, у поезіях аналізованих збірок І. Франка широко репрезентовано прикметникову форму на **-ою**: *чудною, оживущою* (ЗВН 1887, с. 5), *ніжною* (ЗВН 1887, с. 14), *єдиною* (ЗВН 1887, с. 36), *ясною* (ЗВН 1887, с. 61), *цілою, блискучою, гладкою, смілою* (ЗВН 1887, с. 62), *темною* (ЗВН 1887, с. 63); *рожевою* (СТ 1906, с. 29); *чистою* (ДН 1911, с. 13), *людською* (ДН 1911, с. 40) тощо.

Однак у ранніх поетичних творах із збірки «З вершин і низин» (1887) виявляємо прикметникові форми на **-ой**: *тремтячой, всесильной, собачой*. Як зауважив В. Сімович, такі форми «зовсім чужі (варваризми), ненародні, закрали ся до письменників чи то з московської, чи церковнославянської мови, і їх ніяк не можна вживати» (Сім.Гр. 1919, с. 199). У другому виданні вказаної вище збірки І. Франко замінив флексію **-ой** на **-ов**, утворену внаслідок випадіння інтервокального [й]: *І сивий як голуб, **тремтячой/тремтячов** ногою ступає долів* (ЗВН 1887, с. 30; ЗВН 1893, с. 232); *І так ми далі йдем В одну громаду скуті **всесильной/всесильнов** думкою* (ЗВН 1887, с. 69; ЗВН 1893, с. 55); *Як ми собак в день волі даної побили, **собачой/собачов** кровю освятили свободу* (ЗВН 1887, с. 211; ЗВН 1893, с. 369). Спорадично поет використовував флексію **-ов** у поезіях, якими доповнив друге видання цієї збірки: *Припадь істотою **цілов** природов до грудий* (ЗВН 1893, с. 37); *На віки мглов **густов** закрила доля мою ясну зорю* (ЗВН 1893, с. 78); *І по при тебе йдучи я дрожу, Як не дрожав перед **грізнов** судьбою* (ЗВН 1893, с. 93); *Ласков **панськов** я гордив ся* (ЗВН 1893, с. 267). Таку ж форму фіксуємо і в поезіях із збірки «Баляды и рассказы» (1876): *Ой скорымъ походомъ на Русь повертавъ зъ **богатовъ** добичью буйный Святославъ* (БР 1876, с. 17); *Не найде потѣхи, хто ей покровъ посмѣ роздерти **зухваловъ** руковъ* (БР 1876, с. 12).

Подекуди І. Франко використовував форму на **-ов** задля рими: *Наша ціль – людське щастє і воля, верх освіти над віров **слінов**, і братерство велике, всесвітнє, вольна праця і вольна **любов*** (ДН 1911, с. 165). Наявність такої прикметникової форми є характерною особливістю південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської та карпатської груп [5, с. 112; 50, с. 103; 126, с. 73].

Отже, поетичні твори І. Франка репрезентують у прикметниках жіночого роду варіантні закінчення, зокрема у формі родового відмінка однини виявлено флексії *-ої (-оі) /-ої /-оі* (*важкої, вбогої, жидівської, сільської*) та в формі орудного відмінка однини – *-ою/-ої/-ов* (*ніжною, тремтячою, всесильнов*), які відображали характерні особливості галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя, а також впливу язичія.

4.2.1.4. Ступені порівняння. До специфічних прикметникових форм належать вищий і найвищий ступені порівняння, які з граматичного боку виступають як цілком самостійні, не зумовлені залежною синтаксичною позицією прикметника в реченні.

Форми вищого ступеня порівняння прикметників сучасної української мови утворюються додаванням суфіксів *-иш-* або *-ш-* [225, с. 136]. Українська мова XIV–XVII ст. не зберегла коротких прикметникових форм вищого ступеня на *-иш/-ѣи* (ч.р.), *-є/-ѣє* (с.р.), *-ьиш/-ѣиши* (ж.р), однак у ній закріпилися суфікси *-ьш-* та *-ѣиш-* як функціонально рівнозначні формотворчі афікси [50, с. 116]. Творення вищого ступеня порівняння за допомогою суфікса *-ьш-* обмежувалося певною категорією прикметників, більшість же ад’єктивів утворювалися за допомогою суфікса *-ѣиш-*. Як зауважує С. Бевзенко, суфікс *-ьш-* дав на українському ґрунті кілька рефлексів, залежно від сусідства з різними приголосними кореня, що стало можливим після занепаду редуковано *ь* [4, с. 220]. В окремих південно-західних говорах, зокрема в деяких закарпатських говорах та говорі батюків, зафіксовано форми вищого ступеня, в яких не відбулося дисиміляції *ш→ч* [4, с. 219]. У низці галицько-буковинських говірок південно-західних діалектів, зокрема в наддністрянських, відповідно до суфікса *-иш-* репрезентовано *-ійш-* (← *-ѣиш*) [5, с. 114].

В українських граматичних працях кінця XIX – початку XX ст. творення ступенів порівняння прикметників подано за допомогою різних афіксів, які, відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови вважалися нормативними. Зокрема це формотворчі суфікси *-ш-*, *-і(й)ш-*, *-їш-* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 40–41); *-иш-* (*-іш-*), *-ш-*, *-ч-* (Тимч.Гр. 1917, с. 60–61); *-ш-*, *-їш-* (*-іш-*), *-ч-* (Сім.Гр.

1919, с. 187–189), що свідчить про тогочасну варіантність словозмінної системи української мови.

У поетичних творах досліджуваних збірок І. Франка відповідно виявляємо такі варіанти суфіксів вищого ступеня порівняння:

-иш-: засвідчено в поезіях усіх аналізованих збірок І. Франка:

- «З вершин і низин» (1887): *висший, ближший* (ЗВН 1887, с. 22), *красий* (с. 23), *твердша* (с. 45), *слабша* (с. 48), *менша* (с. 71), *богатших* (с. 93), *тяжші* (с. 145), *тяжший* (с. 157), *дужші* (с. 211), *ліпшим* (с. 225), *старший* (с. 241);
- «Мій Ізмарагд» (1898): *висших* (с. 57), *дужшого* (с. 103), *ліпший* (с. 169);
- «Semper tiro» (1906): *висші* (с. 34), *висшій* (с. 52), *твердший* (с. 63), *краще* (с. 107), *висший* (с. 131), *слабший* (с. 91), *ліпше* (с. 124); *вище* (с. 135);
- «Із днів журби» (1900): *красшого* (с. 48);
- «Давнє й нове» (1911): *щасливий, красий* (с. 3), *кращого* (с. 10), *ліпший* (с. 32), *менший* (с. 37), *висших* (с. 66);

-ьиш-: виявлено лише два випадки вживання архаїчного афікса, зокрема в ранніх творах І. Франка зі збірки «З вершин і низин» (1887): *Рад би я, весно, в весельшій нуті, Радісним співом витати тебе* (ЗВН 1887, с. 14); *Що й келію йому дібрав, – Поганьшій не міг дібрати* (ЗВН 1887, с. 245);

-ійш-: репрезентовано у всіх аналізованих виданнях поетичних творів І. Франка, однак найбільше засвідчено у збірці «З вершин і низин»: *Сто раз тривкійша ніж мур* (ЗВН 1887, с. 45); *Не ласкавійшими очима дивив ся... ніж у самій мазуриціні* (ЗВН 1887, с. 92); *Найшлися старші, розважнійші, що вцитькувати прийнялись* (ЗВН 1887, с. 103); *В покорі, діти, покажім ся ми достойнійшими, ніж він* (ЗВН 1887, с. 155); *Сильнійша панська воля, ніж та метіль* (ЗВН 1887, с. 158); *Вони чеснійші, ніш такі як ти* (ЗВН 1887, с. 225); *Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!* (ЗВН 1887, с. 226). Цей афікс представлений також і в інших поезіях: *Зелений явір, ще зеленійша ива* (ЗЛ 1896, с. 46); *Страшнійша гадюки людина лиха* (МІ 1898, с. 32; ДН 1911, с. 35); *Чи справді скринька золота вартнійша* (МІ 1898, с. 72), *Сі его післанці грізнійші, ніж моя труба* (МІ 1898, с. 84), *Їй бачились якісь таємні очі... Були блискучі і чорнійші ночі*

(СТ 1906, с. 49); *Котра з отсих скриньок вартнійша буде?* (ДН 1911, с. 74); *Давнійший халїф наш Масаб уже вбитий* (ДН 1911, с. 104).

-иц-: зафіксовано вживання цього афікса в поетичному оповіданні «Панські жарти» зі збірки «З вершин і низин» (1887): *Собак, що дужші і лютіці, Всіх перебили тут на місці* (ЗВН 1887, с. 211). Як зазначив В. Сімович, «наросток *-иций* пишуть і вимовляють (головно Лівобережці) *-иший*, зате всі Галичани вживають *-ійший (-ійший)*» (Сім.Гр. 1919, с. 188).

Форми найвищого ступеня порівняння в сучасній українській мові утворюються за допомогою префікса *най-* та прикметника у формі вищого ступеня. У мові поетичних творів І. Франка виявляємо такі форми найвищого ступеня прикметників:

1) префікс *най-* та форма вищого ступеня прикметника з суфіксом:

-иш- (-ч-): виявлено в аналізованих збірках І. Франка:

– «З вершин і низин» (1887): *найліпше* (с. 44), *найтяжшого* (с. 61), *найкрасий* (с. 75), *найменшу* (с. 76), *найтяжша* (с. 84), *найдикші* (с. 90), *найстарий* (с. 221), *найвисшій* (с. 236), *найбільша* (с. 237), *найтяжшу* (с. 239);

– «Зівяле листе» (1896): *найкрасий* (с. 16), *найвисшеє* (с. 17), *найкрасші* (с. 32), *найкрасші* (с. 38), *найглибший* (с. 42), *найменша* (с. 99), *найвисший* (с. 108);

– «Мій Ізмарагд» (1898): *найліпшіі* (с. 7), *найблизших* (с. 55), *найбогатших* (с. 94), *найліпший* (с. 136), *найгіршіі* (с. 166);

– «Із днів журби» (1900): *найвисшого* (с. 48), *найтяжше* (с. 66);

– «Semper tūo» (1906): *найнизшого* (с. 7), *найвисший* (с. 71); *найвисших* (с. 106), *найгрубший* (с. 131), *найвисшім* (с. 131), *найкраций* (с. 133), *найвисшій* (с. 134), *найвисшим* (с. 135), *найтяжша* (с. 95), *найтяжчу* (с. 110), *найвисшу* (с. 99, 107), *найбільшу* (с. 107), *найкращу* (с. 110), *найкрасша* (с. 113);

– «Давне і нове» (1911): *найвисшого* (с. 10), *найвисше*, *найкрасше* (с. 11), *найкраща* (с. 14), *найліпшіі* (с. 15), *ліпшого* (с. 30), *найкрасий* (с. 31), *найтяжшу* (с. 31), *найглибшіі* (с. 40), *найдальші* (с. 45), *найтяжших* (с. 50);

-ьш-: поодинокий випадок вживання такої форми прикметника засвідчено у другій пісні із циклу «Сонети» у збірці «Semper tigo» (1906): *І мов би се наймильша їй дитина, До нього пестоці так ніжні приклада* (ST 1906, с. 54);

-ійш-(-ійш-): такі прикметникові форми широко представлені у збірці «Semper tigo» (1906): *найгарнійша, найлюбійше, найчистійша, найвірнійша* (с. 10), *найсильнійшая* (с. 52), *найчуткійша* (с. 80), *найпустійше* (с. 89), *найстрашнійша* (с. 95), *найтемнійший* (с. 119), *найновійші, найдавніші, найправеднійші* (с. 123), *найвірнійших* (с. 128). Поетичні твори інших збірок також репрезентують вказану словоформу: *найвдячнійший* (ЗВН 1887, с. 42), *зичнійше* (ЗВН 1887, с. 79), *найголовнійший* (ЗВН 1887, с. 94), *найзлійші* (ЗВН 1887, с. 219); *найтайнійший* (ЗЛ 1896, с. 17); *найціннійший* (МІ 1898, с. 106), *найдобрійша* (МІ 1898, с. 141), *найлюбійші* (ІДЖ 1900, с. 50), *найлюбійші* (ДН 1911, с. 12), *найвчаснійше* (ДН 1911, с. 41);

-иш-: зафіксовано вживання зазначеної форми прикметника у поетичному оповіданні «Панські жарти» із збірки «З вершин і низин» (1887): *Гей, хлопці, хто-сте найсильніці, Беріть його* (ЗВН 1887, с. 207);

2) префікс *най-* та форма звичайного ступеня прикметника. Такі поодинокі словоформи виявляємо у поезії «Піре» із «Жидівських мелодій»: *Най тямить, що люд ми ізбранний, Єго наукоханий син* (ЗВН 1887, с. 33), а також у І поезії із «Паренетікону»: *Коли обід хтось славний зготував, Наїдки найдобірні та напитки, Царя самогов гості завізав, А соли не додав до страв* (МІ 1898, с. 19; ДН 1911, с. 27). Припускаємо, що утворення цих ад'єктивних форм зумовлено впливом говірок, оскільки такі форми (лише з часткою *май*) виявлено «у деяких південно-середньозакарпатських говірках, зокрема в говірках Іршавщини та Тячівщини: *май добрый, май великий*» [5, с. 115];

3) форма вищого ступеня в значенні найвищого: *Перебрав усіх заможнійших, усіх смілійших, дотепнійших, що здавна їх на оці мав* (ЗВН 1887, с. 93), *Нема в біднійших чим погодувать тварину* (ІДЖ 1900, с. 37); *Бо котре-ж то місце було щасливіше, Котре пробуване було приємнійше* (ДН 1911, с. 41), що, припускаємо, могло бути зумовлено впливом язичія.

Отже, аналіз прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння, які репрезентують досліджувані поетичні твори І. Франка, засвідчує варіантність словозмінної системи української мови кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, в аналізованих поезіях прикметники вищого ступеня утворені за допомогою формотворчих суфіксів *-ш-*, *-ьш-*, *-ійш-*, *-іщ-* (*слабший, поганьший, сильнійший, лютіщий*). Найвищий ступінь утворено за допомогою префікса *най-* та форми вищого ступеня з суфіксом *-ш-* (*-ч-*), *-ьш-*, *-ійш-* (*-ійш-*), *-іщ-* (*найглибший, наймильший, найвдячнійший, найсильніці*) або початкової форми (*найдобірний*), а також вживання форми вищого ступеня в значенні найвищого. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-* (*-ійш-*) та *-іщ-* свідчить, на нашу думку, про намагання І. Франка поєднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови. Примітно, що західно- та східноукраїнський варіанти літературної мови кінця XIX – початку XX ст. не допускали вживання складених форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників, що й підтверджують досліджувані поезії.

4.2.2. Короткі форми прикметників

Сучасна українська мова успадкувала від української мови XIV–XVII ст. дві прикметникові форми – іменну (членну, коротку) та займенникову (нечленну, повну). Іменні прикметники – це «первісний тип ад’єктивних лексичних одиниць, що виділились у праслов’янській мові з класу імен за атрибутивною функцією й характеризувалися повною іменною парадигмою, форми якої мали статус синтаксично вмовтивованих» [178, с. 169]. Про це свідчать староукраїнські пам’ятки, а також пам’ятки української мови XVI–XVIII ст. [176, с. 273–299; 50, с. 19–31, 32–55]. Первісно ці ад’єктиви змінювалися за родами та числами; їх відмінковій системі були властиві такі ж закінчення, як іменникам *-ō/-jō* (чоловічий та середній роди) та *-ā/-jā* (жіночий) рід. Українські граматисти кінця XIX – початку XX ст. зауважили, що «іменна деклінація за часи прадавні вже вийшла з ужитку, замінившись займенниковою, але багато форм її залишилося в язиці і вживає ся або як прикметники, або як прислівники» (Тимч.Гр. 1917, с. 116),

натомість залишки «іменникової відміни прикметників» можуть вживатися «невідмінно» як присудки, або у присудковому значенні: *рад (тобі), повинен (зробити); будь здоров, (я їхати) готов* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 82; Сім.Гр. 1919, с. 200). У сучасній українській мові в системі категоріальних форм ад'єктива існує група коротких (нечленних) прикметників, яка структурно-функціонально відособлена від повних та вживається обмежено. У коротких прикметниках відсутня відмінкова парадигма (функціонують тільки у формі називного (знахідного) відмінка однини чоловічого роду), але збереглися родові та числові показники: *рад, рада, раде, раді* [7, с. 137; 252, с. 265–266], проте можуть вживатися й у повній формі: *певний – певен, ласкавий – ласкав, винний – винен* [102, с. 261; 225, с. 134]. У сучасній українській літературній мові ці прикметники виступають допоміжними компонентами у структурі складеного дієслівного присудка. Натомість «функція означення у нечленних прикметниках, яка для повних прикметників є первинною, кваліфікуючою» – спорадична [7, с. 137]. Однак, як зауважує Ю. Шевельов, «короткі прикметники в сучасній мові – пережиткова категорія» [252, с. 266].

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо короткі ад'єктивні форми:

1) у ролі складеного дієслівного присудка. До прикладу: *Я ваш брат, я для вас рад жити, серця свого кровю рад ваше горе змити* (ЗВН 1887, с. 20); *Готов був всякий цілій землі і небесам кричать* (ЗВН 1887, с. 219); *А ти не рад листків тих скоштувати* (СТ 1906, с. 105); *Доместіко! Тебе я все співають готов* (ДН 1911, с. 107). Такі предикативні прикметники «виражають передусім граматичне значення, їх розглядають як один із способів вираження суб'єктивно-модальних значень» [76, с. 353];

2) у ролі складеного іменного присудка, напр.: *Той увесь вік щасливий і здоров і гарний, гарний буде* (ЗВН 1887, с. 74); *Та ні, Бог ласкав!* (ЗВН 1887, с. 226); *Він здоров тепер* (МІ 1898, с. 155); *Але сам повен злоби* (ДН 1911, с. 33); *Я готов на смерть* (ДН 1911, с. 81); пор.: *Старий, ти чого похнютивсь? Не радий із щастя мого?* (МІ 1898, с. 96). Виявлені короткі прикметники, виступаючи в ролі іменної

частини складеного присудка за відсутності дієслівної зв'язки, «передають якісну характеристику підмета» [76, с. 356].

Короткі прикметники фіксує і «Словар української мови» за редакцією Б. Грінченка, подекуди як компонент складеного дієслівного чи складеного іменного присудка: *рад, да, -де = радий: Хто рад обіцяти, той не має охоти дати* (СлГр, 4, с. 1), *здоров, здоровий, -а, -е* (СлГр, 2, с. 146), *ласкавий, ласкав, -а, -е: Та встань, будь ласкав, пане свату!* (СлГр, 2, с. 235), *готів, готов, -ва, -во* (СлГр, 1, с. 319), *повен, -вна, -не = повний* (СлГр, 3, с. 209). Аналізовані ад'єктивні форми збережені в основному в діалектах південно-західного наріччя [166, с. 45; 5, с. 113], зокрема їх засвідчують говірки Закарпаття в деяких прикметниках чоловічого роду типу *голоден, повен, годен, рад, здоров* [155, с. 251], а також на Бойківщині [168, с. 63; 6, с. 64; 166, с. 47] та Лемківщині [18, с. 125; 166, с. 46; 155, с. 250].

Отже, у досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад'єктивні форми, однак засвідчено також і вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано стягнені/нестягнені форми прикметників жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини (*-а (-я) /-ая (-яя); -у/-ую (-юю); -е (-є)/-еє*), а також у множині (*-і/-її (-ії), -иї*). Аналізовані поезії репрезентують варіантні пари чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини (*-ім / -ому*) та жіночого роду у формі родового (*-ої (-оі) /-ой /-оу*) та орудного відмінків однини (*-ою/-ою/-ов*), які відображають частково вплив язичія та риси галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Представлено загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (зумовлено впливом говорів і західноукраїнським варіантом літературної мови), однак виявлено паралельне вживання флексій твердої/м'якої групи, що свідчить про вплив східноукраїнського варіанта. Прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, репрезентовані в досліджуваних поезіях І. Франка, засвідчують варіантність словозмінної системи української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-(-ійш-)* та *-іш-* потрактовано як намагання І. Франка об'єднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови (див.: Табл. 4.1.; Додатки, Табл. В.2.).

Таблиця 4.1.

Особливості словозміни та варіантність прикметникових форм у поезії І. Франка

	Повні форми (стягнені/нестягнені)	Короткі форми	Тверда/м'яка група		Ступені порівняння	
			суч.м'як.	суч.тв..	вищий	найвищий
Н.в. К.в.	<i>ж.р. -а/-ая, с.р. -е/- еє, мн. -і/-іі (-іі)/-ії</i>	<i>рад, здоров, готов, ласкав, повен</i>	<i>суч.м'як. ч.р.: -ий, -ого, ж.р.: -а/- ая, -ої,- ую</i>	<i>суч.тв.. ж.р.: - я, -ю, ч.р.: - ій, с.р.: -є</i>	<i>вищий -иш-</i>	<i>найвищий -иш-(-ч-)</i>
Р.в.	<i>ж.р. -оі (-ої)/-ой/-ои</i>		<i>варіантні форми: вечірний/вечірній, давний/давній, нинішній/нинішній, осінний/осінній, порожний/порожній, последний/последній, синий/синій, стародавний/стародавній</i>			
З.в.	<i>ж.р. -у/-ую, с.р. -е/- еє, мн. -і/-іі</i>					
О.в.	<i>ж.р. -ою/-ой/-ов</i>					
М.в.	<i>ч.р., с.р. -ому/-ім</i>					

4.3. Особливості займенника як частини мови

Займенники утворюють особливу систему слів-субститулів (слів-замінників), які виявляють значеннєву, морфологічну та синтаксичну спільність із відповідними частинами мови. У сучасних українських мовознавчих студіях існують різні підходи до тлумачення займенника як частини мови:

1) *традиційний*, за яким це особливий клас слів, позбавлений конкретно виявленого матеріального змісту; він, як еквівалент іменника, прикметника і числівника, дає найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число (Є. Тимченко (Тимч.Гр. 1917), С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер (См.-Ст.Гр. 1914), В. Сімович (Сім.Гр. 1919), О. Курило [103], Ю. Шевельов [252], І. Керницький [80], І. Матвіяс [122], М. Леонова [109], М. Плющ [160; 161]. Як окремий лексико-граматичний клас слів, займенники виділяють на підставі критеріїв, за яким здійснено класифікацію частин мови. Зокрема:

• *семантичний критерій*. Займенник указує на певні предмети, явища, ознаки, кількість, не називаючи їх. Ця частина мови не має свого постійного лексичного значення, а лише набуває змісту тих слів, замість яких ужито займенник. Наприклад, займенник *він* може означати особу чи будь-який предмет, займенник *стільки* передає певну кількість. Відповідні лексичні одиниці об'єднуються у складі однієї частини мови на основі спільної для них функції заміщення слів. Цю функцію займенників називають вказівною, або дейктичною (гр. *deixis* – вказівка). Отже, частиномовне значення займенника – вказівність (дейктичність). На питання про семантику займенників існують різні погляди. Окремі лінгвісти вважають займенники формальними словами без лексичного значення. О. Потебня, хоч і не вважав займенник самостійною частиною мови, зараховував його до лексико-семантичного типу слів, які можна класифікувати за значенням [165, с. 92–100]. Однак «визначальною особливістю семантики займенників є її абстрактний характер» [44, с. 137]. Займенники не заступають імен, а лише вказують, натякають на них. Як зауважив Г. Павський у «Филологических наблюдениях над составом русского языка» (1841–1842), «як номер чи заголовок книги не може заступити місце самої книги, точно так і займенник не заступає місця імені» [цит. за: [44, с. 137].

• *морфологічний критерій*. Займенники відповідно до граматичних значень, особливостей словозміни та синтаксичних функцій співвідносні з:

- іменниками, тобто це займенники, що виражають узагальнено-предметне значення (*я, ми, ти, він, вона, воно, вони, себе, хто, що, ніхто, ніщо, дехто, дещо, абихто, хтось, щось, будь-хто, будь-що, казна-що, казна-хто, хтозна-хто, хтозна-що*);

- прикметниками, тобто це займенники, що узагальнено виражають ознаку предмета (*мій, наш, твій, ваш, свій, їхній, який, котрий, чий, цей, той, такий, весь, сам, самий, нічий, нікотрий, якийсь, чийсь, казна-який, казна-чий*);

- числівниками, тобто це займенники з узагальнено-кількісним значенням (*скільки, стільки, ніскільки*) [32, с. 318].

Морфологічні категорії в кожного розряду можуть відрізнятися; не всі займенники одного розряду мають однакові морфологічні категорії.

- *синтаксичний критерій*. Займенник виконує будь-яку синтаксичну функцію. Типова функція – це підмет (*Ти знаєш, що ти людина*), означення (*Любов царюватиме в кожному домі*), додаток (*Я думаю про нього*). Нетипова функція – присудок (*Він нічий*), обставина (*Моя любове! Я перед тобою! Бери мене в свої блаженні сні!* (Л. Костенко)) [44, с. 141; 161, с. 104];

- *словотвірний критерій*. Здебільшого займенники є первісними словами. Можуть утворюватися префіксальним способом (*хто – ніхто*), постфіксальним (*хто – хтось, що – що-небудь*). Від деяких займенників можуть творитися здрібніло-пестливі форми із суфіксами *-еньк-, -есеньк-*: *усенький, такенький, такесенький* [44, с. 142].

Отже, займенник – це самостійна, змінна частина мови з частиномовним значенням дейктичності (вказує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх).

2) *нетрадиційний* (основою слугує функціональний критерій аналізу), за яким займенник не формує окремої частини мови, а є підкласом іменника, прикметника, числівника або прислівника. Відповідно, не розглядав такої частини мови О. Потебня [Потебня 1958], натомість І. Кучеренко, В. Горпинич, І. Вихованець, К. Городенська не вважають займенник самостійною частиною мови [104, 105; 44; 31; 22; 40; 41]. На їхню думку, ті слова, які традиційно називають займенниками, мають належати або до іменників, або до прикметників, або до числівників, або до прислівників. Зокрема, займенники, які замінюють іменники, мають належати до іменників (особові; пит.-відн. *хто?, що?*; заперечні, утворені від *хто, що*; неозначені, утворені від *хто, що*), займенники, які замінюють прикметники, мають належати до прикметників (вказівні, крім *стільки*; присвійні, означальні, пит.-відн., крім *хто?, що?, скільки?*). І. Вихованець та К. Городенська у «Теоретичній морфології української мови» виділяють 4 типи займенникових слів: займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники, займенникові прислівники [24; 27; 32]. «Морфологічно займенникові слова (відповідні їхні групи) дублюють іменник, прикметник, числівник або прислівник, характеризуючись наявністю граматичних категорій відмінка, числа і роду (займенникові іменники та займенникові прикметники), наявністю тільки категорії відмінка й нівеляцією

категорій тільки числа й роду (займенникові числівники) і морфологічною незмінністю (займенникові прислівники)» [22, с. 184]. Отже, займенникові слова – це підкласи іменника, прикметника, числівника або прислівника, конкретні репрезентанти яких вказують на все те, що має стосунок до безпосереднього акту мовлення.

У нашій роботі дотримуємося традиційного погляду, оскільки в мовознавчих працях кінця XIX – початку XX ст. займенник – це окрема частина мови та, як зауважив Ю. Шевельов, його особливістю є те, що він «набирає конкретного (предметового) значення – і кожного разу іншого – тільки в конкретних ситуаціях» [252, с. 298].

Українська мова кінця XIX – початку XX ст., на відміну від сучасної, репрезентує два типи відмінювання займенників – східноукраїнський (Тимч.Гр. 1917) та західноукраїнський (См.-Ст.Гр. 1914), що зумовило наявність варіантних форм.

4.4. Варіантність займенникових форм

4.4.1. Особові займенники та зворотний займенник *себе*

Варіантні відмінкові форми займенника я. У родовому та знахідному відмінках аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують використання варіантних форм особового займенника *я*. Зокрема, у поезіях широко представлено форму *мене*, яка була відома в українській мові XIV–XVII ст. [176, с. 242; 80, с. 123; 98, с. 101; 266, с. 89], характерна для української мови кінця XIX – початку XX ст. (Сім.Гр. 1919, с. 208; См.-Ст.Гр. 1914, с. 84; Тимч.Гр. 1917, с. 111) та закріпилася в сучасній [225, с. 141]. До прикладу: *Нехай ся явить До мене на учту велику* (ЗВН 1887, с. 7); *Біль німий мене більше лякає* (ЗЛ 1896, с. 13); *Та в мене друзів щирих много єсть* (МІ 1898, с. 66); *В тій хвилі згадуєш мене* (ІДЖ 1900, с. 6); *Та яким мене создав ти, То таким мене і маєш* (СТ 1906, с. 124); *Коли любить мене не стане сам негідний* (ДН 1911, с. 4) тощо.

Однак поезії ранніх збірок «Баляды и рассказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893) репрезентують вживання давньої енклітичної форми *мя* у знахідному

відмінку: *А чимъ то ты счарувала **мя*** (БР 1876, с. 16); *Чудний звук **мя** зве кудись* (ЗВН 1887, с. 19; 1887, с. 21); *Ходи сюди! Бери **мя!*** (ЗВН 1887, с. 215; 1893, с. 371), які характерні для південно-західних говорів (Сім.Гр. 1919, с. 209) [див. також: 5, с. 119–120; 242, с. 14–15].

У давальному відмінку досліджувані поезії І. Франка засвідчують сучасну українську форму *мені*, яка є нормативною і для української мови ХІХ–початку ХХ ст. (Тимч.Гр. 1917, с. 111; См.-Ст.Гр. 1914, с. 84); зокрема, її виявляємо в збірках:

– «З вершин і низин» (1887): *Таж він підкопує **мені** Найліпший дохід* (ЗВН 1887, с. 114); *Чого ви шию самохить Все пхаєте **мені** у сіль?* (ЗВН 1887, с. 115); *А мій ржондця про отсі Події не сказав і слова **Мені!*** (ЗВН 1887, с. 142); *І **мені** Здаєсь, брати мої кохані, Що був би гріх* (ЗВН 1887, с. 231);

– «Semper tiro» (1906): *Лиш ліс отой пахучими вітками Махав **мені*** (СТ 1906, с. 21); *Чи метелик, чи горобчик, Чи рожевий, гарний хлопчик **Мені** спати не дає?* (СТ 1906, с. 69); *Він дав **мені** весь сьвіт у владу* (СТ 1906, с. 99); *Все, що є, чому є й по що, Видно скрізь **мені** самому* (СТ 1906, с. 125);

– «Давнє і нове» (1911): *І тиж рідня **мені!*** (ДН 1911, с. 4); *Вже не **мені** в нові світи летіти!* (ДН 1911, с. 13); *І до мого порога Прийшов, захтів служить **мені*** (ДН 1911, с. 14); *З усміхом чернець **мені** відмовив* (ДН 1911, с. 4 3) тощо. Цю ж форму фіксують пам'ятки української мови. Форма *менъ* найраніше засвідчена у ХV ст., але частіше трапляється в українських текстах з ХVІ–ХVІІ ст. [4, с. 152; 266, с. 89–90]. Форми *міні*, *мині* є фонетичними варіантами *мені* та поширені в говорах південно-західного наріччя [155, с. 262; 174, с. 6].

Аналізовані поетичні твори І. Франка широко репрезентують варіантну діалектну форму *міні*, яка зумовлена фонетичними змінами:

– у збірці «З вершин і низин» (1887): *Хто люд **міні** псує в селі* (ЗВН 1887, с. 93); *Та кошта рана Пута **міні** за світків твох!* (ЗВН 1887, с. 213); *А хто **міні** зробив що зле* (ЗВН 1887, с. 225) тощо;

– у збірці «Зівяле листе» (1896): *Часом здаєсь міні, що та дуця живая Квилить* (ЗЛ 1896, с. 14); *Нераз у сні являє ся міні* (ЗЛ 1896, с. 28); *Не жаль міні цвіту* (ЗЛ 1896, с. 48); *Ох, навіть рай міні пеклом стане!* (ЗЛ 1896, с. 104) тощо;

– у збірці «Мій Ізмарагд» (1898): *Вже не міні в нові світи летіти!* (МІ 1898, с. 3), *Зробив ти добре діло: Міні летить велів!* (МІ 1898, с. 77); *Міні дав його твій генерал Птоломей* (МІ 1898, с. 113); *Ще рік міні блукати по землі* (МІ 1898, с. 156) тощо.

Як зазначила О. Шпить, «повна форма *минѣ* (*мѣнѣ*) поступово витісняла форму без редукованого *мнѣ*» [266, с. 89], яка, однак, збереглася в закарпатських та бойківських говірках, що є органічним рефлексом давньої форми [4, с. 152]. Натомість у поетичних творах І. Франка фіксуємо вживання форми *мні* в давальному відмінку у ранніх виданнях (зумовлено фонетичними змінами): *Дай мні огню* (ЗВН 1887, с. 7), *Що ж се за нова зоря Мні заблисла нині?* (ЗВН 1887, с. 19), *Синку, кріпи ся! Вона мні твердила* (ЗВН 1887, с. 37), *Но все ж ваш дар непрошений Глибоко душу мні ранить* (ЗВН 1887, с. 41), *Зумів мні шкоду нанести* (ЗВН 1887, с. 165); у місцевому відмінку – у пізніших збірках «Мій Ізмарагд» (1898) та «Semper tūro» (1911): *На мні зупинив свої очі ясні* (МІ 1898, с. 63), *Повірів ти словам, Що в мні є перла* (МІ 1898, с. 78); *сама... зневірившись у мні* (СТ 1906, с. 40); *Душа в мні похила, повзка мов бурян* (СТ 1906, с. 93).

У виданнях та перевиданнях поезій І. Франка виявляємо хитання у виборі займенникових форм. У збірці «Баляды и росказы» (1876) фіксуємо варіантні форми *мені* і *мні* в межах одного твору, а в доповненому виданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) письменник відмовляється від форми *мні*: *Вмираючи, менѣ тягаръ онѣ наложивѣ...И впали въ серце мнѣ слова тѣ, мовѣ скала* (БР 1876, с. 21) / *Вмираючи мені Тягар він наложив...І впали в груди мені Слова ті мов скала* (ІЛМ 1914, с. 84). У збірці «З вершин і низин» (1887) репрезентовано паралельне вживання форм *мені/міні/мні*, натомість у перевиданні 1893 року виявляємо заміну *мені* на діалектну *міні*: *Дай і міні* (ЗВН 1893, с. 4); *міні в тюрмі аж серце мліє* (ЗВН 1893, с. 16); заміну однієї діалектної форми на іншу (*мні* → *міні*): *Що ж се за нова зоря міні блисла нині?* (ЗВН 1893, с. 21); *Ваш дар непрошений глибоко груди міні*

ранить (ЗВН 1893, с. 41); *Міні ти твердила* (ЗВН 1893, с. 63) тощо. Однак у пізніших перевиданнях своїх поезій І. Франко відмовився від діалектної форми *міні* на користь сучасної *мені*; таку заміну фіксуємо у творах із збірки «Давнє і нове» (1911): *А вчора сам ти докоряв мені* (с. 81); *Скажіть мені те тайне слово?* (с. 102); *Дасть безсмертє й мені* (с. 114) ← *А вчора сам ти докоряв міні* (МІ 1898, с. 84); *Скажіть міні те тайне слово* (МІ 1898, с. 91); *Дасть безсмертє й міні!* (МІ 1898, с. 111) тощо.

Енклітичну форму *ми* в давальному відмінку репрезентовано в ранніх поетичних творах із збірки «Баляды и рассказы» (1876), яку за можливості І. Франко послідовно замінював на нормативну *мені* в доповненому перевиданні 1914 року («Із літ моєї молодости»): *Хоть радъ я зъ побѣды, – та всежь ми убитого жаль* (БР 1876, с. 23); *Скажи ми/мені, вѣщуне, а правду всю, чи скоро й якою я смертю умру?* (БР 1876, с. 12; ІЛМ 1914, с. 69); *Охъ, бо порадирика забрала ми/мені судьба* (БР 1876, с. 21; ІЛМ 1914, с. 85). Ця давня форма займенника збереглася в галицько-буковинських та карпатських говорах [5, с. 119; 149, II, с. 398].

Конструкції з давальним відмінком у сучасній українській літературній мові та в більшості діалектів звичайно безприйменникові. Проте в карпатських говорах і в деяких говорах південно-західного наріччя (часто в буковинсько-покутських, зрідка в наддністрянських) досить широко вживають конструкції з прийменником *к* та його варіантами *д*, *ід*, *ид*, *г*, *ку*, *ко* та ін., яким у більшості українських діалектів, як і в літературній мові, відповідають конструкції родового відмінка з прийменником *до* [5, с. 159]. У поезії І. Франка виявляємо поодинокі вживання займенника *я* з прийменниками *до*, *ко* у формі давального відмінка замість родового: *Не вже-ж ко мні любов тобі вже надоіла?* (ДН 1911, с. 4); *А ангел з дали кличе: Д'міні! Д'міні!* (ЗВН 1887, с. 61; 1893, с. 157). Форма *д'міні*, уживана з прийменником *до*, вираженим як *д*, притаманна гуцульському говорові [242, с. 15]. Конструкція *до* + родовий відмінок із значенням адресата мовлення стала дуже активною і в більшості діалектів поступово витіснила конструкцію *к(ъ)*, *икъ*, *ку*, *ид* + давальний відмінок у цьому значенні [75, с. 180].

В орудному відмінку однини в аналізованих поезіях засвідчено дві варіантні форми – *мною/мнов*. Сучасна українська мова [225, с. 141], а також українська мова кінця XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84; Тимч.Гр. 1917, с. 111; Сім.Гр. 1919, с. 208) засвідчує форму *мною*: *І серце бідне рвесь у мні, що ти злукавила зо мною* (ЗВН 1893, с. 79); с.39; див.ще: ЗВН 1887, с. 64; ЗВН 1893, с. 54); *Де я не йду, що не почну, все тїнь твоя зо мною* (ІДЖ 1900, с. 7); *Ти знов літаєш надо мною, галко* (СТ 1906, с. 84; див. ще: СТ 1906, с. 47, 100, 127); *Так співав він сумуючи за мною* (ДН 1911, с. 20; див. ще: ДН 1911, с. 69, 76, 79, 101) тощо. Однак виявлено діалектну форму *мнов* у поезії «Ой чому ж ты мя тяжке горенько» із збірки «Баляды и рассказы» (1876): *Не великій то и посагъ за мновъ* (БР 1876, с. 16), а також у поетичному творі «Картка любови» із другого видання збірки «З вершин і низин», яка зумовлена потребами римування (*мнов-любов*): *Слезами і горем ти знітована зо мнов! Нема стіни, перегород між нами! Не знає стін, перегрод любов!* (ЗВН 1893, с. 76). Ця словоформа виникла внаслідок «випадіння інтервокального *j* між голосними і пов'язаної з цим зміни кінцевого *y* → *ў*» [175, с. 145] та збереглася в низці говорів південно-західного наріччя, зокрема в закарпатських [155, с. 264, 266, 277], гуцульських [4, с. 154], а також у говорі батюків [16, с. 49].

Отже, аналізовані поезії І. Франка репрезентують широке вживання варіантних форм займенника *я*, зокрема у формі родового та знахідного відмінків – *мене / мя*, у формі давального – *мені / міні / мні / ми / д'міні / ко мні*, у формі орудного – *мною/мнов*, що зумовлено впливом галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя.

Варіантні відмінкові форми займенника *ти*. У родовому та знахідному відмінках досліджувані поетичні збірки І. Франка репрезентують використання форми *тебе*: *Весно, ох довго ж на тебе чекати!* (ЗВН 1887, с. 13), *Лиш тебе доведе до людей* (ЗВН 1887, с. 37), *Тебе ж спиткати годі* (ЗВН 1887, с. 46), *Піду і не візьму тебе з собою* (ЗВН 1887, с. 73); *Просила я тебе, чи ні?* (ДН 1911, с. 14), *Не суди, не спаде суд на тебе* (ДН 1911, с. 43) тощо. Вказана форма є нормативною і для

сучасної української мови [225, с. 141], і для української мови ХІХ – початку ХХ ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84; Тимч.Гр. 1917, с. 109; Сім.Гр. 1919, с. 208).

Однак у збірці «З вершин і низин» (1887) фіксуємо два випадки вживання енклітичної форми **тя** в знахідному відмінку: *Хто **тя** хоче в пута вкути!* (ЗВН 1887, с. 15); *І тоді вона **тя**, друже зрадить!* (ЗВН 1887, с. 35). Як зауважив І. Керницький, енклітичні займенникові форми найбільш представлені в галицьких пам'ятках ХVІ ст. [80, с. 126]. Для більшості говорів південно-західного наріччя ця форма досі є характерною [5, с. 120]; її фіксують бойківські говірки, а також наддністрянські [16, с. 49] та надсянські [170, с. 41].

Давальний відмінок займенника *ти* в аналізованих поетичних творах І. Франка представлений варіантними формами **тобі/ти**. Більшість збірок репрезентує сучасну українську форму *тобі*, наприклад.: *Не прийдеш **тобі** бути* (ЗВН 1887, с. 10); *Чи багато то ще хвиль **тобі** гуляти лишить?* (ЗВН 1887, с. 47); *Та я **тобі** те коритце Склеплю на млі ока* (СТ 1906, с. 65); *Усе, чого **тобі** сей світ не дасть* (СТ 1906, с. 107); *Чи ждуть **тобі** ще треба Поваги й блиску від будущини* (ДН 1911, с. 15); *Незліченими гадками Все **тобі** являть ся буду* (ДН 1911, с. 20) тощо.

Граматичні праці ХІХ – початку ХХ ст. теж фіксують як нормативну саме цю форму (Тимч.Гр. 1917, с. 111; См.-Ст.Гр. 1914, с. 84), проте В. Сімович зазначав, що в західноукраїнських говірках є «дуже багато старих і нарічевих форм у відміні цього заіменника. Деякі з них попали у книжки. Вживали їх давніші письменники Наддністрянщини та ще й Франко у перших своїх творах» (Сім.Гр. 1919, с. 208–209). Зокрема коротку енклітичну форму **ти**, яка не засвоєна українською літературною мовою, виявлено у ранніх поезіях І. Франка: *Сотий разь **ты** кленушь* (БР 1876, с. 6); *Сли я **ти** кажу, То мусить бути правда* (ЗВН 1887, с. 71). На сьогодні зазначену форму фіксують як елемент архаїчної займенникової парадигми, що почав виходити з ужитку з ХV ст. [5, с. 153] та який зберігся в говорах наддністрянських, надсянських, гуцульських, бойківських, лемківських, закарпатських» [175, с. 144; див. також: 242, с. 14–15, 174, с. 6; 128, с. 8].

У поезіях досліджуваних збірок виявляємо дві варіантні **форми в орудному відмінку** – **тобою/тобов**. Для сучасної української мови [225, с. 141], а також для української мови кінця XIX – початку XX ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84; Тимч.Гр. 1917, с. 111; Сім.Гр.1919, с. 208) нормативною є форма *тобою* (ЗВН 1887, с. 14, 47, 60, 148, 166; СТ 1906, с. 9, 82, 124; ДН 1911, с. 14, 16, 34, 47, 57 тощо): *Бач, я, що в небесах не міг найти Богів – перед тобою клонюсь тожже* (ЗВН 1887, с. 60); *А впрочім, сли тобі здаєсь, Що кривда сталась над тобою* (ЗВН 1887, с. 166); *Тобюю я навчу їх відрікати ся Житя* (СТ 1906, с. 82); *І кладу перед тобою весь свій біль* (СТ 1906, с. 124); *З тобою враз не ляже в гріб* (ДН 1911, с. 14); *Сину мій, з тобою розстаю ся* (ДН 1911, с. 47) та ін.

Однак у поезії «Святовечірна казка» із збірки «Давнє і нове» І. Франка вжито діалектну форму **тобов**: *Коли ти сам, то знай, що я з тобов!* (ДН 1911, с. 6), яка виникла за аналогією до форми *мнов* [175, с. 145] та засвідчена у закарпатських [155, с. 264, 266, 277], гуцульських говорах [4, с. 154], а також у говорі батюків [16, с. 49].

Отже, паралельне використання в мові поезій І. Франка сучасних нормативних літературних та діалектних форм займенника *ти* відбиває особливості західноукраїнського літературного варіанта кінця XIX – початку XX ст., а також безпосередній вплив говірок на мову поета.

Варіантні відмінкові форми особових займенників він, вона. У сучасній українській мові, як і в мові XIX – початку XX ст. східноукраїнського літературного варіанта, закріпилася форма *вона* (Тимч.Гр. 1917, с. 112; Сім.Гр. 1919, с. 208) [див. також: 225, с. 141]; однак у західноукраїнському варіанті репрезентовано *вона (она)* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 4). У називному відмінку аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують паралельні форми **вна/вона**. Форму *вна* вжито лише як одиничний випадок у ранніх поезіях, зокрема у «Панських жартах»: *І ще бунтуєш тих звірів, Щоб рвали, дерли нас на-впів, Бо вна – слаба, а я – закутий!* (ЗВН 1887, с. 226; 1893, с. 377). Така словоформа збереглася лише в закарпатських та гуцульських діалектах [174, с. 39]; її поодинокі вживання свідчить про відмову І. Франка від діалектних форм (пор.: *Та вона не перестала перти, Добираючи познач фальшивих* (ДН 1911, с. 48).

Українська мова репрезентує у родовому та знахідному відмінках варіантні форми займенників *його/нього* та *її / неї* відповідно [225, с. 141]. Варіанти *його, її* становлять рефлекси давніх форм *єго* ($e \rightarrow o$ після *j*), *єѣ* ($je \rightarrow i$ внаслідок асиміляції наступним *i* ($\leftarrow \text{ѣ}$)), натомість *нього, неї* завжди вживається у конструкціях із прийменником [4, с. 159]. Українські граматики XIX – початку XX ст. засвідчують паралельне вживання цих словоформ:

– *єго, його/на него, на нього* (З./Р.в.); *єї/її/неї* (З./Р.в.) (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84–85);

– *його/нього* (З./Р.в.); *її/неї* (Р.в.); *її/ю, ню, неї* (З.в.) (Тимч.Гр. 1917, с. 112),

– *його/на нього* (З./Р.в.); *її/на неї* (З./Р.в.) (форми *єго, него, ню* – «нарічеві») (Сім.Гр. 1919, с. 208–210), що свідчить про відсутність єдиної граматичної норми в українській літературній мові XIX – початку XX ст. загалом, та про неусталеність відмінкових форм займенників *він, вона* в інтерпретації тогочасних мовознавців зокрема.

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо такі варіантні форми займенників *він, вона*:

1) аналогічні до сучасних форм *його – нього, її – неї* (зумовлено варіантністю словозмінної основи):

– «З вершин і низин» (1887): *його* (с. 6, 42, 120, 123, 127, 171, 174, 181, 194, 213, 216, 218, 223, 241 тощо); *до нього* (с. 106, 139), *против нього* (с. 127); *їйїї* (с. 2, 67, 73, 77, 114, 144, 190, 193, 226, 231), *в неї* (с. 4), *з неї* (с. 30), *до неї* (с. 72), *на нейї* (с. 32): *З трепетом любви матери щирая обійме його* (ЗВН 1887, с. 6); *І за порадою до нього з всіх сел ходили мужики* (ЗВН 1887, с. 106); *В губернії, в царя самого шукати правди против нього* (ЗВН 1887, с. 127); *І де в світі тая сила, Щоб в бігу їйїї спинила* (ЗВН 1887, с. 2); *Що на цвіт той дрібний В неї сили нема* (ЗВН 1887, с. 4) та ін.;

– «Зів'яле листє» (1896): *їйїї* (с. 31); *Як одно їйїї зневажить, Любить мстить ся на обох* (ЗЛ 1896, с. 31) [див. також: 210, с. 65];

– «Мій Ізмарагд» (1898): *його* (с. 23, 47, 54, 55, 64, 67, 103, 109); *їйїї* (с. 26, 30, 74, 88), *без неї* (с. 26), *до неї* (с. 27, 70, 140), *для неї* (с. 54), *з неї* (с. 39), *на неї* (с. 92,

140), у неї (с. 32, 98), проти неї (с. 64): *Ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив* (МІ 1898, с. 23); *Він взяв йййй, щоб зараз головку ййй скрутить* (МІ 1898, с. 74); *Хоч давній, славний був у неї рід, Вона ні троха ним не величалась* (МІ 1898, с. 98) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *його* (с. 16), *до нього* (с. 25); *їй* (с. 16): *донесу його до темної могили* (ІДЖ 1900, с. 16); *Хоч ще повним щастєм не було, та дуже близьке вже було до нього* (ІДЖ 1900, с. 25); *Я мушу так її тягти, покіль живу* (ІДЖ 1900, с. 16);

– «Semper tiro» (1906): *його* (с. 11, 20, 23 24, 58, 62, 65, 80, 90, 99, 100, 126), *в нього* (с. 64), *від нього* (с. 31), *з/із нього* (с. 45, 71, 88, 132), *на нього* (с. 51, 98), *до нього* (с. 94, 98); *їй* (с. 10, 66, 99); *з під неї* (с. 97): *Його* *звезли зомлілого домів* (ST 1906, с. 24); *Не шоломом, пригорщами пити з нього воду* (ST 1906, с. 88); *Накрив її небес покровом* (ST 1906, с. 99); *Кормити ту скотинку і з під неї гній метать* (ST 1906, с. 24) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *його* (с. 10, 19, 22, 28, 47, 48, 63), *до нього* (с. 43), *з нього* (с. 46), *на нього* (с. 19, 48, 63); *їй* (с. 18, 31), *без неї* (с. 31), *в неї* (с. 22): *Тоді ще не було його* (ДН 1911, с. 22); *І враз напав на нього голодний лев* (ДН 1911, с. 63); *Не ділиш мудрости з братами, Йї злодії не вкрадуть* (ДН 1911, с. 31); *Без неї все житє пустиня* (ДН 1911, с. 31) та ін.

2) Серед аналізованих поезій виявлено варіантну форму *його*, у якій відсутній приставний *н*: *в його чутливість сильна дика* (ST 1906, с. 17); *Довелось таки нам до його застукать* (ST 1906, с. 88); *З його нутро мотайте* (ДН 1911, с. 109); така форма є поширеною в галицько-буковинських та карпатських говорах [5, с. 121].

3) Варіантна форма *него*, яка з'явилася внаслідок т.зв. перерозкладу основ між прийменником і займенником ще на праслов'янському ґрунті (**вън+ѣго*→*въ него*) [4, с. 159]. Таку архаїчну форму досі засвідчують говори південно-західного наріччя [175, с. 261], зокрема у Карпатському регіоні вона поширена тільки на західній Лемківщині й подекуди на Бойківщині та сході Закарпаття [155, с. 266–267; 2, с. 67]; її фіксують також надсянські говірки [170, с. 41]. В основному форму *него* виявляємо в ранніх поезіях І. Франка зі збірки «З вершин і низин» (1887): *до него*

(с. 96, 106), з него (с.121), у (в) него (с. 70, 72, 129, 173), на него (с. 105, 121, 240), про него (с. 244): *Малії дітваки Обдерті, босі, – залюбки До него бігали* (ЗВН 1887, с. 96); *А староста і чуть не хоче про него* (ЗВН 1887, с. 244); а також зі збірки «Мій Ізмарагд» (1898): *Глипнула й вона на него* (МІ 1898, с. 15); *А обік него кум сидить* (МІ 1898, с. 121); *Та він байдуже, мов се й не про него* (МІ 1898, с. 137); *Так от вони у него й ночували* (МІ 1898, с. 148).

Поодинокі випадки фіксуємо серед інших аналізованих поетичних творів, зокрема в збірці «Зівяле листе» (1896): *Я-б на него йшов, коб віра сильная* (ЗЛ 1896, с. 17); *Із него вирвала одні Оті риданя голосні* (ЗЛ 1896, с. 58); та в «Із днів журби» (1900): *Одно із него виніс я чутє* (ІДЖ 1900, с. 23), *Мабуть любов у него в серці тліє* (ІДЖ 1900, с. 67), що свідчить про поступову відмову І. Франка від діалектних словоформ.

Особовий займенник жіночого роду *вона* у знахідному відмінку староукраїнської мови мав форму *ю* або після прийменника *ню*, що засвідчено (здебільшого в прийменникових конструкціях) і в пам'ятках української мови XIV-XVII ст. [175, с. 154]. У поезіях І. Франка лише двічі виявляємо вказані форми: *Та так багато вже карались за ню* (ЗВН 1887, с. 217); *Хоч час на ню капле цілющі бальзами* (ІДЖ 1900, с. 8), які збереглися в говорах південно-західного наріччя, зокрема в бойківських [168, с. 59], надсянських [170, с. 41], закарпатських [153, с. 194], наддністрянських [16, с. 49].

4) Давні форми *єго* та *єї* трапляється у наддністрянських, надсянських, гуцульських, буковинсько-покутських та карпатських говорах [175, с. 152]. Словоформа *єго* широко репрезентована в ранніх збірках І. Франка «З вершин і низин»: *Ні шпюнів ремесло В гріб єго ще не звело* (ЗВН 1887, с. 1); *я-б був єго й не зачинав* (ЗВН 1887, с. 101); *Хоч і знає, Що тут єго арешт чекає* (ЗВН 1887, с. 185); *Та з дня на день єго все ждала* (ЗВН 1887, с. 240); «Мій Ізмарагд»: *По відході єго ми всю громаду Спросили на таємну раду* (МІ 1898, с. 158). Одиничний випадок вживання цієї форми виявлено в поезії «Як на вулиці зустрінеш» із збірки «Зівяле листе» (1896): *Я єго до тебе справлю* (ЗЛ 1896, с. 23) [див. також: 210, с. 65]; у решті аналізованих збірок вона не засвідчена. Для наддністрянських, гуцульських,

карпатських, буковинсько-покутських говорів властиві також усічені форми родового чи знахідного відмінка від *його*→*го*. Енклітичну форму *го* зафіксовано в поетичній збірці «Баляды и рассказы»: *Ходивъ и хитався ѥ дрожавъ, мов старый, мовъ старый, мовъ сны го глубоки уняли* (БР 1876, с. 3, 13,14,17), яку І. Франко у доповненому перевиданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) замінив на форму *його* (ІЛМ 1914, с. 53), а також у «Жидівських мелодіях» зі збірки «З вершин і низин» (1887): *Коли го ѥ тепер ублагають, Він певно явить ся опять* (ЗВН 1887, с. 26).

У функції знахідного відмінка в поетичних творах І. Франка виявляємо лише два випадки вживання форми *ї* (*її*), яку фіксують галицькі говірки [175, с. 263]: *Но де вал верг її, там по ній осів ся осад новий* (ЗВН 1887, с. 57); *Чи зрушила запекле серце Мужницька добрість, що її вперше Через насилє не визнавав* (ЗВН 1887, с. 249). Новішу форму *єі*, що постала під впливом родового відмінка та поширена в закарпатських говірках [155, с. 272], бачимо лише в ранніх збірках І. Франка, зокрема у збірках «Баляды и рассказы»: *Онъ крѣпко-любовно еѢ обнима, Холодный – пожаромъ палає!* (БР 1876, с. 3); «З низин і вершин»: *Отсе ще вам два місяці тяжкої проби, перенесіть єі* (ЗВН 1887, с. 133); «Зівяле листє»: *Я бачив, як єі зашрібували* (ЗЛ 1896, с. 29); «Мій Ізмарагд»: *І голос твій весь плач єі втиша* (МІ 1898, с. 13).

За аналогією до родового відмінка особових займенників *він*, *вона* І. Франко широко використовував у ранніх поезіях діалектні форми присвійних займенників *єго*, *єї*: *И наче щастье въ серци, – така еи краса* (БР 1876, с. 3); *Я єі правди не раз досвідив* (ЗВН 1887, с. 37); *І чуєш всюди рух єі* (ЗВН 1887, с. 88); *Ся Орина була єдина людина, Що не відбігла єі* (ЗВН 1887, с. 234); *Се ж вона, єго кохана, рай єго* (МІ 1898, с. 16); *Не бачу рожі, лиш личка єі гожі* (ЗЛ 1896, с. 46); *Один атом єі тривкійший* (ЗЛ 1896, с. 105); *Почувши рик єі, почав тікати чоловік що духу* (МІ 1898, с. 53); *Вмираючи покликав батько сина, що був єго єдина дитина* (МІ 1898, с. 65); *Се було єі поживою по труді* (МІ 1898, с. 98); див. ще: (ЗВН 1887, с. 75, 226; ЗЛ 1896, с. 37, 60; МІ 1898, с. 5, 9, 61, 62, 99, 108, 111, 141 та ін.).

У пізніших перевиданнях своїх поезій І. Франко відмовився від діалектних форм особових займенників *него, єго, єї* на користь сучасних. Саме такі виправлення репрезентовано у творах із збірки «Давне і нове» (1911): *на него* (МІ 1898, с. 53) → *на нього* (ДН 1911, с. 63); *єго* (МІ 1898, с. 81) → *його* (ДН 1911, с. 81); *єї* (МІ 1898, с. 53) → *її* (ДН 1911, с. 63). Однак у другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893) виявляємо заміну сучасної форми *її* на діалектну: *І де в світі тая сила, щоб в бігу **йїїї** спинила* (ЗВН 1887, с. 2) → *І де в світі тая сила, щоб в бігу **єї** спинила* (ЗВН 1893, с. 10), що свідчить, на нашу думку, про невизначеність І. Франка щодо вибору на користь нормативної для того часу форми чи діалектної.

Отже, варіантні форми займенників *він, вона* у родовому та знахідному відмінку, які репрезентують аналізовані поетичні твори І. Франка, свідчать про вплив на І. Франка норм західноукраїнського, іноді східноукраїнського літературного варіанта, а також вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя.

У сучасній українській мові у **давальному відмінку** нормативними для займенників *він, вона* є лише форми *йому, їй* [225, с. 141]. Натомість граматисти кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначили як нормативні такі форми: для західноукраїнського варіанта літературної мови – *єму, йому / нему, ньому; їй, єї (її) / неї=ній* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84–85); для східноукраїнського – *йому/ньому; і(ї)/ні(ї)* (Тимч.Гр. 2017, с. 212); *йому/ ньому; їй /ній* (Сім.Гр. 1919, с. 209–210), що утруднювало кодифікацію української мови. В аналізованих поетичних творах широко репрезентована форма **йому**: *І що там пан губернотор відказав **йому**?* (ЗВН 1887, с. 135); *І до стрільця звернувшись таке **йому** повіла* (МІ 1898, с. 76); *Та не дав нам знать, яку б то честь **йому** зробити* (СТ 1906, с. 59); *Хто тому шкодить, що **йому** зла не зробив* (ДН 1911, с. 36) тощо [див. також: 210, с. 66].

Однак давальний відмінок особового займенника *він* представлений ще двома іншими формами, які фіксуємо лише у збірках «Баляды и рассказы» та «З вершин і низин» (1887):

– повною *єму*, поширеною у говорах південно-західного наріччя: *А ще жаль єму й супірниць* (ЗВН 1887, с. 12); *Чого і він боїть ся, чим єму не вільно погордити* (ЗВН 1887, с. 102); *лазуровий звід єму являло, мучило й дразнило* (ЗВН 1887, с. 243) тощо;

– енклітичною *му*, яка збереглася в бойківському, [174, с. 177] закарпатському та наддністрянському [4, с. 160] говорах: *Ци житье му надо ъло?* (БР 1876, с. 11); *Но якісь побожні руки Спочивать му не дали* (ЗВН 1887, с. 21); *Неси, о неси му ті вісти* (ЗВН 1887, с. 34). Цю форму І. Франко згодом замінив на *єму* [див.: (ЗВН 1893, с. 52)] та *йому* [див.: (ІЛМ 1914, с. 67)].

Виявляємо також і коротку енклітичну форму *ї* у давальному відмінку: *І поки я ту, не явить ся вона, хіба я сам її дам!* (ЗВН 1887, с. 193), яка функціонує в говорах південно-західного наріччя.

Отже, вживання варіантних форм займенника *він* у давальному відмінку (*йому, єму, му*) свідчить не лише про вплив південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів на мовотворчість І.Франка, а й про підпорядкування поета нормам, які були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови.

У місцевому відмінку однини від особових займенників *він* сучасна українська мова фіксує форми (*на, в*) *ньому/нім* [225, с. 141]. Варіантна форма *нім* особового займенника *він* виникла з староукраїнської *нємь* [175, с. 155] та функціонувала в пам'ятках української мови XVI-XVII ст. [266, с. 131]; натомість (*на*) *ньому* є пізнішою формою (давальний відмінок у функції місцевого). В українській мові XIX – початку XX ст. мовознавці виокремили такі форми: лише *на нім* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 84–85; Сім.Гр. 1919, с. 208); *на нім, йому, ньому* (Тимч.Гр. 1917, с. 112). У досліджуваних поетичних творах виявляємо вживання варіантних форм *нім/ньому* у формі місцевого відмінка, що свідчить про спроби І. Франка уніфікувати тогочасну українську літературну мову. До прикладу:

– «3 вершин і низин» (1887): *в нім* (с. 16, 39, 43, 58, 59, 61, 63, 96, 208, 229, 232), *на нім* (с. 76, 213), *о нім* (с. 240), *при нім* (с. 201, 202); *у ньому* (с. 44); ***В нім*** *правом дикий гнет* (ЗВН 1887, с. 59); *Що тепер пани! Хоч на нім шмате й*

дорогеє (ЗВН 1887, с. 76); *І вродились, вирости й гинуть у ньому* (ЗВН 1887, с. 44) та ін.;

– «Зівяле листє» (1896): *в нім* (с. 35), *по нім* (с. 42); *в ньому* (с.48): *Та в нім була магічна міць страшна* (ЗЛ 1896, с. 35); *І світло люблю я, купаюся в ньому* (ЗЛ 1896, с. 35) та ін. [див. також: 210, с. 66];

– «Мій Ізмарагд» (1898): *при нім* (с. 80), *по нім* (с. 46); *в ньому* (с. 54): *Не було нікого при нім, щоб з ним хоч словом обмінив ся* (МІ 1898, с. 80); *В ньому була єго єдина опора* (МІ 1898, с. 54) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *в нім* (с. 23, 49), *при нім* (с. 28, 38); *в нім нема нічого* (ІДЖ 1900, с. 49); *Він знав уже, при нім служивши, напади його недуги* (ІДЖ 1900, с. 38) та ін.;

– «Semper tiro» (1906): *в нім* (СТ 1906, с. 28, 48, 68, 88, 98, 100), *на нім* (с. 44); *в ньому* (с. 98): *Байдужа мов зневірила ся в нім* (СТ 1906, с. 48); *В ньому я днюю, з ним ночую* (СТ 1906, с. 98) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *по нім* (с. 55); *в ньому* (с. 63): *Щезне й слід весь по нім* (ДН 1911, с. 55); *Впав на корінє дерева, що в ньому була його єдина опора* (ДН 1911, с. 63) та ін.

Отже, паралельне використання варіантних форм *на ньому/нім* відбиває особливості словозміни займенника *він* у західно- та східноукраїнському варіантах мови та свідчить про спробу І. Франка уніфікувати українську мову згідно зі східноукраїнським варіантом.

Варіантні відмінкові форми займенника вони. Єдиною формою особових займенників у множині в називному відмінку української мови ХІХ – початку ХХ ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85; Тимч.Гр. 1917, с. 112; Сім.Гр. 1919, с. 208), а також сучасної української мови [225, с. 141] є словоформа *вони*. Уже в староукраїнській мові, а згодом і в українській мові ХVІ-ХVІІ ст. [266, с. 135], вживалася спільна для всіх родів форма *они*, з якої з протетичним *в* й утворилася форма *вони* [80, с. 130; 175, с. 155]. Ця словоформа є основною для всіх говорів; однак у говорах південно-західного наріччя засвідчено форму без протетичного *в-*

(они) (закарпатські говори) та скорочену форму *вни* (гуцульські говори) [4, с. 164]. У досліджуваних поезіях І. Франка виявляємо варіантні форми *вони/вни/они*, які репрезентовано у збірках «Баляды и рассказы», «З вершин і низин»: *А слижъ они зъ нами боротись зачнутъ, Закимъ мы ихъ сто, вни насъ двѣста убьютъ! И може прийде ще, о хане нашъ, часъ, Що дань побирати они ймутъ одъ насъ!* (БР 1876, с. 5); *Шуря-буря пройшла, - вони знов піднялись* (ЗВН 1887, с.4), *Вони йдуть шукати Давида край моря* (ЗВН 1887, с. 26); але: *Вни минуть – далі труд В самоті і глуші* (ЗВН 1887, с. 9). Отже, І. Франко поступово відмовлявся від діалектної форми на користь нормативної літературної *вони*, яка були притаманна і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови.

Варіантні відмінкові форми зворотного займенника себе. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85; Тимч.Гр. 1917, с. 112; Сім.Гр. 1919, с. 209), а також у сучасній українській мові [225, с. 141] закріпилася форма *собі* в давальному відмінку, яку засвідчено в аналізованих збірках І. Франка. До прикладу: *Вже смерти ждучи леда хвилі Старий і гріб собі конав* (ІЛМ 1914, с. 81) [див. також: 210, с. 282]. Однак у поезії «Русалка» зі збірки «Баляды и рассказы» (1876) фіксуємо форму *дъ собѣ* у функції родового відмінка: *Вона го дъ собѣ зве рукою, То быстро кивне головою* (БР 1876, с. 20), *Глядитъ, манить го дъ собѣ зъ даля, Цѣлює, мовъбы зъ нѣхотя* (БР 1876, с. 20), яку І. Франко в перевиданні 1914 року в одному рядку вилучив, а в іншому замінив на *до себе*: *Вона головою хитнула, рукою старцеви кивнула* (ІЛМ 1914, с. 82), *Глядитъ, манить його до себе, Цілує, мов би з-нехотя* (ІЛМ 1914, с. 83). У збірках «З вершин і низин» (1887) та «Давне і нове» (1911) репрезентовано також діалектну форму давального відмінка *к собі* в значенні родового *до себе*: *Як те залізо з силою чудною, що другеє залізо тягне к собі і магнетизмом звесь* (ЗВН 1887, с. 58); *Мене ти к собі не пустила* (ДН 1911, с. 18); *Арота ж і Марота к собі покликав Бог* (ДН 1911, с. 103) [див. також: Терлак 2010, с. 282]. Указані форми (*д'собі*, *к собі*) збереглися в гуцульському говорі [242, с. 15], а також у покутсько-буковинських та зрідка в наддністрянських говорах [5, с. 159].

В орудному відмінку в досліджуваних поезіях І. Франка виявлено дві варіантні форми – *собою/собов*. Нормативною формою є лише форма *собою*: *Ти поведеш народи, і прогнилу стару будову розвалиш собою* (ЗВН 1887, с. 61); *Овва, плач, то я сама піду і не візьму тебе з собою* (ЗВН 1887, с. 73); *Здвигав плечима, рухав головою, мов розмовляв, саврив ся сам з собою* (СТ 1906, с. 37); *Мій синку, ти би менш балакав, сам над собою менше плакав* (ДН 1911, с. 14; див. також: ДН 1911, с. 13, 31, 41) [див. також: 210, с. 282] тощо, яку кодифіковано в граматиках української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85; Тимч.Гр. 1917, с. 112; Сім.Гр. 1919, с. 209) та в сучасній українській літературній мові [225, с. 141]. Однак у поетичних творах із збірки «Баляды и рассказы» (1876) виявлено діалектну форму *собов*, яка зумовлена римуванням (*голововь-собовь, собовь-кровь*). Зокрема її фіксуємо в поезії «Русалка»: *Она го дъ собѣ зве рукою, то быстро кивне голововь, и вразъ падучою звѣздою въ глубь сонныхъ филь метне собовь!* (БР 1876, с. 20) та в поезії «Мечь за убитого»: *Два братья, вражовь штуковь розъєднані съ собовь прийшли, щобы пролити рѣками братню кровь* (БР 1876, с. 24); пор.: *Брати два, ворогами роз'єднані з собов прийшли, би пролити річками братню кровь* (ІЛМ 1914, с. 92). Ця словоформа збереглася у південно-західному наріччі, зокрема в закарпатських [155, с. 264, 266, 277] та гуцульських [5, с. 154] говірках, а також у наддністрянському говорі [16, с. 49].

Отже, в аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників у формі родового (*його/до нього/до його/єго, її/неї*), давального (*мені/міні/мні/ми/ко мні/д'міні, тобі/ти, йому/єму/му*), знахідного (*мене/мя, тебе/тя, його/нього/в його/в него/єго/го, її/ню/ї/єї*), орудного (*мною/мнов, тобою/тобов*), місцевого (*на ньому/нім*) відмінків однини, називного відмінка множини (*вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе* (*собі/дъ собѣ/к собі; собою/собов*), що зумовлено впливом говорів галицько-буковинської групи, а також підпорядкуванням норм західноукраїнського варіанта літературної мови (див.: Табл. 4.2.).

Таблиця 4.2.

**Варіантні форми особових займенників та зворотного
займенника себе в поезії І. Франка**

Н.в.	<i>я</i>	<i>ти</i>	<i>він</i>	<i>вона/вна</i>	<i>вони/ вни/они</i>	–
Р.в.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>його/до нього/до його/єго</i>	<i>її/неї</i>	–	<i>до себе</i>
Д.в.	<i>мені/міні/мні/ми/ ко мні/ д'міні</i>	<i>тобі/ти</i>	<i>йому/єму/му</i>	<i>ї (їі)</i>	–	<i>собі/ дъ собѣ /к собі</i>
З.в.	<i>мене/мя</i>	<i>тебе/тя</i>	<i>його/нього/в його/в него/єго/го</i>	<i>її/ню/ї/єї</i>	–	–
О.в.	<i>мною/мнов</i>	<i>тобою/ тобов</i>	–	–	–	<i>собою/ собов</i>
М.в.	<i>на мні</i>	–	<i>на ньому/нім</i>	–	–	–

4.4.2. Присвійні займенники

Варіантні відмінкові форми займенників *мій, твій, свій*. У сучасній українській мові присвійні займенники *мій, твій, свій* у родовому відмінку однини набувають форми *мого, твого, свого* [225, с. 142], які утворилися внаслідок стягнення звуків (асиміляція *е* до *о* та випадіння інтервокального *ј*: *моєго*→*мојого*→*мо-ого*→*мого*) [4, с. 170; 175, с. 158]. Пам'ятки української мови, зокрема XVI–XVII ст. засвідчують в основному нестягнені форми, хоча фіксують також і поодинокі випадки стягнених [266, с. 152]. Нестягнені форми збереглися в низці говорів, зокрема в говірках карпатської діалектної зони [155, с. 284; 4, с. 171; 80, с. 142].

Українські граматики XIX – початку XX ст. фіксують варіантні форми: *мого* (*моєго, мойого*) (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85); *мого* (*мойого, мойго*) (Тимч.Гр. 1917, с.113); *мойого, мого* (Сім.Гр. 1919, с.214), що свідчить про нормативність вживання в тогочасній українській мові варіантних форм.

Аналізовані поетичні твори І. Франка у родовому відмінку однини репрезентують такі варіантні форми присвійних займенників чоловічого та середнього роду (без надання переваги якійсь із них):

– *мого–мойого*: *Пісні ті стали красою єдиною Бідного мого, тяжкого життя* (ЗВН 1887, с. 36); *Не повинен допустити Так довго мойого морити в тюрмі* (ЗВН 1887, с. 241); *З мойого сердечка щастє унесла* (ЗЛ 1896, с. 60); *Не радий із щастя мого?* (МІ 1898, с. 96); *З мойого саду бистра річка на млин сусідови текла* (МІ 1898, с. 88); *День і ніч сердитий вітер бєсь о дому мого рїг* (ІДЖ 1900, с. 3); *Се часть єства мойого, хоч не в нїй душа моя* (ІДЖ 1900, с. 64); *І кождий відрух мого серця почав ся в нїм* (СТ 1906, с. 98); *Ти взяв один з мого життя момент* (ДН 1911, с. 17); *І до мойого ти порога прийшов* (ДН 1911, с. 14) [див. також: 210, с. 186];

– *твого – твого*: *І щоб світу добра служба З твого плоду стала!* (ЗВН 1887, с. 8); *Не твого ума се діло* (ЗВН 1887, с. 165); *Може в тім осміянім суть твого життя* (ЗЛ 1896, с. 25); *Шлемо тобі привіт від твого мужа* (МІ 1898, с. 155); *От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік* (МІ 1898, с. 87); *Я бою ся твого ока, твоїх уст, твого лиця* (ІДЖ 1900, с. 9); *Загнівалась на Яса твого?* (СТ 1906, с. 24); *Ми з твого заповіту Не вронили ні атому* (СТ 1906, с. 126); *Потратували всю ниву убогого твого сусіда* (ДН 1911, с. 29); *Твого я найкраща частка* (ДН 1911, с. 14) [див. також: 210, с. 320];

– *свого – свойого*: *На кождім кроці свого ходу Він щось цікаве зустрічав* (ЗВН 1887, с. 96); *З людства свойого ні пилінки В вічність не хоче нести с собою* (ЗЛ 1896, с. 106); *Яка тобі заслуга, коли кохаєш свого брата, друга?* (МІ 1898, с. 20); *Хоч кров йїй із серця свойого точи* (МІ 1898, с. 32); *Щоб згладилась моя провина, Він віддав за мене свого сина* (СТ 1906, с. 99); *Щоб держались ви, як добрі пастирі свойого стада* (СТ 1906, с. 128); *Недавно куплений невольник має намір пана свого вбити* (ДН 1911, с. 48); *Брата свойого не любиш* (ДН 1911, с. 14) та ін [див.: 210, с. 278]. Інколи таке варіювання присвійних прикметників зумовлене акцентуаційними змінами відповідно до вимог ритмомелодики тексту: *Любка милого жде свОго Не убитого – живОго* (БР 1876, с. 10), *І враз ти зупинила ся, злякалась голосу свогО* (ІДЖ 1900, с. 17).

Сучасна українська мова у родовому відмінку засвідчує присвійні займенники жіночого роду у формі *моєї, твоєї, своєї* [225, с. 142]. Натомість в українській мові XIX – початку XX ст. мовознавці допускали форми *мої, моєї* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85); *моєї, мої (меї)* (Тимч.Гр. 1917, с. 113); *моєї, мої* (Сім.Гр. 1919, с. 214). Форми родового відмінка *мої, твої, свої* (← *моѣ, твоѣ, своѣ*) збереглися в окремих говорах (у гуцульському, у закарпатському) [4, с. 171] та відбивають більш ранній етап у становленні присвійних займенників [175, с. 158]. У досліджуваних поезіях І. Франка у родовому відмінку однини засвідчено такі паралельні форми присвійних займенників жіночого роду:

– *моєї – мойї*: *Праця чекає моєї руки* (ЗВН 1887, с. 36); *Моєї жінки ти не знаєш?* (МІ 1898, с. 31); *Щоб ти був одним з моєї добрової дружини* (СТ 1906, с. 134); *Може се моєї тинь покійної любови* (ІДЖ 1900, с. 7); *Чи ще ти мало мойї муки?* (ЗВН 1887, с. 226);

– *твоєї – твоїї*: *І сам не зглянеш ся, як пасмо Твоєї гордости урвесь* (ЗВН 1887, с. 194); *Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає* (ДН 1911, с. 18); *Не ткнутий блиском твоїї краси?* (ЗВН 1887, с. 59);

– *своєї – своїї*: *Веде їх літом в поле, в гай, зимою до своєї хати* (ЗВН 1887, с. 95); *Так своєї судьби не дійдеш без праці й труду* (МІ 1898, с. 48); *То мала б доста для потреби своїї!* (ЗВН 1887, с. 59); *Мати, райська роже, О глянь на мене з своїї висоти!* (ЗВН 1887, с. 60); *Не зречемось ми правди своїї!* (ЗВН 1887, с. 109).

Зафіксовано одиничний випадок вживання словоформи *свеї* у поезії «Поступовець» із поетичної збірки «Із літ моєї молодости» (1914), характерної для гуцульських [110, с. 272] та бойківських [149, II, с. 208] говірок: *Я згоди хочу, та не зміню гадки свеї, бо так чіпати ся раз тої, а раз сеї, то... гм... застій!* (ІЛМ 1914, с. 53). Припускаємо, що використання діалектної форми присвійного займенника зумовлене або потребами римування (*свеї – сеї*), або небажанням поета відриватися від галицького мовлення як вияв любови до свого рідного.

У давальному відмінку однини присвійні займенники чоловічого роду *мій, твій, свій* набувають форм *моєму, твоєму, своєму* [225, с. 142]. Однак в українській мові кінця XIX – початку XX ст. нормативними були: *мому* (*моєму, мойому*)

(См.-Ст.Гр. 1914, с. 85); *моєму, мойму, мому* (Тимч.Гр. 1917, с. 113); *мойому, мому* (Сім.Гр. 1919, с. 214). Стягнені форми широко репрезентовані в південно-західних говорах, зокрема у гуцульському, закарпатських; у говорі батюків [4, с. 171].

В аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено стягнені форми *твому, свому, мому*: *О, скоро так, то буде й твому Житю кінець* (ЗВН 1887, с. 245); *Будь вірна свому мужу* (ЗЛ 1896, с. 99); *Та замітний вже оку мому* (ЗЛ 1896, с. 32), які відомі переважно в говорах південно-західного наріччя. Досліджувані поезії в збірці «Semper tūro» також фіксують і давню нестягнену форму *мойому*: *Мойому читачеві* (СТ 1906, с. 8); *Вірь мойому коханю!* (СТ 1906, с. 24).

У сучасній українській мові присвійні займенники чоловічого роду *мій, твій, свій* у місцевому відмінку однини набувають форм *на моєму/моїм, на твоєму/твоїм, на своєму/своїм* [225, с. 142]. Однак в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. нормативними були: *на(у) моїм* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 85; Сім.Гр. 1919, с. 214); *на моїм, моєму* (Тимч.Гр. 1917, с. 113). У місцевому відмінку однини стягнені форми *в моїм, на твоїм, в своїм* засвідчено і в аналізованих поезіях І. Франка: *То всіх вас жидів в моїм царстві Без милости виріжу в пень* (ЗВН 1887, с. 28); *Його мисль в моїм слові чути* (СТ 1906, с. 100); *В своїм небі я ряджу ся* (СТ 1906, с. 127); *В моїм небі місця много* (СТ 1906, с. 127), *І згадаєш ти своє Нудьгуваннє в своїм світку* (ДН 1911, с. 20); *Чи комарик забринить На вікні твоїм весною* (ДН 1911, с. 20) [див. також: 210, с. 186, 278, 320].

Проте поетичні твори І. Франка фіксують вживання нестягнених форм, які характерні для галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя:

– (у) *мойому*: *Пісня-ж твоя в невмираючій силі В мойому серці ясніє, живе* (ЗВН 1887, с. 36); *А що сумнив ся ти в мойому слові* (СТ 1906, с. 82); *І багато пасажерів Їде в мойому експресі* (СТ 1906, с. 127);

– (у/на) *твойому*: *Смуток на твойому Ясному личеньку* (ЗВН 1887, с. 63); *Сліз гірких потоки на твойому лиці блідому Лишають слід свій* (ЗЛ 1896, с. 32); *Чи в твойому серці зима* (ЗЛ 1896, с. 55);

– (у/на) *свойому*: *Хотів у свойому царстві живучих Усіх повбивати жидів* (ЗВН 1887, с. 27); *І кождий на свойому полі Для себе і жиймо й працюймо* (ЗВН

1887, с. 52); *Що пан у **сво́йому** селі Чогось то зборонить не сміє* (ЗВН 1887, с. 102); *Та й доси в блиск **сво́йому** нетлінний!* (СТ 1906, с. 111).

Отже, у досліджуваних поезіях І. Франка виявлено варіантні форми присвійних займенників *мій, твій, свій* та *моя, твоя, своя* у родовому (*мого/мійого, твого/твійого, свого/свійого*; *моєї/мійі, твоє/твійі, своє/свійі/свеї*), давальному (*мо́йому/мо́му*) відмінках однини, які були нормативними і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови кінця XIX – початку XX ст. Натомість у місцевому відмінку однини засвідчено варіантні форми, одна з яких була характерна для тогочасної української мови (*в мо́ім, на тво́ім, в сво́ім*), інша ж відображала словозміну займенників галицько-буковинської групи говорів (*в мо́йому, на тво́йому, в сво́йому*) (див.: Табл. 4.3.).

Таблиця 4.3.

Варіантні форми присвійних займенників у поезії І. Франка

Н.в.	<i>мій/моя</i>	<i>твій/твоя</i>	<i>свій/своя</i>
Р.в.	<i>мого/мійого, моєї/мійі</i>	<i>твого/твійого, твоєї/твійі</i>	<i>свого/свійого, своєї/свійі/свеї</i>
Д.в.	<i>мо́му/мо́йому</i>	<i>тво́му</i>	<i>сво́му</i>
З.в.	–	–	–
О.в.	–	–	–
М.в.	<i>у мо́йому/мо́ім</i>	<i>у(на) тво́йому/тво́ім</i>	<i>у(на) сво́йому/у сво́ім</i>

4.4.3. Вказівні займенники

Стягнені та нестягнені форми. Українська мова XIX – початку XX ст. репрезентує стягнені та нестягнені форми вказівних займенників *та, те, ті* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 86; Тимч.Гр. 1917, с. 114; Сім.Гр. 1919, с. 217), а також *ся, се* (Тимч.Гр 1917, с. 114). Хоча в сучасній літературній мові нормативними є лише нечленні форми [225, с. 142], членні ж збереглися в діалектах південно-західного наріччя.

У досліджуваних поетичних творах І. Франка фіксуємо такі варіантні форми вказівних займенників:

1) у називному відмінку однини:

- жіночого роду:

- *та/тая*: *Ох, і зблідне щічка та румяна* (ЗВН 1887, с. 35); *І досі сниться їм та руськая вольниця* (СТ 1906, с. 92); *Ох, і не раз тая пісня невгодин життя Тихий привіт мені слала* (ЗВН 1887, с. 36); *Отсе тая стежечка, де дівчина йшла* (ЗЛ 1896, с. 60); *У мене ж тая Русь кровава в серці рана* (ДН 1911, с. 16);

- *ся/сяя*: *Широко рознеслась отак на все Підгір'я і Поділля Ся вість* (ЗВН 1887, с. 211); *Авжеж вартнійша сая золота!* (МІ 1898, с. 71; ДН 1911, с. 74);

- середнього роду:

- *те/теє*: *Є море страшенне, кипуче, Самбатіон море те звесь* (ЗВН 1887, с. 26); *В той час як раз ви не теряйте Надії й твердо теє знайте* (ЗВН 1887, с. 84); *Та зовсім не те, не теє, що хотілося сказати* (ЗЛ 1896, с. 15); *Нам самим теє знати* (ІДЖ 1900, с. 41); *розбити рада б те житє мізерне* (СТ 1906, с. 132); *Блаженний муж, кого за теє лають* (СТ 1906, с. 80); *Хто на сьому місці повинність сповняє, яку теє місце на нього вкладає* (ДН 1911, с. 41) тощо;

- *се / сеє*: *Покиньте се пустеє діло* (ЗВН 1887, с. 101); *Як могла сказати се так рівно?* (ЗЛ 1896, с. 19); *Хоч яке се житє і трудне і сумне* (МІ 1898, с. 106); *Хто, як, за що скопив се гарне тіло, На все лишилось темним сеє діло* (СТ 1906, с. 23);

2) у знахідному відмінку однини:

- жіночого роду:

- *ту / тую*: *Як мало вмiли-б ще цiнити ту волю* (ЗВН 1887, с. 130); *Посумніли на тую мову смiльчаки* (ЗВН 1887, с. 103); *Тi, що вгору йдуть з долини в тую кузню* (ІДЖ 1900, с. 57); *Зви се діалектом, зви жаргоном Тую дошку, ту букову ложку* (СТ 1906, с. 90);

- *сю / сюю*: *І дармо ліку я шукав на сю свою хворобу* (ЗЛ 1896, с. 54); *І все, що діяло ся з ним сю ніч* (МІ 1898, с. 68); *Пописав і попечатав власноручно сюю вість* (МІ 1898, с. 94); *Я спішу на сю стежину і розшукую твій слід* (ІДЖ 1900, с. 4); *Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх* (ДН 1911, с. 37);

3) у називному та знахідному відмінках множини:

• **mi / miï (miï)**: *І впали жиди mi на землю* (ЗВН 1887, с. 28); *Мовляли miï небораки* (ЗВН 1887, с. 123); *Ох, miï очі темнійші ночі* (ЗЛ 1896, с. 47); *Чи ти взяв miï гроші в ту ніч?* (МІ 1898, с. 134); *І ми були готові наплювати на всі mi мрії* (ІДЖ 1900, с. 49); *Та при думці про mi звуки Я, їй Богу, одурію* (СТ 1906, с. 131); *Чей знайду очі miï, що безмежно кохаю* (СТ 1906, с. 46); *Уважай на mi смертельні труби* (ДН 1911, с. 14) тощо.

У ранніх аналізованих поезіях І. Франка виявляємо поодинокі випадки вживання редуплікованих форм *тота, тото, тоту*: *Тота палата, що ми мурували* (ЗВН 1887, с. 83); *То рвесь, скигнить тота голота* (ЗВН 1887, с. 209); *Чи на тото вас ваші власті попом поставили оттут* (ЗВН 1887, с. 116); *Аж ось гайдук зліз з воза, взяв тото до рук* (ЗВН 1887, с. 198), *Най одберу тоту пшеницю* (БР 1876, с. 30), які збереглися в карпатських говорах, зокрема в закарпатських, в говорі галицьких лемків, в гуцульському говорі [4, с. 177]. У частині наддністрянських говорів збереглися складні форми цих вказівних займенників *тамтой, тамті*, які виявляємо і в поетичних творах І. Франка: *Бачучи невольника живого, а в обрусї голову тамтого* (ДН 1911, с. 50); *Тамті в жидах вина шукали* (ЗВН 1887, с. 89). У західноукраїнському варіанті літературної мови вказівні займенники *тот, тота, тото, тамтой, тамта, тамто, тамті* були нормативними (См.-Ст.Гр. 1914, с. 86), однак до сучасної української мови вони не ввійшли.

Варіантні відмінкові форми. В аналізованих поезіях І. Франка вказівний займенник жіночого роду *та* в родовому відмінку однини засвідчено з варіантними формами *тої (тої)/тієї*: *Для нас тобі жаль тої частки* (ЗВН 1887, с. 52); *От з тої то доби тяжкої У мойій памяті старій Пригода згадуєсь* (ЗВН 1887, с. 82); *А серед тої колотнечі Мужик стояв* (ЗВН 1887, с. 89); *З тої праці та добра не видить* (СТ 1906, с. 66); *На дні тієї балки Страшна гадюка вєть ся* (МІ 1898, с. 54), що на сьогодні є нормативними [225, с. 142]. Натомість українські граматисти ХІХ – початку ХХ ст. не мали однозначної думки щодо цього; зокрема вони виокремили форми: *тої* (См.-Ст.Гр. 1914, с. 86); *тої (теї, тієї, тії)* (Тимч.Гр. 1917, с. 114); *тої,*

мієї (Сім.Гр. 1919, с. 217), що й зумовило, на нашу думку, наявність паралельного вживання цих словоформ в поетичних творах І. Франка.

У сучасній українській мові[225, с. 142], а також в українській мові ХІХ – початку ХХ ст. (См.-Ст.Гр. 1914, с. 86; Тимч.Гр. 1917, с. 114; Сім.Гр. 1919, с. 218) вказівний займенник *сей* у родовому відмінку однини набуває форми *сього*. Однак галицько-буковинські говірки у непрямих відмінках займенника *сей* зберегли кореневий голосний [e] (*сього*←*сеґо*) [5, с. 125; 4, с. 170]. Саме цю діалектну форму *сеґо* фіксуємо в аналізованих поетичних творах І. Франка: *Тоді в імя сеґо ладу Судить мене без милости!* (ЗВН 1887, с.4 0); *І сеґо б я ніяк не припустив* (СТ 1906, с. 52); *Хто смів красу й пишноту сеґо поля Втоптать в болото* (ЗЛ 1896, с. 36); *На сеґо власне зло єґо впаде* (МІ 1898, с. 34); *І потоптать найвисше і найкрасше З сеґо, що ти дала нам* (ДН 1911, с. 11) та ін., проте вже у збірці «Semper tiro» (1906) репрезентовано нормативну форму *сього*: *Пусти мене, мій Боже, З сього сьвітлого округа* (СТ 1906, с. 131).

Отже, аналізовані поезії І. Франка репрезентують у родовому відмінку варіантні форми вказівних займенників *та* і *сей*, які відображають західно- та східноукраїнський літературні варіанти мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. (*мої/мієї; сього*), а також характерні галицько-буковинській групі говорів південно-західного наріччя (*сеґо*) (див.: Табл. 4.4.).

Таблиця 4.4.

Варіантні форми вказівних займенників у поезії І. Франка

Н.в.	<i>та/тая/тата те/теє/тото</i>	<i>ся/сяя се/сеє</i>	<i>мі/міі/таммі</i>
Р.в.	<i>тамтого мої (моі)/мієї</i>	<i>сеґо/сього</i>	—
Д.в.	—	—	—
З.в.	<i>ту/тую/тоту тото</i>	<i>сю/сюю</i>	<i>мі/міі</i>
О.в.	—	—	—
М.в.	—	—	—

Висновки до Розділу 4

1. З'ясовано, що українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує особливості словозміни й формотворення прикметників та займенників відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

2. У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад'єктивні форми, однак засвідчено також і вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано стягнені/нестягнені форми прикметників жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини (*-а (-я) /-ая (-яя); -у/-ую (-юю); -е (-є) /-еє*); варіантні форми прикметників також представлені й у множині (*-і/-ії (-ii), -иї*).

Аналізовані поезії репрезентують варіантні пари в прикметниках чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини (*-ім / -ому*). В ад'єктивах жіночого роду зафіксовано варіантні закінчення у формі родового (*-ої (-oi) /-ой /-ои*) та орудного відмінків однини (*-ою/-ой/-ов*), які відображають частково вплив язичія та риси галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя.

3. У поезіях І. Франка представлено загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (зумовлено впливом говорів і західноукраїнським варіантом літературної мови), однак виявлено паралельне вживання флексій твердої/м'якої групи, що свідчить про вплив східноукраїнського варіанта.

4. Прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, репрезентовані в досліджуваних поезіях І. Франка, засвідчують варіантність словозмінної системи української мови кінця XIX – початку XX ст.

Виявлено, що прикметники вищого ступеня утворено за допомогою формотворчих суфіксів *-ш-, -ьш-, -ійш-, -іщ-*. Утворення найвищого ступеня репрезентовано за допомогою префікса *най-* та форми вищого ступеня з суфіксом *-ш- (-ч-), -ьш-, -ійш-(-ійш-), -іщ-* або форми звичайного ступеня (*найукоханий*); зафіксовано також уживання форми вищого ступеня в значенні найвищого. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-(-ійш-)* та *-іщ-* потрактовано як намагання І. Франка об'єднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

5. Виявлено використання варіантних форм особових займенників *я, ти, він, вона, вони* та зворотного займенника *себе* в аналізованих поезіях І. Франка, що зумовлено впливом говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, а також підпорядковано нормам західноукраїнського варіанта літературної мови.

Серед *присвійних займенників* паралельні форми репрезентовано в родовому, давальному та в місцевому відмінках однини (*мого, твого, свого/мійого, твійого, свійого; моєї/мої; твоєї/твої; своєї/свої/свої, мому/моєму; в моєм, на твоєм, в своєм / в моєму, на твоєму, в свійому*). З'ясовано, що це – відображення словозміни тогочасної української мови, характерної для Західної та Східної України, а також словозміни займенників південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів.

Зафіксовано стягнені та нестягнені варіантні форми *вказівних займенників* у називному та знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду, а також у множині (*та, те, ті/тая, теє, тії; ся, се/сяя, сеє; сю/сюю*). Виявлено поодинокі випадки вживання редуплікованих форм (*тота; тото, тоту*) та складних форм (*тамтой, тамті*) *вказівних займенників*. Засвідчено варіантні форми займенника *та, сей* в родовому відмінку однини (*тої/тієї; сього/сего*) (див.: Додатки, Табл. В.3.).

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше проаналізовано в словозмінному аспекті МВ іменних частин мови, репрезентовані в прижиттєвих виданнях поетичних творів І. Франка.

1. На певних етапах розвитку мови явище варіантності є виявом динамічного характеру норми літературної мови. У нашому дослідженні *варіантність* – це універсальна властивість мови, що виявляється в існуванні різних форм варіювання, які пов'язані з розвитком та змінністю мови, а також з екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками.

У лінгвістичних студіях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. репрезентовано різні терміни на позначення одиниць, яким властива варіантність. Під поняттям *варіант* розуміємо видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо), не порушуючи принципу тотожності. МВ кваліфікуємо в широкому розумінні, основними їхніми ознаками є: 1) наявність формально відмінних словоформ, у яких тотожне лексичне й граматичне значення та спільна або варіантна словозмінна основа; 2) наявність варіантних флексій та формотворчих суфіксів; 3) взаємозамінність у тій самій позиції; 4) поширеність відповідно до стилю літературної мови. Варіювання словоформ може бути зумовлено також акцентуаційними, фонетичними модифікаціями, зміною лексичного значення слова, варіюванням граматичної категорії роду за змінної або незмінної форми слова, варіюванням форм того самого роду. Будь-який елемент морфологічної форми (основа або закінчення), який варіює, розглянуто як МВ.

2. Крізь призму варіантності можна інтерпретувати процеси становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., унаслідок чого сформувалися західно- та східноукраїнський її різновиди (варіанти), що зумовлено екстралінгвальними (насамперед державно-політичною роз'єднаністю українських земель між Російською й Австро-Угорськими імперіями) та інтралінгвальними (діалектною розмежованістю та різноманітністю) чинниками. Домінантну роль у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови відіграли

наддністрянський, надсянський, гуцульський, буковинський, покутський говори південно-західного наріччя. Натомість східноукраїнський варіант літературної мови базувався на південно-східному наріччі, а також північних і волинському та подільському говорах південно-західного наріччя. Відмінності в системі словозміни можна простежити не лише в слововживанні – вони кодифіковані в граматичних працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка, В. Сімовича.

3. Епоху становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Галичині, кристалізацію та творення літературної норми відбивають особливості поетичних творів І. Франка. Основний постулат І. Франка, випрацьований під впливом різних факторів, головно – мовної дискусії в 90-х рр. ХІХ ст., – формувати українську літературну мову без надання переваги східноукраїнським чи будь-яким іншим елементам. Розвиток мовознавчої думки І. Франка відображено в пізніших лінгвістичних працях, у яких наголошено на зближенні мови галицьких письменників та літературної мови Східної України.

4. Основними чинниками, які зумовили виникнення МВ в поезіях І. Франка, є: 1) неоднакові суспільно-політичні (зовнішні) та діалектні (внутрішні) умови, в яких відбувалося становлення літературної мови в Галичині та Великій Україні, що зумовило відмінності в регіональних нормах, а відтак і наявність двох варіантів літературної мови – західноукраїнського та східноукраїнського; 2) відсутність єдиної літературної мови та єдиних мовних норм; 3) вплив територіальних діалектів, а саме галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя; 4) вимоги римування, які притаманні поетичним творам.

5. У різні періоди розвитку української мови співвідношення між варіантними флексіями відмінків постійно змінювалося, оскільки відмінкову форму іменника визначала саме граматична норма. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. став переломним періодом у формуванні національної культури загалом та у творенні української літературної мови зокрема.

У поетичних творах досліджуваних збірок І. Франка виявлено варіантні закінчення іменників І відміни в давальному (*богині/земли*), орудному (*водою*,

працею/віров, кішенев/силой, тучей) та місцевому (*в хвилі/в хвили*) відмінках однини, а також у знахідному (*корови/коров; молитви/молитов*) та орудному (*сльозами/сльзьми*) множини.

Аналізовані поезії І. Франка репрезентують варіантні відмінкові закінчення іменників II відміни, зокрема серед іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини – флексії *-а (-я)/ -у (-ю)* (*світа/світу, народа/народу, храма/храму, стола/столу*), однак репрезентовано й іменники лише зі закінченням *-у* (*гамору, поїзду, вагону, заповіту*) чи *-а* (*галаса, ліса, верха, двора, небозвода*). Варіантні форми зафіксовано в давальному (*цареві/царю, Богови/Богу, народови/народу, кінцеві/кінцю*), знахідному (*ніж/ножа*), в орудному (*вітром, дегтьом; володарем, боєм; комісаром/комісарем; коньом/конем*) та місцевому (*в блиску/в рові; на кони/на огні; по степу/по степови; в страху/в страсі*) відмінках однини. З-поміж іменників середнього роду II відміни варіантні форми виявлено в називному (*житє/житя*), в орудному (*селом, плечом / лицем, бажанєм, пірєм, щастєм / полумям*) та місцевому (*у болоті / в щастю, в мовчаню; по селу / по селі; в морю/по морі; по, в полю / у (в), на полі / у поли*) відмінках однини. У множині в аналізованих поезіях І. Франка засвідчено варіантні словоформи іменників II відміни в знахідному (*коней/коні; снопи/голосів*), родовому (*коней/коний; очей/очий, братей/братий/братів*), орудному (*туманами, ланами / плечима, очима / кіньми, жолудьми*) та місцевому (*по лісах, по серцях/ по параграфам / в очех, у очох*) відмінках.

Особливістю іменників III відміни, які засвідчено в досліджуваних поетичних творах І. Франка, є варіантні форми в орудному відмінку однини (*мудростю, розкішю, смертю/смертію; груддю/грудю/грудью; пядею*), а також у родовому (*костей/костий; пристрастий/пристрастів*) та орудному (*ночами/ночими/кістьми*) відмінках множини. У родовому, давальному та місцевому відмінках однини виявлено лише флексію *-и* (окрім двох словоформ), що зумовлено загальною тенденцією для західноукраїнського варіанта літературної мови.

У текстах поезій І. Франка серед множинних іменників зафіксовано варіантні пари у формі називного, знахідного (*люди/люде*) та родового відмінків (*грошей/гроший, дітей/дітий, людей/людий*).

Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує певні особливості словозміни та формотворення прикметників відповідно до західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови. У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявлено короткі ад’єктивні форми, однак засвідчено широке вживання повних форм. Серед останніх зафіксовано наявність стягнених/нестягнених прикметників жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінках однини (*здорова/здоровая, божу/божую; ясне/яснее*); варіантні форми прикметників також виявлено в множині (*чорні/чорнії, старії (старіі) / ситії*). У поезіях І. Франка простежено загальну тенденцію належності прикметників до твердої групи (зумовлено впливом говорів, а також відповідно до західноукраїнського варіанта літературної мови), однак виявлено варіантне вживання флексій твердої/м’якої групи (*народня, величне; вечірний/вечірній, давний/давній, нинішний/нинішній*), що свідчить про вплив східноукраїнського варіанта. Аналізовані поетичні твори репрезентують варіантні пари в прикметниках чоловічого та середнього роду у формі місцевого відмінка однини (*в прекраснім краю/у далекому краю, в вечірнім теплі/на синьому Дунаю*). В ад’єктивах жіночого роду зафіксовано варіантні закінчення у формі родового (*важкої, вбогої / жидівської / сільської*) та орудного відмінків однини (*ніжною / всесильнов / тремтячой*).

Прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, виявлені в досліджуваних поезіях І. Франка, засвідчують варіантність словозмінної системи української мови кінця XIX – початку XX ст. Прикметники вищого ступеня утворені за допомогою формотворчих суфіксів *-ш-*, *-ьш-*, *-ійш-*, *-іщ-*. Творення найвищого ступеня відбувається за допомогою префікса *най-* та форми вищого ступеня зі суфіксом *-ш-* (*-ч-*), *-ьш-*, *-ійш-* (*-ійш-*), *-іщ-* або початкової форми (*найдобірний*); виявлено також вживання форми вищого ступеня в значенні найвищого. Паралельне вживання суфіксів *-ійш-* (*-ійш-*) та *-іщ-* свідчить про намагання І. Франка об’єднати словозмінні системи західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови.

В аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників (*мене/мя, мені/міні/мні/ми/д’міні/ко мні, мною/мнов; тебе/тя, тобі/ти, тобою/тобов; вона/вна, її/єї/ї/неї/ню; його/*

в нього/з його/него/єго/го, йому/єму/му, на ньому/на нім; вони/вни/они) та зворотного займенника себе (собі/дъ собѣ/к собі; собою/собов), що зумовлено впливом говорів галицько-буковинської групи, а також підпорядкуванням норм західноукраїнського варіанта літературної мови. Присвійні займенники репрезентують варіантні форми в родовому (мого/мойого; твого/твойого; свого/свойого; моєї/моїї; твоєї/твоїї; своєї/своїї/свеї), давальному (мому/мойому) та місцевому відмінках (в моїм/в мойому; на твоїм/на твойому; в своїм/в свойому), що було відображенням словозміни тогочасної української мови, характерної для Західної та Східної України, а також словозміни займенників, характерної для галицько-буковинської групи говорів. Зафіксовано стягнені та нестягнені варіантні форми вказівних займенників у називному та знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду (та/тая; те/теє; ся/сяя; се/сеє; ту/тую; сю/сюю), а також у множині (ті/тії). Виявлено поодинокі випадки вживання редукованих форм та складних форм вказівних займенників (тата, тото, тоту; тамтой, тамті). Засвідчено варіантні форми займенника та, сей в родовому відмінку однини (тої (тої)/тієї; сього/сего).

6. Мовну еволюцію І. Франка простежуємо за такими етапами: 1) відмова від етимологічного правопису на користь фонетичного; 2) відмова від словоформ, спровокованих впливом язичія, на користь говіркових; 3) відмова від вузьких говіркових форм; 4) заміна деяких літературних форм на говіркові, особливо у збірках пізнього періоду; 5) відмова від окремих форм, притаманних для східноукраїнського варіанта, на користь західноукраїнського; 6) варіантне вживання говіркових словоформ та словоформ, притаманних західно- та східноукраїнському варіантам літературної мови (див.: Додаток Б). Використовуючи словоформи, нормативні для двох варіантів літературної мови, письменник прагнув, щоб його поезії були однаково зрозумілими і галичанам, і наддніпрянцям. Послідовна відмова від говіркових форм на користь нормативних для західно- та східноукраїнського варіантів літературної мови, окрім деяких випадків, зумовлених римуванням, свідчить про спробу І. Франка долучитися до творення унормованої системи відмінювання української літературної мови. Однак відбувалася і заміна літературних форм на говіркові, які пронизують поетичні твори від першої до

останньої збірки й свідчать про вияв толерантності до діалектного мовлення в розумінні Каменяра. У контексті цієї праці можна простежити два Франкові вектори: він прагнув інтегруватися в східноукраїнський варіант літературної мови й водночас намагався вивести мову галичан за регіональні межі та прилучити до загальнонаціональної літературної.

Отже, мова поезій І. Франка – це синтез найкращих скарбів народно-розмовного мовлення та мовних особливостей двох варіантів літературної мови. Лінгвістичний аналіз у площинах історії української літературної мови, лінгвоперсонології та діалектології дав змогу зрозуміти масштаби мовотворчої праці І. Франка.

Перспектива дослідження полягає в: 1) застосуванні виробленої методики вивчення МВ іменних частин мови на матеріалі прози і драматургії І. Франка, що дасть змогу цілісно оцінити становлення художнього стилю в морфологічному аспекті; 2) спроможності виявити тяглість морфологічної варіантності від І. Франка до сучасності відповідно до редакторських правок посмертних видань і змін у правописі ХХ–ХХІ століть; 3) аспекті лінгвоперсонології, що дасть змогу показати, як мовна особистість І. Франка вплинула на розвиток літературної мови і, зокрема, на становлення літературних норм у морфології; 4) можливості використати теоретичні засади для аналізу особливостей художніх творів інших письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття для цілісного бачення морфологічної варіантності в мові того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Спеціалізована література

1. Бабич Н. Формування української мовної особистості // *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство*: [зб.наук.ст.]. Чернівці. С.70–73.
2. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. К. : Вид-во АН УРСР, 1960. 104 с.
3. Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки») : монографія. Львів, 2016. 192 с.
4. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 233 с.
6. Безпалько О. П. Синтаксис. *Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Самійленко С. П., Тараненко І. Й. Історична граматики української мови*. К.: Радянська школа, 1962. С. 391–501.
7. Безпояско О. К. Прикметник. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія*. К.: Либідь, 1993. С. 93–141.
8. Березяньська В. Іван Франко і проблема становлення української наукової мови. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2013. Вип. 32. С. 4–15.
9. Білоус М. До питання мовно-правописного редагування Франкових творів. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів, 1998. С. 633–636.
10. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов. *Булаховський Л. А. Вибрані твори*: в 5-ти т. К., 1975. Т. 1. С. 321–466.
11. Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української мови. Родовий відмінок множини. *Наукові записки КДУ*. 1946. Т. 5. Вип. I.

12. Васецька О. І. Формальна та семантична варіантність синтаксичних термінів: дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 293 с.
13. Вахек Й. Фонема и фонологические единицы. *Пражский лингвистический кружок*. Москва: Прогресс, 1967. С. 88–94. Вахек 1967 –
14. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українськiй мовi. Харкiв: Вид-во Харкiв.держ.ун-ту, 1958. 228 с.
15. Вербицька Л. Природно-людський спiльносвiт у дидактичнiй лiрицi Iвана Франка («Мiй Измарagd», «Давнe i нове»). *Слово i Час*. 2011. №1. С. 39–49.
16. Верхратський І. Говiр батюкiв. *Збiрник фiлологiчної секцiї Наукового товариства iм. Шевченка*. Т. 15. Львiв, 1912. 308 с.
17. Верхратський І. Знадоби до пiзнання угорско-руських говорiв. Ч. I. Говори з наголосом движимим. Львiв, 1899. 276 с.
18. Верхратський І. Про говор галицких лемкiв. *Збiрник фiлологiчної секцiї Наукового товариства iм. Шевченка*. Т. 5. Львiв, 1902. 489 с.
19. Верхратський І. Про говор долiвський. *Записки НТШ*. Т. XXXV–XXXVI, Кн. 3–4. Львiв, 1900. С. 1–128.
20. Видайчук Т. До проблеми дiалектної основи українськiй лiтературної мови. *Науковий часопис Нацiонального педагогiчного унiверситету iменi М. П. Драгоманова*. Серiя 10: Проблеми граматики i лексикологiї українськiй мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ iменi М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 199–204.
21. Видайчук Т. Мовна особистiсть староукраїнськiй доби: проблеми та аспекти дослiдження. *Українська мова й лiтература в сучаснiй школi*. 2012. № 6. С. 4–7.
22. Вихованець І. Займенниковi слова. *Теоретична морфологiя українськiй мови. Академiчна граматики українськiй мови* / [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. С. 184–216.
23. Вихованець І. Знахiдний вiдмiнок у шатах родового. *Українська мова*. № 1(6). 2003. С. 21.

24. Вихованець І. Іменник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 69–242.
25. Вихованець І. Іменник. *Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови* / [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. С. 42–120.
26. Вихованець І. Основні питання морфології. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 19–68.
27. Вихованець І. Прикметник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 259–305.
28. Вихованець І. Прикметник. *Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови* / [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. І. Вихованця. К. : Пульсари, 2004. С. 121–150.
29. Вихованець І. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. К.: Наукова думка, 1971. 110 с.
30. Вихованець І. У світі граматики. К.: Рад. школа, 1987. 188 с.
31. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наукова думка, 1988. 255 с.
32. Вихованець І. Числівник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова]; за ред. К. Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 318–362.
33. Возняк М.С. Про принципи видання творів Івана Франка. *Вісник АН УРСР*. № 7. 1951. URL: <https://zbruc.eu/node/35978> (дата звернення: 03.01.2021).

34. Гірняк С. П. Рідна мова в системі духовних цінностей української інтелігенції. *Українська мова*. 2020. № 3. С. 61–74. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_20/6.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
35. Гірняк С. П. Роль соціолекту інтелігенції східної Галичини у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX – перша половина XX ст.): дис. ... докт. філолог. наук: 10.02.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. 723 с.
36. Гнатюк Л. П. Мовна особистість як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія дефініції та проблема структури. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2003 б. Вип. 46. С. 104–109.
37. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія / Л.П. Гнатюк. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 446 с.
38. Голик С. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови»*. Випуск 21. Л., 2013. С. 258–264.
39. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку. *Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу україністів* (м. Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Львів: [б. в.], 1993. С. 7–12.
40. Городенська К. Відмінювання займенникових іменників. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 245–251.
41. Городенська К. Відмінювання займенникових прикметників. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 306–317.
42. Городенська К. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїніки. *Українська мова*. 2018. №4. С. 3–21. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/4_18/3.pdf (дата звернення: 10.12.2018).

43. Городенська К. Прислівник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / [І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова]; за ред. К.Г. Городенської. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2017. С. 493–594.
44. Горпинич В. Морфологія української мови. К.: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
45. Гримашевич Г. Концепція взаємодії літературної мови та діалектів у мовознавчій спадщині Івана Франка. *Волинь-Житомирщина*. 2006. №15. С. 209–215.
46. Гримашевич Г. Літературна мова та діалект у науковій і творчій спадщині Івана Франка. *Василь Стефаник, Іван Франко, Андрей Шептицький у контексті культурно- історичних процесів кінця XIX–XX століть* : колективна монографія / упорядкування та наукове редагування: Наталія Мочернюк, Олександр Солецький. Івано-Франківськ: ВГЦ «Просвіта», 2020. С. 62–73.
47. Грищенко П.Е. Некоторые замечания о диалектной основе украинского литературного языка. *Philologia slavica: к 70-летию академика Н.И.Толстого / Ин-т славяноведения и балканистики РАН*. М.: Наука, 1993. С. 284–294.
48. Грищенко А. П. Прикметник. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. К.: «Українська енциклопедія» ім. М.Бажана. 2004. С. 526–527.
49. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.
50. Грищенко А.П. Прикметник. *Історія української мови. Морфологія*. 1978. С. 163–234.
51. Гузар О. Галицька правописна система 80–90-років XIX ст. *Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми і сучасність*. Матеріали засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996–1997 рр. Львів, 1997. С. 39–53.
52. Гузар О. Іван Франко і становлення єдиного українського правопису. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів, 1998. С. 721–722.

53. Гузар О. Правописна концепція НТШ і питання уніфікації єдиного українського правопису на зламі XIX та XX століть. *Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців*. Харків: Око, 1996. С. 115–120.
54. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Ч. 2. Івано-Франківськ: [б.в.], 2007. С. 29–37. URL: <http://lib.if.ua/franko/1311683953.html> (дата звернення: 15.08.2019).
55. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*. Вип. 1(7). 2016. С. 28–37.
56. Дидик-Меуш Г. Реконструкція мовної свідомості: два світогляди – одна мова. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 594–596.
57. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посібник. К.: Вид.центр «Академія», 2005. 368 с.
58. Дячань П. Методична граматика язика мало-русского. – Львѡвъ: Въ печатнѣ Ставропигійского Института, 1865. 142 с.
59. Єрмоленко С. Диференційні ознаки літературної мови. *Літературна норма і мовна практика* / Єрмоленко С.Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін.; за ред. С.Я. Єрмоленко. К., 2013. С. 6–19.
60. Єрмоленко С. Літературна мова. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 318–320.
61. Єрмоленко С. Мовна норма. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 420–421.
62. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості. *Нариси з української словесності: (стилїстика та культура мови)*. К., 1999. С. 352–358.

63. Жилко Ф.Т. Мова Івана Франка (Лекція для студентів-заочників факультету мови і літератури). Київ-Львів: Радянська школа, 1949. 30 с.
64. Жмаєва Н.С. Мовна норма і варіативність. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2012. №15. С. 74–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpruc_2012_15_12 (дата звернення: 05.03.2020).
65. Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови*. К.: Радянська школа, 1962. С. 77–181.
66. Загнітко А. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів) *Лінгвістичні студії*. Вип. 4. Донецьк, 1998. С. 126–132.
67. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.1: А–Й. 402 с.; Т. 2: К–О. 350 с.
68. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця: Нілан–ЛТД, 2017. 136 с.
69. Закревська Я.В. Погляди Івана Франка на роль народної мови в процесі утвердження єдиної української літературної мови. *Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпоз. ЮНЕСКО (Львів, 11–15 верес. 1986 р.): У 3 кн. / упоряд. Б.З. Якимович*. К.: Наук. думка, 1989. Кн. 2. С. 141–145. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/ifranko/svitova%20kul'tura/zakrevska.htm> (дата звернення: 23.06.2020).
70. Зарінова М.В. Лексична варіантність в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.: дис. ... канд. філол.наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2020. 211 с.
71. Зарудняк О. Безприйменникові придієслівні конструкції з родовим відмінком в українських пам'ятках ділового письменства ХІV–ХVІІ ст. *Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту*. Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1962. Вип. 3. С. 119–137.

72. Зарудняк О. Із спостережень над керуванням знахідним відмінком в пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. *Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту*. Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1961. Вип. 2. С. 107–127.
73. Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок. *Lud słowiański*. Krakow, 1934. Т. III. з. 2. С. 18–43.
74. Ицкович В.А. Норма и ее кодификация. *Актуальные проблемы культуры речи*. М.: Наука, 1970. С. 9–40.
75. Історія української мови Синтаксис. К., 1983. 502 с.
76. Караман С.О. Просте речення. *Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова*. К.: «Літера ЛТД», 2011. С. 341–373.
77. Карп'юк М. Д. «Паралельна форма», «дублет» чи «варіант»? *Культура слова*. К., 1978. Вип.15. С. 70–75.
78. Карп'юк М. Д. До питання про класифікацію варіантів слова. *Мовознавство*. 1979. №3. С. 59–61.
79. Карпіловська Є.А. Варіанти термінів мовознавства в сучасній науково-освітній практиці і в часовій перспективі. *Dynamika współczesnego słownictwa słowiańskiego w przestrzeni stylistowo-funkcjonalnej*. Warszawa, 2017. S. 10–25.
80. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. К.: Наукова думка, 1967. 287 с.
81. Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини. *Записки НТШ. Т. CLXXXIV: Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка*. 1968. Ч. II. С. 5–12.
82. Козіна Ю.В. З історії категорії істот у формах множини (на матеріалі пам'яток XI–XVII ст.). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* / [гол. ред. П. І. Білоусенко]. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 2. С. 125–130.
83. Колібаба Л. Закінчення знахідного відмінка іменників в історії українського правопису. *Українська мова*. 2020. № 3. С. 28–44. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_20/4.pdf (дата звернення: 24.11.2019).

84. Колібаба Л. Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова*. 2018. №2. С. 50–66. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/2_18/6.pdf (дата звернення: 24.11.2019).
85. Корнієнко Н. П. Авторські зміни в мові творів Івана Франка. *Наукові записки. Т. VII. Присвячений сторіччю з дня народження І.Я. Франка. Серія філологічна*. Львів: Львівський держ.пед.ін-т, 1956. С. 19–59.
86. Корнієнко Н. П. Боротьба І. Франка за чистоту української літературної мови (спостереження над авторськими редакціями творів І. Франка). *Мовознавство*. Наук. зап. (Ін-т мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР). 1955. Т. 13. С. 86–103.
87. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 326 с.
88. Костів О. Вияви динаміки в Атласі української мови. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. II. С. 114–120.
89. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики української мови. 4-те, попр. вид. Вінніпег: Накладом української книгарні, 1900. 102 с.
90. Коць Т. Аксіологічний і часовий виміри мовної норми. *Українська мова*. 2017. №4. С. 42–50. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/4_17/6.pdf (дата звернення: 11.09.2019).
91. Коць Т. Варіантність відмінкових форм іменників у мові преси початку ХХ ст. і становлення літературної норми. *Культура слова*. 2012. № 76. С. 156–164.
92. Коць Т. Про прескриптивну та дескриптивну норму в граматиці. *Культура слова*. 2010. № 72. С. 47–55.
93. Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 82–91.
94. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародним компонентом. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 14–19.
95. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. 3-тє вид. К.: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.

96. Кравченко Є. Граматична варіантність іменників як компонент нормативно-стилістичної системи мови І. Котляревського. *Лінгвістичні студії*. Вип. 27. Донецьк, 2013. С. 42–47.
97. Крижанівська О. Історичні коментарі відмінкових закінчень іменників української мови (друга відміна). *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Випуск 136. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 274–279.
98. Крижанівська О. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. К.: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
99. Кузьма І. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників в українській мові. Львів: Літопис, 2006. 306 с.
100. Кулик Б. М. Іменник. *Курс сучасної української літературної мови*: підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. Ч. I. К.: Вища школа, 1972. С. 204–249.
101. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. К.: Радянська школа, 1948. 331 с.
102. Кулик Б. М. Прикметник. *Курс сучасної української літературної мови*: підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. Ч. I. К.: Вища школа, 1972. С. 249–265.
103. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Ви. 5. Торонто: Вид-во «Нові дні», 1960. 199 с.
104. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови. Ч. 1. Морфологія. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. 174 с.
105. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови. Ч. 2. Морфологія. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 160 с.
106. Лев В. Західно-українські признаки мови Івана Франка в його ранніх творах. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 61–72.
107. Лев В. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. *Записки НТШ*. Т. CLXVI. 1957. С. 125–132.
108. Лексика поетичних творів Івана Франка / [упоряд.: І.І. Ковалик, І.Й. Ощипко, Л.М. Полюга; передм. І. Денисюка]. Львів: ЛДУ, 1990. 263 с.

109. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. К.: Вища школа, 1983. 264 с.
110. Лесів М.Я. Українські говірки у Польщі. Варшава: Вид-во «Український архів», 1997. 496 с.
111. Лесюк М. Видатні представники Галичини в розбудові української літературної мови. *Василь Стефаник, Іван Франко, Андрей Шептицький у контексті культурно- історичних процесів кінця XIX–XX століть* : колективна монографія / упорядкування та наукове редагування: Наталія Мочернюк, Олександр Солецький. Івано-Франківськ: ВГЦ «Просвіта», 2020. С. 149–159.
112. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 734 с.
113. Лозова Н.Є., Фридрак В.Б. Дзвона чи дзвону? або -а(-я) чи -у(-ю) в родовому відмінку: Словник-довідник. К.: Наукова думка, 2007. 168 с.
114. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
115. Матвієнко О. Назовна та родова форма знахідного відмінка. *Збірник державних центральних курсів українознавства*. Харків, 1930. Вип.3. С. 43–56.
116. Матвіяс І. Варіанти літературних мов. *Культура слова: міжвідомчий збірник*. К.: Наукова думка, 1994. № 45. С.6–9.
117. Матвіяс І. Взаємодія східноукраїнського та західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна). *Культура слова*. 2011. № 75. С. 148–156.
118. Матвіяс І. Відбиття говорів у мові творів Юрія Федьковича. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 37–43.
119. Матвіяс І. Відображення гуцульського говору в мові творів Гната Хоткевича. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 41–45.
120. Матвіяс І. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 3–12.
121. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах Івана Франка. *Мовознавство*. 2003. №1. С. 11–16.

122. Матвіяс І. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія. К.: Радянська школа, 1962. 164 с.
123. Матвіяс І. Особливості лексики та фразеології в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 67–80.
124. Матвіяс І. Особливості словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 5. С. 11–14.
125. Матвіяс І. Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 1. С. 28–35.
126. Матвіяс І. Українська мова і її говори. К.: Наукова думка, 1990. 164 с.
127. Матезиус В.О. необхідности стабільности літературного языка. *Пражский лингвистический кружок*: сб. ст. М.: Прогресс, 1967. С. 378–394.
128. Матіїв М.Д. Словник говірок Центральної Бойківщини. К.; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
129. Махновець Л.Є. Геній українського народу. 2015. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20151101-genij-ukrayinskogo-narodu> (дата звернення: 14.12.2019).
130. Мацюк Г. Кодифікація української мови в галицьких граматиках першої половини ХІХ ст.: дис... д-ра філол.наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. Львів, 2002. 469 с.
131. Мацюк Г. Прескрептивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.). Львів: Вид.центр ЛНУ ім.І.Франка, 2001. 373 с.
132. Мельничайко В.Я. До питання про граматичну синоніміку. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9.
133. Мельничук О.С. Методологія у мовознавстві. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. К.: вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 338–339.
134. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. 30 с. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Michael_Moser/Istoriia_ukrainskoi_movy.pdf (дата звернення: 10.05.2020).

135. Мозер М. Причинки до історії української мови. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. XVI, 832 с.

136. Мойсієнко В.М. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2010. № 22(І). С. 114–125.

137. Морозова М.И. Вариантные формы прилагательных (формы сравнительной степени). *Языковая норма и статистика*. М.: Наука, 1977. С. 61–75.

138. Муромцева О.Г. Язичіє. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 812.

139. Найголовніші правила українського правопису / Українська Академія Наук України. К.: Держ. Вид-во, 1921. *Записки Херсонського Інституту Народної Освіти ім. Н. Крупської*. 1926. Ч. I. С. 10–35.

140. Найголовніші правила українського правопису. Нове видання. Харків: Держ.вид-во України, 1925. 16 с.

141. Невідомська Л. Лінгвістичні проблеми редагування поетичних творів Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів, 1998. С. 714–720.

142. Неженець Е.В. Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах: автореф. дис.... канд. філол. наук. Дніпро, 2003. 23 с.

143. Нечуй-Левіцький І. Грамматика Українського языка. Частка I. Етимологія. К.: Друкарня Другої Артїлі, 1913. 160 с.

144. Ніка О. І. Історія української літературної мови в системі нового знання. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 26. С. 57–68.

145. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–12.

146. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Либідь, 1995. 296 с.
147. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / [упоряд. М. С. Тимошик]. 2-ге вид., випр. К. : Наша культура і наука, 2004. 436 с.
148. Огоновській О. Граматика руского языка для шкѣль середнихъ. Львовъ, 1889. 288 с.
149. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. К.: Наукова думка, 1984. Ч.І: А–Н. 495 с.; Ч.ІІ: О–Я. 517 с.
150. Осадца М. Граматика руского языка. Во Львовѣ: Въ печатни Инститѹта Ставропигійского, 1864. 256 с.
151. Ощипко І. Лінгвістичне зіставлення двох авторських видань повісті «Захар Беркут». *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів, 1998. С. 667–672.
152. Ощипко І. Робота І. Франка над словом. *Україноцентризм наукового сумління: збірник наук.праць на пошану професора Зеновія Терлака*. Львів:Ліга–Прес, 2014. С. 209–223.
153. Пагіря І.Д. Особові і зворотний займенники у говірках північно-західної Мукачівщини (Відмінювання). *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. 1956. Т. XXVI: Діалектол. збірник. Вип. 2. С. 192–194.
154. Панькевич І. Відношення південно-карпатських українських говорів до всіх інших українських говорів, а передовсім до північно-карпатських. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Т. 155. Львів, 1937. С. 153–189.
155. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 550 с. Прага, 1938. 555 с.
156. Панько Т. І. До проблеми формування та уніфікації української мови. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 8–17.
157. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка : монографія. Львів: Світ, 1992. 190 с.

158. Партыцкій Ом. Граматика языка руского для оужиткѣ въ школахъ людовыхъ въ Галичинѣ. Оу Львовѣ: Въ цѣс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ Ставропигійского Инститѣта, 1873. 176 с.

159. Петличный И.З. Синтаксис языка произведений Ивана Франко. На материале художественной прозы: автореф. дисс. ... докт. филолог. наук. Львов, 1965. 32 с.

160. Плющ М. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. К.: Вища школа, 2005. 286 с.

161. Плющ М. Займенник. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис* / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, М.Я. Плющ та ін. К.: Знання, 2010. С. 103–113.

162. Плющ П. П. Історія української літературної мови. К., 1971. С. 3–94.

163. Полюга Л. М. Слово у поетичному тексті Івана Франка : монографія. К.: Наукова думка, 1977. 165 с.

164. Поставний В. В. Морфологічні варіанти іменників. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 3. С. 35–44.

165. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. М.: Гос.уч.-пед. изд-во, 1958. Т. 1–2. 536 с.

166. Прилипко Н. П. Нечленні (якісні) прикметники в діалектах української мови. *Територіальні діалекти і власні назви*. К.: Наукова думка, 1965. С. 44–51.

167. Прилипко Н. П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників. *Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів*. К.: Наукова думка, 1983. С. 61–100.

168. Пура Я.О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1. Львів : Львівський держ. пед. ін-т, 1958. 88 с.

169. Пуряєва Н. Руска правопись зі словарцем (1904). *Історія українського правопису XVI–XX століття*. Хрестоматія / упор.: В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. К.: Наукова думка, 2004. С. 122.

170. Пшепюрська М. Надсянський говір. *Праці українського наукового інституту*. Т. XLIV. Серія філологічна, Кн. 7. Варшава, 1938. 88 с.

171. Русанівський В. Варіантність норми. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. К.: вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 63–64.
172. Русанівський В. Історія української літературної мови. К.: Арттек, 2001. 392 с.
173. Руска правопись зі словарцем. *Історія українського правопису XVI–XX століття*. Хрестоматія. К.: Наукова думка, 2004. С. 122–146.
174. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 478 с.
175. Самійленко С. П. Іменник. *Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Історія української мови. Морфологія*. К: Наукова думка, 1978. С. 16–128.
176. Самійленко С. П. Прикметник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*. К.: Радянська школа, 1962. С. 273–299.
177. Сарікова І. М. Називний відмінок однини і множини членних прикметників у актовій мові Середньої Наддніпрянщини XVII–XVIII ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2010. Вип. 21. С. 89–98.
178. Сарікова І. М. Форми називного-знахідного відмінків однини прикметників у пам'ятках Середньої Наддніпрянщини XVII–XVIII ст. *Волинь–Житомищина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2013. №24. С. 168–179.
179. Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Т. 114, Кн. 2. Львів, 1913. С. 117–153.
180. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
181. Семенюк Н. Н. Некоторые вопросы изучения вариантности. *Вопросы языкознания*. 1965. №1. С. 48–55.
182. Семиряк В. Д. Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів. *Мовознавство*. 1971. № 5. С. 21–27.

183. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка. Статті, роздуми, матеріали. Монографія. Львів, 2006. 372 с.
184. Сімович В. Від Редакції. *Франко І. З вершин і низин*: Збірник поетичних творів 1873–1893. Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1920. С. 5–13.
185. Скаличка В. Ассиметричний дуалізм мовних одиниць. *Пражский лингвистический кружок*: сб. ст. Москва: Прогресс, 1967. С. 119–127.
186. Сколодра О. Онімна та апелятивна номінація особи в малій прозі Івана Франка: автореф. дис.... канд. філол.наук / ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2009. 18 с.
187. Сколодра-Шепітко О. Промовисті імена персонажів Франкової прози. *У координатах мови*: Збірник наукових праць на пошану професора Л. Коць-Григорчук. Львів: ПАІС, 2016. С. 311–321.
188. Слинько І. З історії знахідного відмінка від назв живих істот в українській мові. *Ученые записки Черновицкого ун-та*. Т. 47. Серія філологічних наук. Вып. 14: Вопросы синтаксиса. Черновцы: Черновицкий гос. ун-т, 1961. С. 57–85.
189. Слинько І. Зміни у вживанні знахідного відмінка з об'єктним значенням за пам'ятками XIV–XVIII ст. *Наукові записки Чернівецького ун-ту*. Т. 42. Серія філологічних наук. Вып. 11: Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. Кн. 2. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. С. 3–33.
190. Словник лінгвістичних термінів / уклад.: Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
191. Словник української мови: в 11-ти т. / ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980.
192. Смаль-Стоцький С. Франко і українська літературна мова. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Річник XXV. Т. ХС. Кн. VI. С. 131–141.
193. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика української (руської) мови. Вид. 4. Львів: Державне вид-во шкільних книжок, 1928. 209 с.
194. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика. Вид. 1. Львів: НТШ, 1893. 175 с.

195. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика. Вид. 2. Львів: НТШ, 1907. 242 с.
196. Сологуб Н.М. У цвіті – у цвіту. *Рідне слово*. К., 1974. Вип.8. С. 45–51.
197. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. К.: Основи, 1998. 324 с.
198. Статєєва В. І. Нові дослідження з регіональної історії української літературної мови (Буковина). *Вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 20. Ужгород, 2009. С. 27–37.
199. Статєєва В. І. Питання літературної мови в листах І.Франка. *Українське літературознавство*. 1986. Вип. 46. С. 81–88.
200. Статєєва В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах спадщини М.Коцюбинського, Лесі Українки, Б.Грінченка та ін.). Ужгород, 1997. 408 с.
201. Стежками Франкового тексту [когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози] : монографія [Текст] / Ф. С. Бацевич (відп. ред.), С. Н. Бук, Л. М. Процак, А. Ю. Сваричевська, О. В. Ясіновська. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 504 с.
202. Стрельчук Г. Варіантність флексій родового відмінка іменників множини у староукраїнській мові. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2000. Вип. 28. С. 13–16.
203. Струганець Л. Диференційні ознаки норми літературної мови. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 34–43.
204. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова*. 2012. № 7. С. 127–133.
205. Стукало І.Д. Проблема варіантності у мовознавстві. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 38, ч. 1. Львів, 2006, с. 24–31.
206. Сюта Г.М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. К.: Ін-т української мови НАНУ, 2017. 384 с.

207. Тараненко І. Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови.* К.: Радянська школа, 1962. С. 182–240.
208. Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Мовознавство.* 2017. № 3. С. 17–38.
209. Тараненко О. О. Варіанти мовних одиниць. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К.: вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 62–63.
210. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 394 с.
211. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Мій Ізмарагд»: у двох частинах. Львів: Априорі, 2016. Ч.1: А–М. 422 с.; Ч.2: Н–Я. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 426 с.
212. Тимошенко П. Д. Фонетичні і морфологічні особливості стильових різновидів української літературної мови. *Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики.* К.: Наукова думка, 1972. С. 70–87.
213. Тимченко Є. Акузатив в українській мові (з української складні). *Збірник історично-філологічного відділу.* К.: Друкарня Укр. АН, 1928. № 67. 100 с.
214. Тимченко Є. Інструменталь в українській мові. К.: друкарня УАН, 1926. 116 с.
215. Тимченко Є. Льокатив речівниковий в українській мові. *Записки НТШ.* Т. 141–143. Праці філологічної секції. 1925. С. 1–17.
216. Тимченко Є. Номінатив і датив в українській мові. К.: друкарня УАН, 1925. 65 с.
217. Тимченко Є. Функції генетива в южнорусскої мовної області. Варшава: Типографія Варшавського Учебного Округа, 1913. 278 с.
218. Ткач А. В. До питання про формальне варіювання слова-терміна як лінгвістичну універсалію. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. East European*

Conference» (29.11.2016–30.11.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. С. 84–85.

219. Ткач А. В. Про співвідношення понять «варіант», «інваріант», «варіантність», «варіювання» у слов'янському мовознавстві. *Філологічні студії*. Вип. 9. Ч. 2. 2013. С. 181–185.

220. Ткач Л. О. Історичні передумови формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. та сучасні аспекти його дослідження. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*. Чернівці: ЧНУ, 2009. Вип. 475–477: Слов'янська філологія. С. 237–249.

221. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ с. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги-ХХІ, 2007. 704 с.

222. Труш О. М. Синтаксис наукового мовлення Івана Франка (складне речення): автореф. дис ... канд. філол. наук. Львів, 2008. 18 с.

223. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 222 с.

224. Український правопис. Видання перше. Харків: Державне вид-во України, 1929. 103 с.

225. Український правопис. К.: Наукова думка, 2019. 391 с.

226. Український правопис. К.: Українське державне вид-во, 1945. 179 с.

227. Український правопис. Харків: Радянська школа, 1933. 95 с.

228. Фарина Н. Редакторська праця Івана Франка над мовою своїх творів (синтаксичний рівень). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2015. Вип. 62. С. 313–319. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2015_62_39 (дата звернення: 10.09.2020).

229. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.

230. Фонетичні і словотворчі варіанти слова в говірках Нижньої Наддніпряни: дис. ... канд. філол. наук / Л. П. Денисенко. Запоріжжя, 1994. 248 с.

231. Франкіяна Василя Сімовича / Упорядкування, передмова та примітки Марії Білоус і Зеновія Терлака. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. 234 с.

232. Франко З. Т. Варіантність чи територіальна відмінність української літературної мови. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць*. Вип. 2. К.: Наукова думка, 1995. С. 169–173.

233. Франко З. Т. Курс історії української літературної мови. Вип.Х. Мова творів І. Франка. Посібник для студентів-заочників пед.ін-тів. К.: Рад. школа, 1958. 60 с.

234. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах*. Т. 28. К.: Наукова думка, 1980. С. 167–175.

235. Франко І. З вершин і низин. Переднє слово. *Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій*. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. С. 3–5.

236. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Літературно-науковий вістник*. 1907. Т. XXXVII. Кн. 2. С. 225–230.

237. Франко І. Отвертий лист до гал. української молодіжи. *Літературно-науковий вістник*. Т. 30. Кн. 4. Львів, 1905. С. 1–19.

238. Франко І. Переднє слово до другого видання. *Франко І. Зівяле листє. Лірична драма*. Друге виданє. Київ: Друкарня «С.В. Кульженко», 1911. С. 7–8.

239. Франко І. Переднє слово. *Франко І. Давнє й нове*. Друге побільшене виданє збірки Мій «Ізмарагд». Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. С. III–V.

240. Франко І. Хто такий Лис і відки родом? *Франко І. Лис Микита*. Третє поправлене видання. Львів: Накладом Руського Товариства педагогічного, 1902. С. V–XV.

241. Франко Т. «Лис Микита». Критичний розбір поеми І. Франка. *Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка*. Т. XXIII. Львів: Накладом Товариства, 1937. 101 с.

242. Хобзей Н., Ястремська Т. Березівська говірка на карті Гуцульщини. *Негрнич М. Скарби гуцульського говору: Березові*. Львів: Ін-т українознавства Ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. С. 6–17.
243. Ходаковська О.О. Варіантність і синонімія / О.О. Ходаковська. *Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2014*. С. 217–220.
244. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV-XV ст.: монографія. Хмельницький: ФОП Гонта А.С., 2017. 448 с.
245. Ціхоцький І.Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Вид.центр ЛНУ ім.І.Франка, 2006. 290 с.
246. Чабаненко В.А. Стилістичні можливості словотвірних варіантів. *Українська мова і література в школі*. 1983. №11. С. 38–40.
247. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII століття – 1933 рік). Нью-Йорк, 1970. 446 с.
248. Чередниченко І. Г. Деякі особливості говірок Ужгородської округи Закарпатської області. *Діалектологічний бюлетень*. К., 1950. Вип. 2. С. 47–60.
249. Шашкевич Г. Мала граммати́ка языка руского основана на подставѣ Читанокъ для III и IV отряду школъ головныхъ. Вѣдень: [Б.в.], 1865. 235 с.
250. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: КМ Академія, 2003. 157 с.
251. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / перекл. з англ.: С. Вакуленка, А. Даниленка; ред. Л. Ушкалов. Харків: Вид-во «Акта» 2002. 1054 с.
252. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. К.: Темпора, 2012. 664 с.
253. Шевельов Ю. Українська літературна мова. *Записки Харківського історико-філологічного товариства*. Т. 8. Харків, 1999. С. 83–100.
254. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.

255. Шевченко Л. І., Ніка О. І. Концептуалізація історії української літературної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вип. 8. 2003. С. 16–20.
256. Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 73–79.
257. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів: Львівський державний педагогічний ін-т, 1957. 252 с.
258. Шмілик І. Д. Варіантні форми давального відмінка іменників у поезії Каменяра. *Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі*: Збірник матеріалів міжнародної наукової інтернет-конференції. Острог, 2020 р. С. 16–18.
259. Шмілик І. Д. Варіантні форми місцевого відмінка іменників у поетичних творах І.Франка. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку*: Міжнародна науково-практична конференція. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2020. Ч.І. С. 37–41.
260. Шмілик І. Д. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І.Франка. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 20–24.
261. Шмілик І. Д. Іменникові форми у збірці І.Франка «З вершин і низин» та в граматиці В.Сімовича. *International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU»*. September 20–21. Baia Mare. Romania: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 82–86.
262. Шмілик І. Д. Особливості відмінкових форм іменників у поетичній збірці І.Франка «Зів'яле листя». *Науковий вісник Міжнародного університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 43. Т.1, Одеса, 2019. С. 125–128.
263. Шмілик І. Д. Особливості форм давального відмінка іменників у поезії І.Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2020. Вип. 72. С. 109–116.

264. Шмілик І. Д. Паралельні відмінкові форми іменників у поетичних творах Івана Франка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. К., 2008. Вип. 4. С. 451–458.

265. Шмілик І. Д. Українська літературна мова та І.Франко. Проблема кодифікації. *Scientific development of European countries in the area of philological researches: Collective monograph*. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Р. 621–639.

266. Шпитть О. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI–XVII ст.: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 280 с.

267. Штанденко У. Фонетичні та морфологічні особливості ад'єктивів у «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» другої пол. XVII–поч. XVIII ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць*. Київ, 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 290–293.

268. Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. К.: Знання України, 2003. 126 с.

269. Ярцэва В.Н. Проблема вариативности на морфологическом уровне языка. *Семантическое и формальное варьирование*. М.: Наука, 1979. С. 7–26.

270. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / відп.ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 55–106.

271. Havranek B. Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur. *Actes du quatrieme congres international de linguistes*. Copenhagen, 1938. S. 25–32.

II. Джерела матеріалу та їхні умовні скорочення

БР 1876 – Франко І. Баляды и рассказы. Львѳвъ: Зъ друкарнѳ Товариства имени Шевченка, 1876. 32 с.

ДН 1911 – Франко І. Давнє й нове. Друге побільшене виданє збірки Мій «Ізмарагд». Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.

ЗВН 1887 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Львів: [Б.в.], 1887. 251 с.

ЗВН 1893 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.

ЗЛ 1896 – Франко І. Зівяле листє. Лірична драма. Львів: З друкарні Інст. Ставропігійського, 1896. 112 с.

ЗЛ 1911 – Франко І. Зівяле листє. Лірична драма. Друге виданє. Київ: Друкарня «С.В. Кульженко», 1911. 109 с.

ІДЖ 1900 – Франко І. Із днів журби: поезії. Львів: З друкарні В. Шийковського, 1900. 127 с.

ІЛМ 1914 – Франко І. Із літ моєї молодости. Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874–1878. Львів, 1914. 126 с.

МІ 1898 – Франко І. Мій Ізмарагд: поезії. Львів: З друкарні нар. ст. Манецкого і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.

СлГр. – Словарь української мови. Упор. Б. Грінченко. Т. 1–4. К., 1907–1909.

СлЖел. — Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. I (А–О). Львів: З друкарні тов. им. Шевченка, 1886. 589 с.; Т. II (П–Я). Львів: З друкарні тов. им. Шевченка, 1886. 527 с.

Сім.Гр. 1919 – Сімович В. Граматика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг: Українська накладня, 1919. 584 с.

См.-Ст.Гр. 1914 – Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.

Тимч.Гр. 1917 – Тимченко Є. Українська граматика. 2-ге вид. К.: Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.

ST 1906 – Франко І. Semper tiro: Збірка поезій. Львів: накладом україн.-руської видавничої спілки, 1906. 135 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стукало І. Д. Проблема варіантності у мовознавстві. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2006. Вип. 38. Ч. 1. С. 24–31.

2. Шмілик І. Д. Паралельні відмінкові форми іменників у поетичних творах Івана Франка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ, 2008. Вип. 4. С. 451–458.

3. Шмілик І. Д. Особливості відмінкових форм іменників у поетичній збірці І.Франка «Зів'яле листя». *Науковий вісник Міжнародного університету*. Серія: «Філологія». Одеса, 2019. Вип. 43. Т. 1. С. 125–128.

4. Шмілик І. Д. Особливості форм давального відмінка іменників у поезії І.Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 109–116.

5. Шмілик І. Д. Українська літературна мова та І. Франко. Проблема кодифікації. *Scientific development of European countries in the area of philological researches: collective monograph*. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 621–639.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Шмілик І. Д. Іменникові форми у збірці І.Франка «З вершин і низин» та в граматиці В. Сімовича. *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU: International scientific and practical conference (Baia Mare, September 20–21, 2019)*. Baia Mare, Romania: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 82–86.

7. Шмілик І. Д. Варіантні форми давального відмінка іменників у поезії Каменяра. *Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі*: зб. матеріалів Міжнар. наук. інтернет-конф. (Острог, 12–13 березня 2020 р.). Острог, 2020. С. 16–18.

8. Шмілик І. Д. Варіантні форми родового відмінка однини іменників у поезії І. Франка. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 квітня 2020 р.). Київ: Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 20–24.

9. Шмілик І. Д. Варіантні форми місцевого відмінка іменників у поетичних творах І. Франка. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22–23 травня 2020 р.). Одеса: Південноукр. організація «Центр філологічних досліджень», 2020. Ч. I. С. 37–41.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

– Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2004 рік (Львів, 4 лютого 2004 р.; очна форма участі).

– Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2005 рік (Львів, 3 лютого 2005 р.; очна форма участі).

– Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2006 рік (Львів, 6 лютого 2006 р.; очна форма участі).

– Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2007 рік (Львів, 5 лютого 2007 р.; очна форма участі).

– Міжнародний науковий конгрес «І.Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)» (Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 27 вересня – 1 жовтня 2006р.; усна доповідь).

– Міжнародна наукова конференція «Взаємодія лексичної і граматичної семантики» (Київ, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Інститут української філології, 22–23 травня 2008р.; усна доповідь).

– Міжнародна науково-практична конференція «Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук в Україні і Євросоюзі» (International scientific and

practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU») (Румунія, 20–21 вересня 2019р., онлайн-формат).

– Міжнародна наукова заочна інтернет-конференція «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» (Острог, Національний університет «Острозька академія», 12–13 березня 2020 р., онлайн-формат).

– Міжнародна науково-практична конференція «Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Навчально-науковий інститут філології та журналістики, 3–4 квітня 2020р., онлайн-формат).

– VIII Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 4–5 травня 2020 р., онлайн-формат).

– Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку» (Одеса, 22–23 травня 2020р., онлайн-формат).

ДИНАМІКА СЛОВОФОРМ У НАСТУПНИХ ВИДАННЯХ ПЕРЕВИДАННЯХ) ПОЕТИЧНИХ ЗБІРОК І. ФРАНКА

1. І відміна, ж.р., О.в.: друге видання збірки «З вершин і низин» флексія *-ой* → *-ов*: *Так і груди землі дише-двигается **силой/силов** чудною, оживущою* (ЗВН 1887, с. 5; ЗВН 1893, с. 12); *Нічкою темною тихо пливеш ти **стежкой/стежков** тасмною* (ЗВН 1887, с. 63; ЗВН 1893, с. 36).

2. І відміна, ж.р., М.в.: широко представлена флексія *-и* в ранніх поезіях із збірки «З вершин і низин» (1887, 1893): *в/на землі, в/по тій хвилі, у кухні, на межі, на рілі*. Поодинокі випадки в інших аналізованих поетичних збірках, що свідчить про поступову відмову І. Франка від діалектних словоформ.

3. II відміна, Р.в. мн.: збірка «Мій Ізмарагд» (1898) флексія *-ей*, доповнене перевидання «Давне і нове» (1911) *-ей* → *-ий*: *Та сльози щирії з **очей/з очий** біжать* (МІ 1898, с. 10; ДН 1911, с. 107; див. також: МІ 1898, с. 10; ДН 1911, с. 16; МІ 1898, с. 64; ДН 1911, с. 69); *Зітхаючи глибоко, мовчки ще раз обходять **коней/коний** конюхи* (МІ 1898, с. 150; ДН 1911, с. 150).

4. II відміна, Р.в. мн.: форма *братей* («Балады и рассказы», 1876) → *братий* («Із літ моєї молодости», 1914): *На горахъ Днѣпровскихъ градъ Кіевъ стоить, а въ городѣ тѣмъ троє **братей** княжить* (БР 1876, с. 5) → *На горах Дніпрових град Київ стоить, а в городі тім троє **братий** княжить* (ІЛМ 1914, с. 55).

5. III відміна, Р.в. мн.: *-ий* → *-ей* (*грудий-грудей*): *Припадъ істотою цілов природі до **грудий*** (ЗВН 1893, с. 37); *Природі мамі до **грудей** прилинь* (ІДЖ 1900, с. 27); *-ей* → *-ий* (у перевиданні збірки «Мій Ізмарагд» → «Давне і нове»): *властей* → *властий*, *костей* → *костий*, *пядей* → *пядий*, *страстей* → *страстий*. *Вона... холодна тінь під **страстей/страстий** сквар* (МІ 1898, с. 26; ДН 1911, с. 31); *Від слона на тисяч **пядей/пядий**, від коня на сто тікай* (МІ 1896, с. 46; ДН 1911, с. 55); ***Властей/властий** чекать* (МІ 1896, с. 127; ДН 1911, с. 135); *Я за весь день охляв, не чую **костей*** (МІ 1896, с. 138); *І спалив його все тіло, тільки **костий** не торкнув* (ДН 1911, с. 125).

6. III відміна, Р.в. мн.: збірка «Зівяле листє» (1896→1911) флексія *-ів* → *-ий*: *Та з пристраств / з пристрастий* некла ти вивів людей (ЗЛ 1896, с. 102; ЗЛ 1911, с. 102); *Поклін тобі, світлий, від бідних, блудних, що в пристраств / в пристрастий* путах ще бють ся міцних! (ЗЛ 1896, с. 103; ЗЛ 1911, с. 103).

7. Множинні іменники, Н.в. *люде* → *люди* у перевиданні збірки «Мій Ізмарагд» → «Давне і нове»: *По садку проходять люде/люди* (МІ 1898, с. 15; ДН 1911, с. 19); *Вчасно спати йдуть робучі люде/люди* (МІ 1898, с. 135; ДН 1911, с. 139); *Не є/Теж вовки, а люде/люди* як і ми (МІ 1898, с. 142; ДН 1911, с. 144); *Тут по лісах блукають дикі люде/люди* (МІ 1898, с. 168; ДН 1911, с. 161).

8. Множинні іменники, Р.в. флексія *-ей* → *-ий* у перевиданні поезій зі збірки «Мій Ізмарагд» → «Давне і нове»: *Коли побачиш як отих людей/людий* держать і лають і в реєстри пишуть, як матері у виходках *дітей/дітий* зацитькують, годують і колишуть (МІ 1896, с. 159; ДН 1911, с. 156); *Міліони людей/людий* можу вбить, погубить (МІ 1896, с. 113; ДН 1911, с. 115; див. також: МІ 1896, с. 49, 62, 88, 89; ДН 1911, с. 57, 68, 99, 149, 155); *Сім штук дітей/дітий, Онициха й Чаплиха і Хрущ старий там вмерли* (МІ 1896, с. 166; ДН 1911, с. 156; див. також: МІ 1896, с. 89, 159, 166; ДН 1911, с. 100, 155, 159); *А грошей/гроший* нема тай нема (МІ 1896, с. 132; ДН).

9. Прикметник, ч.р., Н.в. одн. сучасної м'якої групи флексія *-ий* (переважає в ранніх збірках): *завтрішний, літного, могутная, послідна*. Закінчення *-ій* переважає в пізніших виданнях, зокрема в збірці «Semper tūo».

10. Прикметник, ж.р., Р.в. одн.: у перевиданні збірки «З вершин і низин» 1887→1893 р. відмова від використання словоформи із закінченням *-ой*: *Чимало горя перенести і панських кар, жидівської мести* (ЗВН 1887, с. 144) → *Чимало горя перенести і панських кар, і жида мести* (ЗВН 1893, с. 232).

11. Прикметники, ж. р., О.в.одн: у перевиданні збірки «З вершин і низин» 1887→1893 р. *-ой* → *-ов*: *І сивий як голуб, тремтячой/тремтячов* ногою ступає долів (ЗВН 1887, с. 30; ЗВН 1893, с. 232); *І так ми далі йдем В одну громаду скуті* *всесильной/всесильнов* думкою (ЗВН 1887, с. 69; ЗВН 1893, с. 55); *Як ми собак в*

день волі даної побили, *собачой/собачов* кровю освятили свободу (ЗВН 1887, с. 211; ЗВН 1893, с. 369).

12. Особовий займенник *я* у Д.в.: у збірці «Баляды и росказы» (1876) фіксуємо *мені* і *мні*, а в доповненому виданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) *мні* → *мені*: *Вмираючи, менѣ* тягарь онѣ наложивѣ...*И* впали вѣ серце *мнѣ* слова тѣ, мовѣ скала (БР 1876, с. 21) → *Вмираючи мені* Тягар він наложив...*І* впали в груди *мені* Слова ті мов скала (ІЛМ 1914, с. 84). У збірці «З вершин і низин» (1887) паралельне вживання форм *мені/міні/мні*, у перевиданні 1893 року *мені* → *міні*: *Дай і міні* (ЗВН 1893, с. 14); *міні* в тюрмі аж серце мліє (ЗВН 1893, с. 16); *мні* → *міні*: *Що ж се за нова зоря міні* блисла нині? (ЗВН 1893, с. 21); *Ваш дар непрошений* глибоко груди *міні* раниць (ЗВН 1893, с. 41); *Міні* ти твердила (ЗВН 1893, с. 63). У пізніших перевиданнях «Мій Ізмарагд» → «Давнє і нове» зафіксовано заміну *міні* → *мені*: *А вчора сам ти докоряв міні* (МІ 1898, с. 84); *Скажіть міні* те тайне слово (МІ 1898, с. 91); *Дасть безсмертє й міні!* (МІ 1898, с. 111) → *А вчора сам ти докоряв мені* (с. 81); *Скажіть мені* те тайне слово? (с. 102); *Дасть безсмертє й мені* (с. 114).

13. Особовий займенник *я* у Д.в.: енклітичну форму *ми* (зі збірки «Баляды и росказы», 1876), було замінено на нормативну *мені* (у доповненому перевиданні 1914 року «Із літ моєї молодости»): *Скажи ми* → *мені*, *вѣщуне, а правду всю, чи скоро й якою я смертю умру?* (БР 1876, с. 12; ІЛМ 1914, с. 69); *Охѣ, бо порадица забрала ми* → *мені* судьба (БР 1876, с. 21; ІЛМ 1914, с. 85).

14. Особовий займенник *він* у Р., З.в.: енклітична форма *го* в збірці «Баляды и росказы»: *Ходивѣ и хитався й дрожавѣ, мов старый, мовѣ старый, мовѣ сны го* глибокі уняли (БР 1876, с. 3) → у перевиданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) замінено на *його* (ІЛМ 1914, с. 53). Форми *него, его, еї* → *нього, його, її* («Мій Ізмарагд» → «Давнє і нове»): *на него* (МІ 1898, с. 53) → *на нього* (ДН 1911, с. 63); *его* (МІ 1898, с. 81) → *його* (ДН 1911, с. 81); *еї* (МІ 1898, с. 53) → *її* (ДН 1911, с. 63). У другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893) *її* → *еї*: *І де в світі тая сила, щоб в бігу йїї* спинила (ЗВН 1887, с. 2) → *І де в світі тая сила, щоб в бігу еї* спинила (ЗВН 1893, с. 10).

15. Особовий займенник *він* у Д. в.: *му* → *єму* у перевиданні збірки «З вершин і низин» (1887→1893): *Но якісь побожні руки Спочивать му не дали* (ЗВН 1887, с. 21); *Неси, о неси му ті вісти* (ЗВН 1887, с. 34) → *єму* [див.: (ЗВН 1893, с. 52)]; *му* → *йому* («Баляды и рассказы», 1876 → «Із літ моєї молодости», 1914): *Чи житье му надо ъло?* (БР 1876, с. 11) → *Чи житє йому набридло?* (ІЛМ 1914, с. 67).

16. Зворотний займенник *себе* в Д.в.: форму *дъ собѣ* (давальный відмінок у функції родового), яку зафіксовано в збірці «Баляды и рассказы» (1876), у перевиданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) в одному рядку вилучено, а в іншому замінено на *до себе*: *Вона го дъ собѣ зве рукою, То быстро кивне головою* (БР 1876, с. 20), *Глядитъ, манитъ го дъ собѣ зъ даля, Цѣлює, мовьбы зъ нехотя* (БР 1876, с. 20) → *Вона головкою хитнула, рукою старцеви кивнула* (ІЛМ 1914, с. 82), *Глядитъ, манитъ його до себе, Цілує, мов би з-нехотя* (ІЛМ 1914, с. 83).

17. Редупліковану форму вказівного займенника *тоту* замінено на прикметник *буйну* («Баляды и рассказы», 1876 → «Із літ моєї молодости», 1914): *Най одберу ъй тоту пшеницю, Най одберу ъй яроє жито!* (БР 1876, с.30) → *Най відберу їй буйну пшеницю Най відберу їй яреє жито* (ІЛМ 1914, с. 104).

ЗІСТАВЛЕННЯ СЛОВОФОРМ У ПОЕЗІЇ І. ФРАНКА ТА В ГРАМАТИКАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Таблиця В.1.

Іменникові словоформи

І. Франко	Західноукраїнський варіант (граматика С. Смаль–Стоцького, Ф. Гартнера, 1914)	Східноукраїнський варіант (граматики В. Сімовича, 1919, Є. Тимченка, 1917)
І відміна Д.в. одн.: – флексія -ї : <i>богині, служниці</i> ; – флексія -и : <i>земли, княгини</i> .	-і(-ї)	-і(-ї)
І відміна О.в. одн.: – флексія -ою (-ею) : <i>вагою, водою, дитиною, долонею, землею, панею, працею</i> (+); – флексія -ою замість -ею : <i>ржою</i> ; – флексія -ов (-ев) : <i>віров, головов, горов</i> ; – флексія -ой (-ей) : <i>похідкой, силою, стежкой, тучей</i> .	-ою(-ею)	-ою(-ею)
І відміна М.в. одн.: – флексії -ї : <i>у хвилі в душі, в землі</i> ; – флексія -и : <i>на землі, у кухні, на межі, на рілі</i> .	-і	-і
І відміна, ж.р., О.в. мн.: – флексія -ами : <i>кістками, слізеньками, слезами (слезами)</i> ; флексія -ми : <i>слізви</i> .	– флексія -ами ; – флексія -ми лише для іменника <i>свиня</i> .	– флексія -ами ; – флексія -ми лише для іменника <i>свиня</i> (В. Сімович); <i>слізви, сусідьми</i> (Є. Тимченко).
II відміна, с.р, Н., З.в. одн.: – флексія -е(-є) : <i>бажанє, завзяте, шмате</i> (+); – флексія -а (-я) : <i>житя, чутя</i> .	-е (-є)	– флексія -я : <i>зілля, волосся, колосся, щастя</i> (Є. Тимченко) – флексія -е(-є)/-а (-я) : <i>оповідання, оповіданне</i> (В. Сімович).
II відміна, ч.р., Р.в. одн.: – флексія -а(-я)/-у (-ю) : <i>верха, двора, народа/народу, світа/світу, храма/храму, стола/стола</i> .	-а(-я)/-у (-ю)	-а(-я)/-у (-ю)
II відміна, ч.р., Д.в.одн.: – флексія -ови(-єви) : <i>народови, попови, Богови, мирови, смуткови кінцеви, огневи</i> ;	-ови (-єви)+/-у	-ові (-єві)+/-у

<p>–флексія -у: <i>народу, попу, Богу; кінцю, гніву, світу;</i> – сплутування -ови/-еви: <i>вужеви/вужови.</i></p>		
<p>П відміна, О.в.одн., ч.р.: –флексія -ом / -ем (-єм): <i>вітром, дубом, боєм, володарем;</i> – сплутування -ом / -ем (-єм): <i>комісарем-комісаром, дегтьом, плечом, коньом;</i> с.р.: –флексія -ем(-єм)/-ам (- ям): <i>горем, бажанєм, щастєм, волосєм, полумям.</i></p>	<p>ч.р. –флексія -ом, -ем (- ем): <i>братом, приятелем, краєм;</i> – сплутування -ом / -ем: <i>товаришом, погоничом, аркушом;</i> с.р. –флексія -ом, -ем (- ем): <i>селом, оповіданєм.</i></p>	<p>ч.р. – флексія -ом (-ем, - єм): <i>паном, братом; ножем, мечем, кошом, гостем, конем, краєм;</i> с.р –флексія - ом -ям, -ем: <i>селом, бажанням</i> (Є. Тимченко); <i>оповіданням/оповіданєм</i> (В. Сімович).</p>
<p>П відміна, М.в.одн., ч.р: –флексія -у (-ю): <i>у бою, у гаю, в піску, на степу, в храму, в страху, в раю;</i> –флексія -і: <i>у дворі, в лісі, на мості, на океані, на огні, у раї, в страсі;</i> –флексія -и: <i>на огни, на кони, на камені;</i> –флексія -ови: <i>по степови;</i> с.р.: – флексія -і: <i>у повітрі, на сонці, по селі, на полі;</i> –флексія -у (-ю): <i>на подвірю, на узберіжю, по зілю, в мовчаню, у горю, у сконаню, в морю, по селу;</i> – флексія -і/-и/-ю: <i>в полі/поли/полю.</i></p>	<p>-у (ю), -і/-и, -ови: <i>на полі/полю, оповіданю/оповідані</i></p>	<p>-у (-ю)/- і /-ові: <i>на козакові/козаку, в краю, в гаю, в мішку, в льосі/льоху, віці/ віку, бажанні, щасті</i> (Є. Тимченко) <i>на вічі/ вічу, на весіллі/весіллю, в житті/життю, в оповіданні/оповіданню</i> (В. Сімович)</p>
<p>П відміна, ч.р, Р.в. мн.: – флексія -ей: <i>коней, очей, братей;</i> – флексія -ий: <i>коний, очий; братий;</i> – флексія -ів: <i>братів.</i></p>	<p>– флексія -ий: <i>гостий, коний;</i> – флексія -ів: <i>братів.</i></p>	<p>– флексія -ей: <i>гостей, коней;</i> – флексія -ів: <i>братів.</i></p>
<p>П відміна, ч.,с. р, О.в. мн.: – флексія -има: <i>плечима, очима;</i> – флексія -ми: <i>кіньми, жолудьми.</i></p>	<p>– флексія -ами (-ями): <i>крилами, очами;</i> – флексія -ми: <i>крильми, кіньми;</i> – флексія -има: <i>очима.</i></p>	<p>– флексія -ами (-ями); – флексія -ми: <i>кіньми, гістьми, чобітьми</i> (Є. Тимченко)</p>
<p>П відміна, ч.,с. р, М.в. мн.: – флексія -ах (-ях): <i>в городах, по лісах, по місцях, по садах, в очах;</i> – флексія -ам: <i>по параграфам, по слідам;</i> – флексія -ох / -ех: <i>в очех / у очох.</i></p>	<p>-ах (-ях)</p>	<p>-ах (-ях)</p>

III відміна, Р., Д., М.в: – флексія -и +: <i>крови, гордости, Руси, роскоши</i> ; – флексія -і : <i>розкоші честості</i> .	-и	-и/-і+
III відміна, О.в.: – флексія -ю : <i>зеленю, нічю, цвіллю, сіллю, кровю, смертю, грудю, груддю</i> ; – флексія -ію : <i>кровію, смертію</i> ; – флексія -ью : <i>грудью</i> ; – флексія -ею : <i>пядею</i> ;	– флексія -ю : <i>нічю, вартістю; кровю, любовю</i> ; –рідко флексія -ію/-ию/-ью : <i>кровію, любовію, частию/частю, сіллю/сіллю</i> .	– флексія -ю/-у : <i>частю, вдячністю, ніччю, маззю, сталлю, річчу</i> ; –рідко флексія -ію/-ию : <i>тінію</i> (Є. Тимченко)
III відміна, Р.в. мн.: – флексія -ей : <i>властей, грудей, костей</i> ; – флексія -ий : <i>властий, грудий, костий, пристрастий</i> – флексія -ів : <i>пристрастів</i> .	– флексія -ий : <i>користий, ночий, материй</i> ; – флексія -ів : <i>матерів</i> .	– флексія -ей : <i>ночей, грудей, матерей</i> ; – флексія -ів : <i>користів, костів, повістів, ночів; вдячності, матерів</i> .
множинні іменники, Н.в.: <i>люде/люди</i>	люди	люде
множинні іменники, Р.в. – флексія -ей : <i>людей, дітей</i> ; – флексія -ий : <i>людий, дітій</i> .	-ий	-ей

Таблиця В.2.

Прикметникові словоформи

І. Франко	Західноукраїнський варіант (граматика С. Смаль–Стоцького , Ф. Гартнера, 1914)	Східноукраїнський варіант (граматики В. Сімовича, 1919, Є. Тимченка, 1917)
стягнені/нестягнені форми, Н.в.одн. і мн.: – флексія -а/-ая : нова,новая; – флексія -е/-еє : світле, світлєє; – флексія -і/-її/-иї : дрібні,живі, сильні,вольні, негарний, буденні.	-а/-ая, -е/-еє, -і/-її	-а/-ая, -е/-еє, -і/-її
Тверда/м'яка групи, ч.р., Н.в. одн: – флексія -ий : вчораиний, завтраиний; – флексія -ій : народній, величній; вечірний/вечірній, давний/давній.	-ий: синий, останний.	-ій: верхній, спідній.
Ж. р., Р.в. одн: – флексія -ої (-ої) : важкої темної, вбогої; – флексія -ой : жидівської; – флексія -ои : сільською.	-ої	-ої
Ж. р., О.в. одн: – флексія -ою (-єю) : ясною, таємною; – флексія -ой : тремтячою, собачою; – флексія -ов : густов, панськов.	-ою/-єю	-ою/-єю
Ч., с.р., М.в. одн: – флексія -ому : у далекому, в безмірному; – флексія -ім : в прекраснім, на далекім.	-ому/-ім	-ому/-ім
Ступені порівняння прикметників: – суфікс -иш- : найтяжший; – суфікс -ьиш- : весельшій; – суфікс -ійиш- : ласкавійшими; – суфікс -іиш- : лютіщі.	-иш-, -ійиш-, -іиш-	-иш- (-іиш-), -иш-, -ч-

Таблиця В.3.

Займенникові словоформи

І.Франко	Західноукраїнський варіант (граматика С. Смаль–Стоцького, Ф. Гартнера, 1914)	Східноукраїнський варіант (граматики В. Сімовича, 1919, Є. Тимченка, 1917)
Особовий займенник я: Р., З.в.: мене /мя Д.в.: мені/міні/мні/ми/ко мні/д'міні О.в.: мною/мнов	Р.в.: мене Д.в.: мені О.в.: мною	Р.в.: мене Д.в.: мені О.в.: мною
Особовий займенник ти: Р.в.: тебе/тя Д.в.: тобі/ти О.в.: тобою/тобов	Р.в.: тебе Д.в.: тобі О.в.: тобою	Р.в.: тебе Д.в.: тобі О.в.: тобою
Особовий займенник він, вона: Н.в.: вона/вна/она; Р., З.в.: його/ до нього/в його/него/єго/го; її (їйї)/ неї (неї)/ ню/ї (її)/єї (єї); Д.в.: йому/ єму/му; М.в.: на нім/ньому.	Н.в.: вона (она); Р., З.в.: єго/його/на него/ на нього; єї/її/неї; Д.в.: єму/ йому; М.в.: на нім.	Н.в.: вона; Р., З.в.: його/нього; її/неї; її/ю, ню, неї (Є. Тимченко) його/на нього; її/ на неї (В. Сімович); Д.в.: йому; М.в.: на нім (В. Сімович), на нім/йому/ньому (Є. Тимченко).
Особовий займенник вони: Н.в.: вони/вни/они	Н.в.: вони	Н.в.: вони
Зворотний займенник себе: Д.в.: собі/дъ собѣ/к собі (у значенні родового до себе); О.в.: собою/собов	Р.в. себе Д.в.: собі О.в.: собою	Р.в. себе Д.в.: собі О.в.: собою
Присвійні займенники мій, твій, свій: Р.в.: мого/мойого, твого/твойого, свого/свойого, моєї/моїї, твоєї– /твойї, своєї/свойї/свеї; Д.в.: мому/мойому; М.в. моїм/мойому, твоїм/твойому, своїм/свойому.	Р.в.: мого (моєго, мойого), мої, моєї; Д.в.: мому (моєму, мойому); М.в.: на(у) моїм, твоїм, своїм.	Р.в.: мого (мойого, мойго), моєї, мої (меї) (Є. Тимченко), мойого, мого; моєї, мої (В. Сімович); Д.в.: моєму, мойму, мому (Є. Тимченко); мойому, мому (В. Сімович); М.в.: на моїм (В.Сімович), на моїм, моєму (Є. Тимченко).
Вказівні займенники той, сей: Н.в.: та/тая, те/теє, ся/сяя, се/сеє, ті/тії(тії)/тамті, тота, тото; Р.в.: тамтого, тої/тієї, сього/сего; З.в.: ту/тую/тоту, сю/сюю.	Н.в.: та/тая, те/теє, ті/тії, ся/сяя, се/сеє, сі/сії; тамтой, тамта, тамто, оттой, тот, тота, тото; Р.в.: сего, тої; З.в.: ту/тую.	Н.в.: та/тая, те/теє, ті/тії, ся/сяя, се/сеє, сі/сії; Р.в.: сього, тої (теї, тієї, тії) (Є. Тимченко), сього, тої (тієї) (В. Сімович) .